

विषयवस्तुका दृष्टिले लिम्बु लोककथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन

ज्योति सुब्बा

नेपाली विभाग

भाषा अनि साहित्य सङ्घाय

सिक्किम विश्वविद्यालय

सिक्किम विश्वविद्यालयको भाषा अनि साहित्य सङ्घायअन्तर्गत नेपाली विषयको

पाठ्यक्रममा रहेको एमफिल परीक्षाको

आंशिक परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

लघु शोधप्रबन्ध

जनवरी २०१

विषयवस्तुका दृष्टिले लिम्बु लोककथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन

सिक्किम विश्वविद्यालयको भाषा अनि साहित्य सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयको

पाठ्यक्रममा रहेको एमफिल परीक्षाको

आंशिक परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

लघु शोधप्रबन्ध

शोध निर्देशक

बलराम पाण्डे

सहायक प्रध्यापक

नेपाली विभाग

भाषा तथा साहित्य सङ्काय

सिक्किम विश्वविद्यालय

शोधार्थी

ज्योति सुब्बा

एमफिल 14MPNP07

नेपाली विभाग

भाषा तथा साहित्य सङ्काय

सिक्किम विश्वविद्यालय

जनवरी २०१६

प्रतिबद्धता पत्र

सिक्किम विश्वविद्यालयको भाषा अनि साहित्य सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विभागमा एमफिल उपाधिका लागि प्रस्तुत विषयवस्तुको दृष्टिले लिम्बू लोककथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन शीर्षक रहेको यो लघुशोध मैले शोधनिर्देशक प्रा. बलराम पाण्डेको निर्देशनमा रहेर सम्पन्न गरेको पूर्णतः मौलिक शोधकार्य हो। प्रस्तुत लघुशोधप्रबन्ध लेखनको क्रममा विभिन्न स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरी तिनको उपयोग गरेकी छु र त्यसप्रति कृतज्ञ पनि छु। यस लघुशोध प्रबन्धको समष्टि निष्कर्षलाई मैले यस अघि कुनै पनि उपाधि अथवा अन्य प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेकी छुइनँ। यस लघुशोध प्रबन्धको कुनै पनि अंश/पाठ पुस्तक वा पुस्तकको अंशको रूपमा प्रकाशित गरे/गराएकी छुइनँ।

मैले यहाँ प्रस्तुत गरेका यी प्रतिबद्धता विरूद्ध कुनै प्रमाण भेटिएमा त्यसप्रति म उत्तरदायी हुनेछु भनी यो प्रतिबद्धता जाहेर गर्दछु।

शोधार्थी

ज्योति सुब्बा

नेपाली विभाग

भाषा तथा साहित्य सङ्काय

सिक्किम विश्वविद्यालय

दिनाङ्क.....

विभागीय प्रमुख

कृतज्ञता ज्ञापन

सिक्किम विश्वविद्यालयको नेपाली विभागमा एम. फिल. डिग्री प्राप्त गर्न हेतु गरिनुपर्ने लघुशोध कार्य अन्तर्गत मेरो विषय *विषयवस्तुको दृष्टिले लिम्बू लोककथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन* रहेको छ।

प्रस्तुत लघुशोध प्रबन्ध मैले नेपाली विभाग, सिक्किम विश्वविद्यालयका श्रद्धेय गुरु प्राध्यापक बलराम पाण्डेको निर्देशनमा रही तयार गरेकी हुँ। उहाँबाट प्राप्त हरेक सुझाउ एवम् परामर्शले गर्दा नै यो शोधप्रबन्ध तयार गर्न म सक्षम भएकी छु। उहाँको प्रोत्साहन र सहयोगको निमित्त म सदैव ऋणी छु।

यसरी नै यस कार्यमा मलाई आवश्यक सुझाउ र मार्गदर्शन गर्नुहुने विभागका श्रद्धेय गुरुजन प्रोफेसर (डा.) प्रतापचन्द्र प्रधान, डा. कविता लामा, डा. पुष्प शर्म, डा. समर सिन्हा र प्रा. देवचन्द्र सुब्बाप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु।

यसरी नै नेपालको लिम्बूवान अनि भारतको सिक्किम तथा दार्जिलिङमा लिम्बू लोककथाहरूको सङ्कलन गर्ने क्रममा धेरै व्यक्तिहरूबाट सहयोग प्राप्त भयो। सहयोग पुऱ्याउने सबै सबैमा धन्यवाद टक्रयाउँदछु। विशेष गरेर सिक्किम नाम्थाङ निवासी श्री बर्णबास सुब्बा, श्री डम्बर सुब्बा, श्री लाक छिरिङ लेप्चा; उत्तर सिक्किम नामोक निवासी श्री गणेश कुमार सुब्बा; नेपाल फिदिम निवासी श्री भवनी तावा, श्री चन्द्र योङया, श्री मानबीर लिम्बू; नेपाल याङयाङ निवासी श्री पुष्पाहाङ लोवा, श्री चन्द्र दास च्ज्वेगू, श्रीमती फूलमाया लवाती, र स्वर्गीय पुष्पा थाम्सुहाङ आदि प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु। स्वर्गीय पुष्पा थाम्सुहाङले मेरो नेपालको क्षेत्रीय भ्रमणमा धेरै सहयोग पुऱ्याएका थिए, पुस्तकहरू उपलब्ध

गराएका थिए। उनको आकस्मिक निधनको खबरले दुखी छु। उनको आत्माले चीर शान्ति पाउन् अनि परिवारले साहस पाउन्। यसरी नै सर्वेक्षण गर्दा मलाई बास अनि गाँस जुटाई दिने नेपाल याडनामको परिवारप्रति आभार प्रकट गर्दछु।

शोध विषयक मलाई विभिन्न पुस्तक र सुझाउ दिनहुने तादोङ्ग महाविद्यालयका प्राध्यापक श्री ए. बी सुब्बाप्रति पनि म हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु।

अध्ययन एवम् प्रस्तुत शोधकार्यका लागि मलाई सदैव प्रेरणा, हौसला र सहयोग पुऱ्याउनु हुने मेरा परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरू प्रति पनि म कृतज्ञता प्रकट गर्दछु।

विनित-

ज्योति सुब्बा

नेपाली विभाग, सिक्किम विश्वाविद्यालय

लघु शोधप्रबन्धमा प्रयुक्त संक्षिप्त शब्दरूप

वि. सं.	विक्रम संवत्
पृ.	पृष्ठ
प्रा.	प्राध्यापक
सम्पा	सम्पादक
दो. सं	दोस्रो संस्करण
चौ. सं	चौथो संस्करण

मानचित्र विवरण

मानचित्र १- लिम्बू जाति बसोबासो गर्ने नेपालको लिम्बूवान अनि भारतको दार्जिलिङ तथा सिक्किमको भूभाग

विषय सूची

विषय	पृष्ठ सङ्ख्या
प्रतिबद्धता पत्र	क
शोधनिर्देशकको अग्रसारण	ख
सङ्क्षेपिकृत शब्दरूप	ग
मानचित्र विवरण	घ
पहिलो अध्याय	१-९

१. शोध परिचय

१.१ परिचय

१.२ शोध शीर्षक

१.३ शोधको प्रयोजन

१.४ शोधको समस्या

१.५ शोधको उद्देश्य

१.६ पुर्वकार्यको सर्वेक्षण

१.७ शोधविधि

१.८ सामग्री सङ्कलन

१.९ अध्ययनको सीमाङ्कन

१.१० शोध-कार्यको रूपरेखा

२. लिम्बू जातिको संक्षिप्त इतिहास र लोकपरम्परा

२.१ लिम्बू जातिको सामान्य परिचय

२.२ लिम्बू जातिको संक्षिप्त इतिहास

२.३. लिम्बू जातिको लोकसंस्कृतिक परम्परा कर्मकाण्ड

२.४. धर्म

३. लिम्बू लोककथाको परम्परा

३.१ लोकवार्ता लोकसाहित्य अनि लोककथा

३.२ लोककथाको वर्गीकरण

३.३ लोककथाको विशेषता

३.४ लोककथाको तत्त्व

३.५ लिम्बू लोककथाको परम्परा

३.६ लिम्बू लोककथाको भूगोल

३.७ लिम्बू लोककथाको विषयवस्तुहरू

३.८ लिम्बू लोककथाहरूको वर्गीकरण

४. विषयवस्तुको दृष्टिले लिम्बू लोककथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन

४.१ सृष्टि तथा उत्पत्ति सम्बन्धी कथाहरू

४.२ संस्कार-संस्कृति सम्बन्धी कथाहरू

४.३ भूत-प्रेत, बोक्सी-डायनी सम्बन्धी कथाहरू

४.४ प्रकृति, स्थान, खोला-नाला सम्बन्धी कथाहरू

४.५ परम्परा, साहसिकता अनि एतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित कथाहरू ।

निष्कर्ष तथा उपसंहार

सन्दर्भग्रन्थ

परिशिष्ट

पहिलो अध्याय

१. शोधको परिचय

१.१. परिचय

लोकसाहित्य लोकमा श्रुतिपरम्पराका माध्यम एउटा पुस्ता देखि अर्को पुस्तामा हस्तान्तरित हुँदै आएको एउटा प्राचीन साहित्यिक धरोहर हो। लोकसाहित्य शब्दको निर्माण 'साहित्य' शब्दमा 'लोक' पूर्वपद लागेर भएको पाइन्छ, जसको अर्थ हुन्छ 'लोकको साहित्य'। लोक शब्दका दुईवटा अर्थ विशेष प्रचलित छन्, ती हुन्- कुनै ठाउँ विशेष (स्वर्गलोक, मृत्युलोक आदि) र जन-सामान्य वा समुदाय। अङ्ग्रेजी भाषामा लोकका निम्ति फोक शब्दको चलन रहेको छ, जसको सामान्य अर्थ ग्रामीण, असंस्कृत र अशिक्षित जाति भन्ने बुझिन्छ।^१ अङ्ग्रेजीको फोकटेलको सामानार्थीका रूपमा नेपाली भाषामा लोककथा शब्दलाई लिइएको पाइन्छ।

लोककथालाई लोकसाहित्यको एउटा विधा विशेषका रूपमा चिनिन्छ। लोकमा मौखिक परम्पराका माध्यम हस्तान्तरित हुँदै आएका कथाहरू नै वास्तवमा लोककथाहरू हुन्। यसलाई कथा दन्त्यकथा, बात र सास्तर पनि भनिन्छ। विश्वका केही आदिम जातिहरूका कथाहरूको खोजी र निरीक्षण गर्दा प्राचीनकथाहरू गाथाका रूपमा बढी विद्यमान रहेको कुरा थाह लाग्छ। लोककथाहरू लोकजीवनका मर्मस्पर्शी अभिव्यक्तिहरू हुन्, जसको लोक र साहित्यको अध्ययनमा विशिष्ट एवम् महत्त्वपूर्ण स्थान छ। लोककथामा जीवनको

^१ चुडामणि बन्धु. वि. सं. २०६६. नेपाली लोकसाहित्य, काठमाडौं: एकता बुक्स. पृ. १३ ।

साधारण-असाधारण घटनाहरूलाई सरल र आकर्षक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ। लोककथा लोकसित सम्बन्धित हुन्छन् र यसका स्रष्टा अज्ञात हुन्छन्।

लोककथाको उत्पत्तिसम्बन्धी विभिन्न दृष्टिकोणहरू रहेका छन्। यसको उत्पत्तिका सम्बन्धमा प्रकृतिरूपवाद, प्रसारवाद, इच्छा-पूर्तिवाद, विकासवाद र यथार्थवाद आदि सिद्धान्त पाइन्छ। विद्वानहरूले लोककथाको तत्त्वबारे पनि चर्चा गरेका छन्। बन्धुको मतानुसार लोककथा र आधुनिक कथाको तत्त्व एकै हुन्छन्। उनले कथानक, पात्र वा चरित्र, वातावरण, शैली र उद्देश्य गरी लोककथाको पाँचवटा तत्त्वको चर्चा गरेका छन्।^२

लोककथाको लेखन परम्परा भारतबाट भएको मानिन्छ जो अत्यन्तै प्राचीन छ। लोककथाको बीज वेदमा रहेको मानिएको छ। त्यसैले पनि यसलाई प्राचीन मानिएको हुनसक्छ। लोककथामा इतिहास, पुरान, धर्म, संस्कृति, समाजप्रेम, अलौकिकता आदि विभिन्न कुराहरूले स्थान पाएका हुन्छन्। यसमा मानवमात्र नभएर देव देवी, भुतप्रेत, परी, पशुपक्षी र प्रकृतिका अन्य वस्तुहरू पनि पात्रका रूपमा उपस्थित भएका हुन्छन्। ती मनोरञ्जक, ज्ञानवर्धक, उपदेशात्मक, सरल र स्वभाविक हुन्छन्।

नेपालको लिम्बुवान र भारतको पश्चिम बङ्गाल राज्यको दार्जिलिङ जिल्ला एवम् सिक्किमका प्राचीन जातिको रूपमा चिनिएको लिम्बु जातिमा लोकसाहित्यको एउटा प्राचीन अनि समुन्नत परम्परा रहेको पाइन्छ। लिम्बु लोकजगतमा कथाको पनि समृद्ध परम्परा रहेको पाइन्छ। ऐतिहासिक अध्ययन अनुसार नेपालको लिम्बुवान तथा पूर्वीय केही क्षेत्रहरू अनि पश्चिम सिक्किमको केही भूभाग अघि लिम्बुवानको दश प्रान्तमध्येको याङ्गक प्रान्तअन्तर्गत पर्दथ्यो भने वर्तमान दार्जिलिङ जिल्लाको केही भूभाग र नेपालको इलाम चाँहि इलाम

^२. उही. पृ. २०६६ ।

प्रान्तअन्तर्गत पर्दथ्यो।^३ यस आधारमा सिक्किम र दार्जिलिङका केही भूभाग कुनै समय लिम्बुवानकै प्रान्त थियो भन्ने थाह लाग्छ। पछि राजनैतिक उतारचढाउका कारण इलाम बाहेक सिक्किम र दार्जिलिङका ती भूभाग सिक्किम राज्यमा गाभिन पुग्यो। यसरी राजनैतिक साँध- सीमाले अलग गरेपछि सम्भवतः उनीहरूको भाषासाहित्य, संस्कार-संस्कृतिको परम्परा-मान्यता पनि अन्तर हुँदै गयो।

लिम्बुहरूको आफ्नै भाषा-साहित्य, चाल-चलन, रीति-थीति, आस्था-विश्वास, परम्परा र जीवन पद्धति छन्। लिम्बु लोककथामा उनीहरूका यी सबै कुराहरू प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ। लिम्बु जातिमा विद्यमान सृष्टिवर्णनका मुन्धुम तथा अन्य मुन्धुमहरूलाई प्राचीन साहित्य स्रोत मान्न सकिन्छ। मीथ, मनुष्य, जीव-जन्तु, चराचर जगत, कीट-पतङ्ग देवी-देवताको उत्पतिको कथा, धर्म-संस्कृति, रीति-थीतिसँग जोडिएका कथाहरू अनि प्रलयका कथाहरू श्रुतिपरम्परामा परापूर्वकालदेखि रहिआएको पाइन्छ। यस दृष्टिमा लिम्बु लोककथामा पौराणिक पक्ष र विषयगत विविधता रहेको स्पष्ट हुन्छ। लिम्बु जातिको मुन्धुमलाई पौराणिक इतिहास, संस्कार, रीति-थीतिमा आश्रित आख्यान मान्न सकिन्छ। यसैकारण लिम्बू लोककथाको अध्ययन एउटा चासोको विषय देखिन्छ। जनवरी २०१५ मा गरिएको लिम्बुवान क्षेत्रको सर्वेक्षणद्वारा प्राप्त सामग्रीको आधारमा के कुरा स्पष्ट भएको छ भने सिक्किम दार्जिलिङ तथा लिम्बुवान क्षेत्रमा पाइने लिम्बु लोककथाहरूमा धेरै विषयगत समानता पाइन्छ भने उत्तिकै विविधता वा भिन्नता पनि पाइन्छ। लिम्बुवानका लोककथाहरूले त्यहाँको परिवेशमा धेरै गोचर गरेको देखिए तापनि सिक्किम दार्जिलिङमा त्यस्ता कथाहरू थोरै प्रचलित

^३. लछामी पापो सेर्मा. वि. सं. २०६४. *लिम्बुवान किन?*, दमक ज्ञापा: प्रकाशक सिता लावतीद्वारा प्रकाशित.

छन्। यद्यपि सृष्टि तथा संस्कार सम्बन्धी लोककथाहरू भने समान किसिमका देखिएका छन्। लिम्बू लोककथाको परम्परा अनि विषयवस्तुगत विविधताको अध्ययन तथा विश्लेषण यस शोध अन्तर्गत गरिएको छ। साथै यी विभिन्न क्षेत्रमा पाइने लोककथाहरूका समानता तथा विविधताको आंशिक अध्ययन पनि यसमा समावेश गरिएको छ।

१.२. शोध शीर्षक

प्रस्तुत लघु शोधप्रबन्धको शीर्षक *विषयवस्तुको दृष्टिले लिम्बू लोककथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन* रहेको छ।

१.३. शोधको प्रयोजन

सिक्किम विश्वविद्यालयको नेपाली विभाग अन्तर्गत एम.फिल. उपाधिका निम्ति निर्धारित पठ्यक्रमको आंशिक परिपूर्तिको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत शोधकार्य गरिएको छ। यसातिरिक्त लिम्बू लोककथाको विषयवस्तुगत पक्षबारे अध्ययन-अनुसन्धान नभएकाले त्यसका अवश्यकतापूर्तिका निम्ति पनि यस अध्ययन प्रयोजनीय देखिन्छ।

१.४. शोधको समस्या

विषयवस्तुको दृष्टिले लिम्बू लोककथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन विषयबारे अध्ययन गर्ने क्रममा प्रस्तुत शोधका निम्नलिखित समस्याहरू रहेका छन्।

१. लिम्बू लोकसाहित्य र विशेष गरेर लोककथाको परम्परा कस्तो छ ?

२. लिम्बू लोककथाहरूका विषयवस्तु अनि तिनमा पाइने भौगोलिक तथा विषयगत विशेषता अनि विविधता के के हुन सक्छन्?

१.५. शोधको उद्देश्य

माथि उल्लेखित शोध समस्याको समाधान हेतु प्रस्तुत शोधका निम्नलिखित उद्देश्य रहेको छन।

१. लिम्बू लोकसाहित्यको सर्वेक्षण गरी लोककथाको परम्पराबारे अध्ययन गर्नु।
२. विषयवस्तुका आधारमा लिम्बू लोककथाको वर्गीकरण तथा विश्लेषण गर्नु अनि भौगोलिकतामा आधारित विविधाताको अध्ययन गरी निष्कर्ष निकाल्नु।

१.६. पूर्वकार्यको सर्वेक्षण

लिम्बू जातिको भाषा र इतिहासबारे धेरै कार्यहरू भएको पाइए तापनि उनीहरूका साहित्यबारे भनेजस्तो कार्य भएको पाइन्न। सिक्किममा लिम्बू भाषा-साहित्यको शिक्षण स्कूलसम्म अघिदेखि नै भएको पाइए तापनि महाविद्यालय स्तरमा यसको अध्ययन-अध्यापन हुन थालेको धेरै भएको छैन। शिक्षणसित नजोडिएकाले पनि अध्ययनमा कमी भएको हुनसक्छ। लिम्बू जातिमा लोकसाहित्यको अनि त्यसमा पनि लोककथाको समृद्ध परम्परा रहेको पाइन्छ। तथापि लोककथाहरूको सङ्कलन अध्ययन र विश्लेषण भने थोरै भएको छ। लिम्बू लोककथाहरूको बृहत अध्ययन आजसम्म नभएकाले गर्दा यस कार्य गर्ने अठोट गरिएको हो। प्रस्तुत कार्यका निम्ति आवश्यक सामग्रीहरूको अवलोकन गर्ने क्रममा प्रकाशित एवम् हालसम्म प्राप्त भएका केही कृतिहरूको चर्चा तल प्रस्तुत गरिन्छ।

लिम्बू लोककथाहरूको प्राचीन रूप मुन्धुमलाई मानिन्छ। लिम्बू जातिको मुन्धुमबारे प्रथम चर्चा ईमानसिङ्ग चेम्जोङले सन् १९६१ मा गरेको हुन्। उनको कृति *किरातको वेदमा* जम्मा तीनवटा अध्याय पाइन्छ। पहिलो अध्यायमा सृष्टिका आख्यान रहेका छन्।

सृष्टिवर्णनमा मानिसबाट भएको पाप र ईश्वरको श्रापको उल्लेख पाइन्छ। यसरी नै दोस्रो अध्यायमा लेप्मुहाडको प्रलयको कथा वर्णित छ भने तेस्रो अध्यायमा भजनहरू सङ्ग्रहित छन्। वि.सं १९४८ मा प्रकाशित इमानसिंह चेमजोड कै अर्को पुस्तक *किरातको इतिहास*मा लिम्बु जातिको इतिहासको चर्चा पाइन्छ। यस कृतिमा लिम्बुवानमा दश लिम्बुहरूको आगमनको चर्चा पाइन्छ। अधिको सिक्किम लिम्बुवानबाट छुटेर कसरी छुट्टै देश भयो भन्ने कुराको उल्लेख यस पुस्तकमा पाइन्छ। वि सं २०६७ मा चेम्जोडद्वारा नै प्रकाशित पुस्तक *किराती दन्त्य कथा* मा १९ वटा दन्त्य कथाहरूको सङ्कलन गरिएकोछ। यद्यपि यसमा लिम्बुजातिसँग सम्बन्धित कथा थोरै मात्र रहेको पाउन सकिन्छ। त्यस्ता कथाहरूमा केही सृष्टि र केही धर्मसँग सम्बन्धित विषय वर्णित छन्। वि.सं २०६४ मा चन्द्रकुमार सेर्माद्वारा लिखित पुस्तक *किरातका गाथा, कथा र लोककथाहरू*मा मुन्धुमसँग सम्बन्धित जम्मा १३ वटा लोककथाहरू सङ्कलन गरिएका छन्। यसमा सङ्कलित सबै कथाहरू लिम्बु जातिको सृष्टि, मुन्धुम, धर्म-संस्कृति र परम्परामा आधारित रहेको पाइन्छ।

वि.सं. २०६२ मा वैरागी काईलाद्वारा नेपाली भाषामा अनुदित तथा प्रकाशित '*सृष्टिको वर्णन*' नामक पुस्तकमा लिम्बू सृष्टि मुन्धुम बारे चर्चा छ जँहा मानिस, रूख-पात, चरा-चुरुडगी, खोला-नाला आदिको सृष्टिको कथालाई मुधुमी गाथाका रूपमा वाचन गर्ने प्रयास भएको पाइन्छ। उक्त अनुदित पुस्तकमा सृष्टिवर्णनलाई लिम्बु भाषामा जस्ताको तस्तै राखेर नेपालीमा समेत रूपान्तरण गरिएको छ। यस कृतिलाई लिम्बू आख्यानको उद्भव केलाउने एउटा माध्यम मान्न सकिन्छ। काईलाद्वारा नै वि.सं. २०५२ मा सङ्कलित अनि प्रकाशित मुन्धुम *मोचको आख्यान (ससिक याडदाड)* नामक पुस्तकमा मोचको उत्पत्तिको कथा र मोचबाट बाँच्नको लागि गर्नुपर्ने धार्मिक अनुष्ठानहरूको विधि-विधान उपलब्ध पाइन्छ। यसरी नै वि.सं. २०७० मा फोपाहाडद्वारा सङ्कलित *मुन्धुम र मिथकहरू* मञ्जल फोम्बोक

याक्थुम्बाद्वारा प्रकाशित पाइन्छ। यस पुस्तकमा फोपाहाडले २४ वटा लिम्बू जातिको मुन्धुम र मिथकहरू सङ्कलन गरेका छन्। पुस्तकमा लिम्बू जातिको धार्मिक तथा सांस्कृतिक विषयमा संक्षिप्त चर्चा गर्ने काम भएको छ। यस्तैप्रकारले वि.सं. २०६६ मा ध्रुवकुमार मेन्याडबो र अर्जुनबाबु माबुहाडकृत *सिभाक यामि मुन्धुम*मा लिम्बु जातिको पुजारी येबाको उत्पत्ति, कार्य र पहिरनको चर्चा गर्दै येबाले वाचन गर्ने मुन्धुमलाई नेपाली भाषामा अनुवाद गरिएको छ। वि.सं. २०६९ मा थाम्सुहाड पुष्प सुब्बाद्वारा लिखित *लिम्बु भाषा साहित्यिक स्रष्टा र दृष्टिकोण* नामक पुस्तकमा लिम्बु जातिमा रहेको पान्थरे, छथरे र फेदापे भाषिक भिन्नताको स्पष्टीकरण दिँदै लिम्बु लिपि माथि चर्चा गरिएको छ। उक्त पुस्तक कथाबारे नरहेको भए तापनि कथाको भाषाको अध्ययनमा सहयोगी बन्न सक्छ।

वि.सं. २०५२ मा प्रकाशित लाओती येहाडको *आदिवासी लिम्बू जातिको संक्षिप्त परिचय* नामक पुस्तकमा लिम्बू जातिको परिचय, इतिहास र संस्कार विधिहरूको चर्चा पाइन्छ। यस पुस्तकमा संस्कृतिसँग सम्बन्धित चाडपर्व, मौलिक खान-पान, भेषभूषा आदिको बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ। पुस्तकमा लिम्बू भाषा र लिपिको संक्षिप्त चर्चा पनि उपलब्ध छ। उक्त पुस्तक लिम्बु जातिको इतिहास र संस्कृतिको अध्ययनमा सहयोगी बन्न सक्ने पाइन्छ। वि.सं. २०६४ मा लछामी सेर्मा पापोद्वारा लिखित *लिम्बुवान किन ?* नामक पुस्तकमा पनि लिम्बुवानको संक्षिप्त इतिहास र यस क्षेत्र भित्र जोडिएको लिम्बुहरूको अस्तित्वलाई हेर्ने प्रयास भएको छ। सिक्किम-दार्जिलिङ अघि लिम्बुवानकै एउटा भाग थियो भन्ने कुराको चर्चा यस पुस्तकमा पनि गरिएको पाइन्छ। लिम्बुवान कसरी नेपालको भाग बन्न पुग्यो भन्ने बारे चर्चा यस पुस्तकमा पाइन्छ भने पृथ्वीनारायण शाहले लिम्बुवानसँग गरेको सन्धिको उल्लेख पनि यसमा प्रस्तुत पाइन्छ। धनहाड सुब्बा कृत *लिम्बुवानका लोककथालाई* लिम्बु लोककथाहरूलाई चिनाउन गरिएको एउटा राम्रो प्रयास मात्र सकिन्छ।

उक्तसंग्रहमा विशेष गरेर लिम्बुवानमा प्रचलित लोककथाहरू र त्यससित सम्बन्धित स्थान आदिको उल्लेख पाइन्छ।

यसरी लिम्बू जातिको लोककथाहरूबारे एकाध कार्य भएको पाइए तापनि लिम्बु लोक पराम्परामा रहेका यस्ता कथाहरूलाई बृहत रूपमा सङ्कलन तथा अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने कार्य भने भएको पाइएको छैन। यी माथि चर्चा गरिएका कृतिहरू बाहेक अरु कार्यहरू पनि भएका हुन सक्छन्। लिम्बुवानमा जनवरी २०१५ मा गरिएको क्षेत्रीय सर्वेक्षणद्वारा थाहा लागे अनुसार त्यहाँ प्रचलित रहेका लोककथाहरू लिम्बुवान कै विभिन्न स्थानहरूसँग जोडिएका छन्। सिक्किमका लिम्बु र लिम्बुवानका लिम्बुहरूमा भौगोलिक भिन्नताको कारण उनीहरूको स्मृतिमा रहेको लोककथाहरूमा पनि केही भिन्नता पाइन्छ। प्रस्तुत शोधकार्य प्रकाशित कृतिहरू सँग-सँगै क्षेत्रीय सर्वेक्षणद्वारा सङ्कलित कथाहरूमा आधारित रहेको छ।

१.७. शोधविधि

विक्षेपणात्मक शोधविधिलाई अपनाएर गरिएको प्रस्तुत शोधकार्य नेपाली लेखन शैलीको आधारमा रहने छ। भाषा, व्याकरण, पादटिप्पणी, सन्दर्भसूची आदि जस्ता विषयहरूलाई नेपाली लेखन शैलीको आधारमा राखिएको छ।

१.८. सामग्री सङ्कलन

विषयवस्तुको दृष्टिले लिम्बू लोककथाको विक्षेपणात्मक अध्ययन शीर्षक रहेको प्रस्तुत शोधकार्यको निम्ति धेरैजसो सामग्री प्राथमिक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ। नेपालको फिदिम र याङनाम अनि भारतको दार्जिलिङ अनि सिक्किम आदि क्षेत्रहरूको सर्वेक्षण गरी सामग्री सङ्कलन गर्ने कार्य गरिएको छ। विशेष गरेर यी क्षेत्रहरूमा विभिन्न स्रोत

व्यक्तिहरूसित भेटघाट तथा अन्तर्वाता गरी अप्रकाशित लिम्बू कथाहरू सङ्कलन गर्ने कार्य भएको छ। यस अतिरिक्त विषयसँग सम्बन्धित प्रकाशित पुस्तक अनि डिजिटल माध्यमद्वारा प्राप्त जानकारी पनि सामग्री स्रोतका रूपमा रहका छन्।

१.९. शोधको सीमाङ्कन

प्रस्तुत विषय अन्तर्गत नेपालको लिम्बूवान क्षेत्र, भारतको दार्जिलिङ अनि सिक्किमबाट सङ्कलित, प्रकाशित तथा लोक स्मृतिमा रहेका लोककथाहरूको अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ। यी क्षेत्रहरूमा प्राप्त हुने सम्पूर्ण कथाहरूको अध्ययन सम्भव नरहेकाले विषयगत विविधताका आधारमा प्राप्त कथाहरूको अध्ययन यस शोध अन्तर्गत गरिएको छ।

१.१०. शोध-कार्यको रूपरेखा

अध्ययन सुविधाका निम्ति प्रस्तुत शोधकार्यको सङ्गठन तथा अध्याय फाटवारी निम्नप्रकार गरिएको छ।

पहिलो अध्याय :	शोध परिचय।
दोस्रो अध्याय :	लिम्बू जातिको संक्षिप्त इतिहास र लोकपरम्परा।
तेस्रो अध्याय :	लिम्बू लोककथाहरूको परम्परा।
चौथो अध्याय :	लिम्बू लोककथाहरूको सर्वेक्षण, वर्गीकरण तथा विश्लेषण।
पाँचौ अध्याय :	निष्कर्ष सन्दर्भसूची परिशिष्ट

दोस्रो अध्याय

२. लिम्बू जातिको इतिहास र लोकपरम्परा

२.१. लिम्बू जातिको सामान्य परिचय

लिम्बू जातिलाई किरात जातिको एक हागो भनेर चिनिन्छ। लिम्बू जातिलाई नेपालको लिम्बूवान क्षेत्रका आदिम जातिको रूपमा चिनिन्छ भने सिक्किम तथा दार्जिलिङ क्षेत्रमा पनि प्राचिन जातिका रूपमा चिनिन्छ। लिम्बू जातिलाई सुब्बा, लिम्बू, अनि याक्थुडबा पनि भन्ने गर्दछन्। यी भिन्ना-भिन्नै नामबाट बोलाइनु बेगला-बेगलै कारणहरू रहेका छन्। यो याक्थुडबा शब्दको व्युत्पत्ति “यःत्कुम्बा” बाट भएको हो भन्ने मानिन्छ। याक्थुडबा किरातको पर्यायवाची शब्द हो। किराती भाषामा किरात देशलाई याक्थुड र त्यहाँका निवासीलाई “याक्थुडबा” भनिएको पाइन्छ।^४ किरातमा बस्ने जाति उनीहरूले आफ्नो भाषामा आफुलाई याक्थुडबा भनेर चिनाउने गरेका छन्। यही याक्थुडबाको अर्थ किराती भएकाले उनीहरूले आफुलाई किराती पनि भन्ने गरेको थाह लाग्छ।

२.२. लिम्बू जातिको संक्षिप्त इतिहास

प्राचीन समयमा हिमालयको दक्षिणी क्षेत्रमा किरातीहरूको बसो-बासो थियो भनिन्छ। प्राचिन समयमा आसाम, नागाल्यान्ड, सिक्किम, दार्जिलिङ, नेपाल, सतलज नदीको किनारी उपत्यका देखि कैलाश मानसरोवरसम्मको सम्पूर्ण क्षेत्रलाई किरातदेश कहलाइन्थ्यो।^५

^४. लाओती येहाड. वि. सं. २०६२. *आदिवासी लिम्बू जातिको सङ्क्षिप्त परिचय*, काठमाडौं: दिलबहादुर लाओती. पृ. ५।

^५. उही पृ. ६

त्यहाँ बसो- बासो गर्ने जाति भएकाले नै उनीहरूलाई किराती भनिएको हो। एक समय अहिलेको उत्तरी भारतका कतिपय क्षेत्र अनि नेपाल त्यस समयको किरात देशमा पर्दथे। त्यही किरात देशमा ३३ पुस्तासम्म किराती राजाहरूले राज्य गरीबसेका थिए भन्ने कुराहरू इतिहासमा पाउन सकिन्छ।^६ किरात जातिको विश्वासअनुसार किरात आदिम मानव यही हिमालय क्षेत्रमै उत्पत्ति भएका हुन्। सम्भवतः यही कारण उनीहरू हिमालय क्षेत्रलाई पुर्खको उत्पत्ति स्थान र बासस्थान मान्दछन्। इतिहासअनुसार प्राचीनकालमा किरात देश एउटै थियो तर ईसाको ६०० वर्षपछि यो देश दुई भागमा विभक्त भयो। विभाजन भएपछि एउटा भागलाई लिम्बुवान र अर्को भागलाई खम्बुवान भनियो। विभाजन भएपछि सातौं शताब्दीमा यिनीहरूको आपस्तामा झै- झगडा पर्यो। यस झगडा पश्चात किरात प्रदेशको अरुण नदीको पुर्व टिष्टा नदीको पश्चिम भू- भागलाई लिम्बूवान र काठमाडौं उपत्यकेदेखि पूर्व र दुधकोशी- नदीको पश्चिम भागलाई खम्बूवान भनियो।^७ किरात प्रदेशको विभाजनपछि यही लिम्बूवानमा बसोबासो गर्ने मूल जातिहरू नै वास्तवमा लिम्बू हुन, जसको आफ्नै भाषा परम्परा संस्कृति र इतिहास पाइन्छ।

इमानसिंह चेम्जोड अनुसार लिम्बुहरू चीनको युआन प्रान्तको शिचुवान प्रदेशमा बसोबास गर्ने शान मकवान जातिका थिए, मूलतः चीनको युआन प्रान्तमा बस्ने जाति भए पनि यिनीहरू चिनियाँ चाँहि होइन्। तिनै मानिसहरू पछि थाइल्याण्ड, भियतनाम हुँदै म्यानमार को उत्तरी भागमा बसाई सरे, जुन ठाउँलाई मडकवान भनिन्छ।^८ चेम्जोडको मतअनुसार म्यानमारको मेकड नदी आसपासको उपत्यकामा विरोधीहरूसँगको भीषण युद्धमा

^६. इमानसिंह चेम्जोड. सन् २००३ (पाँचौं संस्करण). *किरातको इतिहास*, ललितपुर : किरात याक्थुङ चुम्लुङ, पृ. ७।

^७. लओती. पूर्ववत्. पृ. ७।

^८. चेम्जोड. पूर्ववत्. पृ. १७।

धेरै जिउधनको नोक्सानी व्यहोरेपछि बाँकी दश सरदारहरू साथमा तिन पुरोहितहरू लिएर आसामको कमरूप हुँदै आजको किराँत प्रदेशमा आएर बसोबास गर्न थाले। त्यसबेला फेदापमा आठ वंशी राजाहरूले राज्य गरि बसेका थिए। ती दश सरदारहरूले पुरोहितहरूको आदेशनुसार आठ वंशी राजाहरूसित फेदापमा बस्ने अनुमति लिए। ती आठ वंशी राजाहरूले पनि उनीहरूलाई आफ्नो राज्यमा बस्ने अनुमति दिए। बिस्तारै ती दश सरदारहरूका सन्तान बढ्दै गए र यिनीहरू एउटा नयाँ जातिका रूपमा चिनिए। यिनीहरूले आफुलाई याक्थुडबा वंश भन्न थाले। किराती भाषामा *याक*, भन्नेले “पाहड, *थुम* भन्नेले “ठाऊँ, र *वा*, भन्नेले “वासिन्दा भन्ने हुन्छ। अर्थात् ‘याक्थुवा’ भन्नाले किराती भाषामा पहाडी भूभागमा बस्ने जाति भन्ने बुझिन्छ।

यी दस सरदारहरूलाई नै दसवंशी भनेर चिनियो अनि जसरी यिनीहरूका सन्तान बढ्दै गए आठ वंशीहरूले आफुलाई असुरक्षित महसुस गर्न थाले। यही असुरक्षा बोधका कारण ती आठवंशीले दशवंशीहरू माथि हक-अधिकार जमाउन थाले। परिनामस्वरूप दश वंशी र आठ बीच युद्ध भयो। दश वंशीहरू धनुवाण चलाउन निपुण भएकाले यद्धमा विजय प्रसा गरे। त्यसपछि धनुवाणको सहयताले जितेको देश हुनाले देशको नाउँ लिम्बूवान राखियो।^९ लिम्बू भाषामा [*लि-धनु*, *आबु-हात्रे*, *वान-नाउँ*] लाउनु भन्ने हुन्छ। अर्थात् धनुवाणले जितेको देश नै लिम्बूवान हो भन्ने बुझिन्छ। लिम्बूवान नामकरण दश लिम्बूहरूले गरे पश्चात राज्यलाई दशवटा प्रान्तमा विभाजन गरे र समाजिक धर्मिक एवम् राजनैतिक रीति- थीतिहरूको स्थपना गरी, आ- आफ्नो प्रान्तको राजा भई राज्य सञ्चालन गर्दै आए।^{१०}

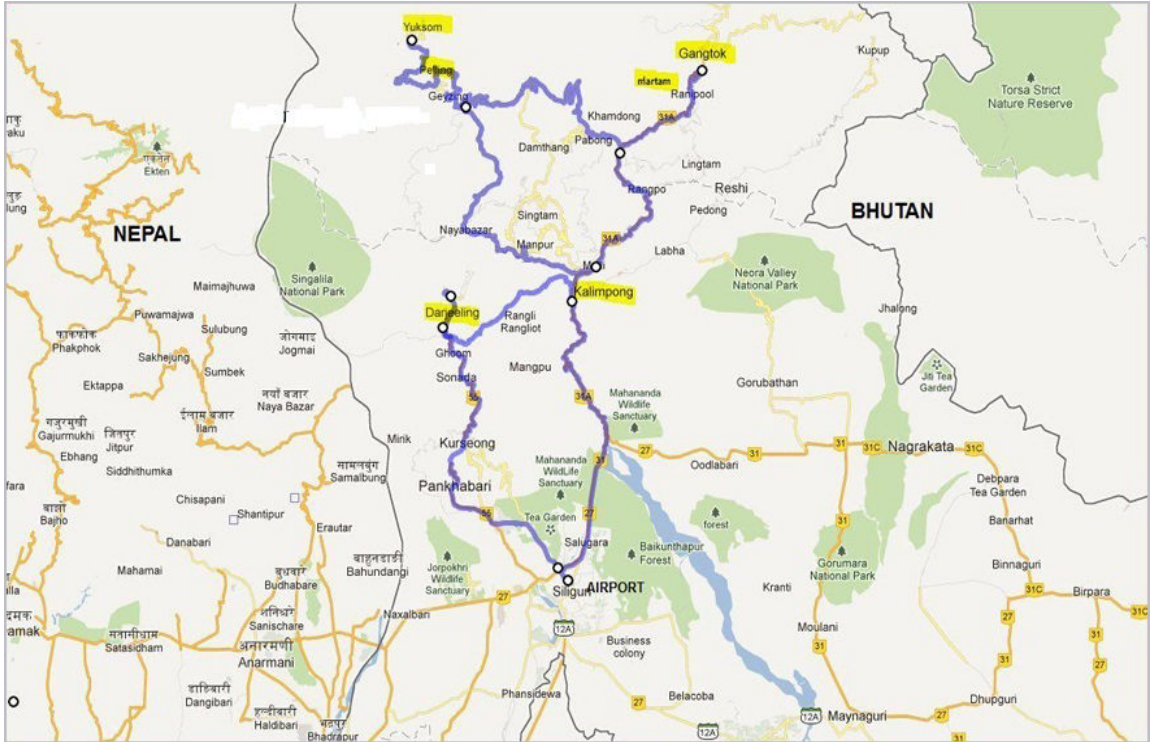
^९. उही. पृ. १९ ।

^{१०}. उही. पृ. १९ ।

वर्तमानमा लिम्बू जाति विशेष गरेर नेपालको लिम्बूवान तथा भारतको, सिक्किम अनि दार्जिलिङ आदि क्षेत्रमा बसो- बासो गरेको पाइन्छ। यी क्षेत्रहरूको सिमाना जोडीएकाले यी भूभागहरूमा लिम्बूहरूको आप्रवासन तथा बसोबासो प्राचीनकाल देखि रहेको पाइन्छ। तलको मानचित्रमा उक्त भूभागलाई देखाउन प्रयास गरिन्छ।

मानचित्र -१

लिम्बू जाति बसोबासो गर्ने पूर्वी नेपालको लिम्बूवान, दार्जिलिङ तथा सिक्किमको भूभाग

(मानचित्र साभार - http://www.namastevoyages.com/darjeeling_sikkim_foothills.php)

सिक्किममा लिम्बू जातिको बसोबासो प्राचीन रहेको पाइन्छ कारण अहिलेको सिक्किम दार्जिलिङ कुनै समय लिम्बूवान कै एक भाग थियो। इलाम निवसी टेकुडटेक नामक लाप्चेले सिक्किमलाई छुट्टै प्रान्त स्थापित गरि रेन्ज्योङ नामाकरण गरे भन्ने ऐतिहासिक पुष्टि भेटिन्छ।^{११} रेन्ज्योङको अर्थ हुन्छ “धानको खेती हुने ठाउँ”।^{१२} यही तिब्बतीहरूले रेन्ज्योङलाई डेमोजोङ भने जसको अर्थ हुन्छ सुखको ठाउँ। त्यसैको नेपाली अनुवाद सुखवाट सुखी हुन्दै सुखिम र यो शब्दको अप्रभंश भएर सिक्किम हुन गएको भन्ने मतहरू पनि पाइन्छ।^{१३} सिक्किमको नामकरणबारे यस्ता विभिन्न मत रहे तापनि सिक्किमका दोस्रो राजा तेन्सुङ नामग्येलले नेपालको अरुण तम्बरको यो-योहाङलाई लडाईँमा जितेर उनकी छोरीलाई विवाह गरेर यो सिक्किम ल्याए यता रानीका साथ लागेर आउने लिम्बूहरूले सिक्किमलाई *सुहिम* अथवा नयाँ घर भने र त्यही शब्द कालान्तरमा सिक्किम भएको हो भन्ने पुष्टि धेरै प्रामाणिक सिद्ध हुन्छ।^{१४}

सिक्किममा नामग्येलवंशले सन् १६४१ देखि शासन सत्ता हातमा लिए र तिनीहरू सिक्किमका राजा भए। त्यसबेला पश्चिम सिक्किममा लाप्चेवंशबाहेक किरातवंशमध्ये लिम्बू र मगरहरू पनि आ- आफ्ना गढ बनाई बसीसकेका थिए। सिक्किममा फुन्छोक नामग्येल राजा भई पश्चिम सिक्किम यूक्साममा आँउदा ती किरातीहरूले पनि हमला गरेको कुरा थाह लाग्छ।^{१५} अन्तमा सबै कुरो शान्त भए पछि फुन्छोक नामग्येलले लाप्चे र लिम्बूवंशका मुखियाहरूलाई बोलाएर निम्न लिखित उर्दि गरेको कुरा पाइन्छ –

^{११}. लछामी सेर्मा पापो. वि. सं. २०६४. *लिम्बूवान किन?*, दमक झापा: सिता लावती, पृ. २२ ।

^{१२}. तुलसी शर्म कश्याप. सन् १९९६. *सिक्किम हिजोदेखि आजसम्म*, गान्तोक: आँकुरा प्रकाशन, पृ. ४ ।

^{१३}. उही. पृ. ५ ।

^{१४}. उही. पृ. ५ ।

^{१५}. चेम्जोङ. पूर्ववत्. पृ. ३९ ।

“राजा भनेको बाबू हो। सिक्किमका आदि निवासी लाप्चा हुनाले र भोटेहरूले प्रथम सिक्किमका लाप्चावंशसँग सम्बन्ध राखेकाले लाप्चावंश आमाजस्तो भयो। पछिबाट लिम्बूवंश पनि सिक्किम कै वासिन्दा रहेछ भनि थाह भएको हुनाले लिम्बूवंश चाहिँ छोराजस्तो भयो। तसर्थ अब उप्रन्त सिक्किम देशमा भोटेवंश, लाप्चावंश र लिम्बूवंशहरू तीन जात तीन थरका भए तापनि एकै जात, एकै थर भई परस्परमा बाबु, आमा र छोरा जस्तो सम्बन्ध राखी शासन गर्नुपर्छ। आपसमा लडाईं झगडा गर्नु हुँदैन, एकले अर्कालाई पाप नचिताउनु”।^{१६} यस तथ्य अनुसार लिम्बू जाति लिम्बूवानको आदिम जाति भए तापनि सिक्किममा प्राचिन समय देखि नै रही आएको कुरा थाह लाग्छ। त्यसैले लिम्बू जातिलाई सिक्किमका प्राचिन जाति मान्नु पर्दछ।

२.३. लिम्बू जातिको लोक सांस्कृतिक परम्परा

लिम्बू समुदायको पनि अन्य समुदायको झैं परम्परागत निजात्मक संस्कार छन्। अनादिकालदेखि मौखिक परम्परामा रहेको मुन्धुमअनुसार लिम्बू जातिले आफ्नो सामाजिक एवम् सांस्कृतिक विधि विधानको पालना गर्ने गर्दछन्। यस्ता केही विशेष परम्पराहरूको परिचय तल प्रस्तुत गरिन्छ।

२.३.१. कर्म काण्ड

२.३.१.१. साप्पोक चोमेन अर्थात् कोख पूजा

कोख पूजा लिम्बू जातिले पारम्परिक रूपमा पालन गर्दै आएको देखिन्छ। यो पूजा गर्भवती महिला र गर्भमा रहेको बच्चाको रक्षाको निम्ति गर्ने गरिन्छ। गर्भमा रहेको शिशु ५/६ महीनको भएपछि यो अनुष्ठान गरिन्छ। “यसप्रकारको अनुष्ठान गर्दा विशेषगरी पानीमा

^{१६}. उही. पृ. ४० ।

गएर वामाड र पक्चाना / देवताको पूजा गरिन्छ ।^{१७} यी देवताहरूको पूजापछि घरमा आएर युमा थेबाको पूजा गरेर गर्भवती आमालाई विभिन्न सामाजिक नियमहरूले बाँध्ने गरिन्छ। यो अनुष्ठान फेदाडमाद्वारा मुन्धुम वाचन गरेर सम्पन्न गरिन्छ। यसप्रकारको अनुष्ठान नगर्नाले बाल-बच्चा राम्रो हुँदैन भन्ने विश्वास रहेकाले गर्दा लिम्बू जातिमा यो आनुष्ठान अनिवार्य रूपमा पालन गर्दै आएको देखिन्छ।

२.३.१.२. याडदाडफोःड (न्वारन)

यो अनुष्ठान नानी जन्मिएपछि त्यस नवजात शिशुको नाममा गरिने पहिलो अनुष्ठान हो। छोरा जन्मे चार दिनमा र छोरी जन्मे तिन दिनमा यो अनुष्ठान गरिन्छ। यो कार्य फेदाडद्वारा सम्पन्न गरिन्छ। घर चोखिनको लागि सात मूलको पानीमा आकाशबाट परेको पानी मिसाई चोखो भाडामा सुन चाँदी चोपिएको पानी राख्ने गरिन्छ। सबै स्रोतका पानीली मिसाएर एउटा भाडामा राखिन्छ र त्यसमा दूबो, ढुङगा आदि जस्त अन्य कुराहरू राखिन्छ। त्यसपछि फेदाडमाले मुन्धुम फलाकदै पबित्र पानीलाई तितेपातीले छर्किन्दै अभिषेक गरि सकिएपछि शिशु र आमाको दीर्घायु र सुस्वास्थ्यको लागि माङगेन अर्थात पुजा गरिन्छ। त्यसपछि नवजात शिशुका नामकरण गरी आशीर्वाद दिई टिका लगाइ बालकलाई तीन पल्ट माथि उचाले झै गरि उपस्थित सबैले तियाहा (जय) भने पछि शिशुलाई आमाको काखमा सुम्पने गरिन्छ। यसप्रकारको अनुष्ठान गरे पछि मात्र सुतक परेको परिवार चोखिन्छ भन्ने विश्वास लिम्बू समाजमा रहि आएको छ।

^{१७}. लाओती येहाड. पूर्ववत. पृ.१२ ।

२.३.१.३. विवाह

लिम्बूजातिमा फुपूचेला मामाचेला माझ छोरीसँग विवाह गर्ने चलन छैन। आफ्नो वंशपट्टि टाडाको साइनो नै किननहोस आपस्तमा विवाहवारी चल्दैन। अन्य वा कुटुम्बेरीसँग मात्र विवाहवारी गर्ने चलन छ। यो जातिमा विशेष मागी विवाह र रोजी/प्रेम विवाह गरी दुई प्रकारको वैवाहिक परम्परा रहेको पाइन्छ। विवाहमा फेदाडमाले दाम्पत्य जीवनको लागि तागेरा निड्वाफुमाड तथा युमा साम्माड र थेबा साम्माडसँग मुन्धुम अनुसार भक्ति प्रार्थना गर्दै दियो कलश बोकेर बेहुला र बेहुलीको वरिपरि घुमी अभिषेक गर्दछ। अभिषेक पछि एकार्कामा फूलमाला साटा- साट गरी सोयम्बर गर्ने गरिन्छ। त्यसपछि फेदाडमाले मुन्धुम वाचन गर्दै वा *युप्पारूड* अर्थात एक रुपियाँको सिक्का बेहुलालाई दिएर बेहुलीको बर्कोको छेउमा गाठो पारेर बाँधिदिन लगाएपछि फेदाडले बेहुलीलाई “ तिमी सत्यमा रहँदा- रहँदै तिम्रो लोग्नेले हेला गरे यो सिक्का फ्याँकी राखेर जानु” भन्छन्।^{१८} उक्त सिक्का फ्याँक्ने मुन्धुमबाट लिम्बू जातिमा पनि नारी स्वतन्त्रताको परम्परा रहेको थाह लाग्छ। हालमा आएर बेहुलाले बेहुलीको सिउँदोमा सिन्दुर र पोते लगाउने चलन चलाए तापनि यो लिम्बू जातिको मौलिक परम्परा होइन।^{१९} विवाहको अन्तमा फेदाडमाले तागेर निड्वाफूमाड तथा युमा साम्माड र थेबा साम्माडसँग भक्ति प्रार्थना गरी बेहुला र बेहुलीलाई कसम खुवाएर विवाह सम्पन्न गराउँछन्। यो विधि सकेपछि *तियाहा* (जय) भनी सबै जाना तीन पल्ट कराएपछि बाहिर बन्दुक पडकाइन्छ र त्यसपछि च्याब्रुङ्गेहरु च्याब्रुड बजाउँदै घरभित्र प्रवेश गर्दछन् र घरको मूल खाबोमा वरिपरि घुमी बेहुला बेहुलीलाई आशीर्वाद दिन्छन्। तर आज भोली

^{१८}. लाओती येहाड. पूर्ववत. पृ. २५ ।

^{१९}. उही. पृ. २५ ।

बन्दुक पडकाउने चलन कम देख पाइन्छ भने च्याब्रुङ्गेहरु पनि घर बहिरा नै नाच्ने गर्दछन्।^{२०}

लिम्बू जातिमा विवाह गरेर जाने छोरी चेलीलाई बाग्दान दिनु अनिवार्य हुन्छ। बाग्दान विवाह भएकै दिन गर्ने चलन छैन। एकदुई जना बाल-बच्चा भएपछि मात्र छोरी आफै माइत आएर बाबा माइतीसँग बाग्दान माग्नु पर्दछ। छोरीले यसो भनेर बाग्दान माग्ने गर्छन् - “ बाबु माइती अब मेरो दाम्पत्य जीवन उनीसँगै बित्ने भो मलाई बाग्दान गरि दिनुहोस ”। छोरी वा चेलीले बाग्दान मागेपछि बाबु- माइतीले दस्तुर अनुसार सुन, चाँदी, दाइजो दिने र अघि ज्वाइँबाट लिएको रकमहरु फिर्ता गर्ने गर्दछन् तर अचेल यसप्रकारको प्रथा सबैले पालन गरेको पाइन्न।

२.३.१.४. मृत्यु संस्कार

लिम्बू जातिको परम्परा अनुसार कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएमा मृत्युको सङ्केतस्वरूप विजोडी बन्दुक पडकाउनु पर्ने हुन्छ। विजोडी बन्दुक पडकाउनुको अर्थ दाजुभाई इष्टमित्रलाई मृत्युको जानकारी दिनु र मृतकलाई सलामी पनि दिनु भन्ने हुन्छ। बन्दुकको अवाज सुनेपछि घर छिमेक भेला हुने गर्दछन्। यद्यपि आजभोलि यस प्रकारको प्रथा पाइन्न। मृतकको आत्मालाई बाटो लगाउनको लागि लिम्बू जातिको मृत्यु संस्कारमा फेदाङमा हुनु पर्ने हुन्छ। फेदाङमाले भने अनुसार मृतकको परिवारले सम्पूर्ण नियमहरू पालना गर्नुपर्दछ। मृतकको परिवारले पुरुष भए चारपल्ट र स्त्री भए तिन पल्ट लाशको वरिपरि दियोकलश बोकेर मृतात्माको शान्तिको लागि प्रार्थन गर्दै घुम्नुपर्ने हुन्छ। त्यसपछि फेदाङमाले शिरमा फूल राख्दै मुन्धुम फलाक्दै लाशमा चोखो पानीले छर्कन्छ अनि लाशलाई चिहानघारी तर्फ

^{२०}. वीरजाडपति नेम्बाङ, याङनाम पान्थर, नेपाल निवासी, ८५ वर्षीय वृद्धाबाट लिएको जानकारी अनुसार।

लैजाने आदेश दिन्छन्। लिम्बू जातिमा लाशलाई गाडने चलन रहेको पाइन्छ। फेदाडमाले नै मृतकको आत्मालाई युमासामड र थेबासामाड सामु पुन्याउने काम गर्दछन्। मृतकलाई जंगल लगेको दिन देखि मृतक परिवारले त्यस व्यक्तिको नाममा स्त्री भए तिन दिन अनि पुरुष भए चार दिनमा अनिवार्य रूपमा गाँऊ समाजका इष्टमित्रलाई बोलाएर भोज दिनु पर्ने हुन्छ। यस्तो नगर्नाले मृतक व्यक्तिको आत्माले शान्ति पाउँदैन भन्ने विश्वास लिम्बू जातिमा रहीआएको छ।

२.३.२. लिम्बू जातिले मान्ने चाड (तडनाम्)

लिम्बू जातिले संस्कृतिक रूपले समृद्ध जाति भएकाले उनीहरूको समाजमा थुप्रै चाडपर्वहरू पनि रही आएको छ। उनीहरू चाडलाई ताडनाम भन्दछन्। यस्ता केही चाड पर्वको चर्चा तल गरिन्छ।

२.३.२.१. याक्वा तडनाम

लिम्बू समुदायले याक्वा पुजा जमिनमा बाली लगाउन अगाडि गर्ने गर्दछ। यो पुजा गरि सकेपछि *यक्यु* काठको खन्ती ले माटो खनेर बिउबिजन रोप्ने हुनाले *याक्वापुजा* भनेको हो भन्ने लोक उक्ति रहेको छ।^{२१} यो पुजा छर पोख, बीउ बिजन रोप्ने समयमा वा माग महिना देखि वैशाक महिनासम्म गर्ने गरिन्छ। याक्वा पूजा गर्दा थान बनाई बीउ-बिजनसमेत राखी, धुप, दीप, बालेर समय- समयमा घाम- पानी मिलाई दिनुहोस, माटोको उवर्शक्ती बढाइदिनुहोस, हामीले रोपे/छरेको फसल पाकेपछि तपाईंबाट आज्ञा मागेर मात्र खानेछौं भनि बल माग्ने गरिन्छ। यो पुजा एउटा पर्वको रूपमा सबै भेला भएर मनोरञ्जनको साथमा

^{२१}. उही पृ. ५९ ।

मनाउने गर्दछन्।^{२२} आजभोलि यो पुजा सामुहिक रूपमा नमनाएर पारिवारिक रूपमा मात्र गर्ने गरेको थाह लाग्छ। पारिवारिक रूपमा पनि कसै- कसैले मात्र गरेको पाइएको छ।^{२३}

२.३.२.२. सिसेक्पा तडनाम

सिसेक्पा तडनाम साउन महिनामा भटमास, मकै, बोडी आदि पाकेको समयमा मनाइने चाड हो। यो चाड घर-घर अर्थात् समुहमा नाडलो ठटाउँदै मानउने गरिन्छ। यो चाड मान्दा 'साक्नाम् पेगो, हिडनाम् त्येओ, साक्नाम् पेरो, हिडनाम् त्येओ' (अनिकाल जाउ सहकल आउ, अनिकाल गयो है, सहकाल आयो है) भन्दै अगुल्टो हल्लाउदै राँको बालेर कुनै वास्तुलाई खेदे झै गरि पश्चिमतर्फ खेदै लगेर आफुले लगेको राँको बीचबाटोमा थुपारेर बाटो छेकिन्छ, यो विधिलाई साक्लाम्धेक भनिन्छ। जसको अर्थ हुन्छ अनिकाल (दुःख) फेरि नआओस भनि बाटो छेक्नु। नाडलो ठटाइसकेपछि बाटोमा अडेडीको काँडा राखेर खुट्टा भूईमा बजारेर— 'साक्नाम् पेगो, नाना पेगो, याम्मो मेनोःक्खेत्रो ,कत्ता मेनोःक्खेत्रो, आधिडगानि केजोःकर मिधुप् केजारो खेच्छिडेओ अनिकाल जाउ है, परपर, फेरी फर्केर नआउ है, यता नआउ है, अटेरी गरेमा अगुल्टोले पोली माडलास; काँडाले घोचाई माडलास् भाग है भाग, भनेर कराउँदै थुपारिएको आगोलाई भुरभुर पादैँ अनिकाललाई हाँक दिएर घर फर्कने काम हुन्छ।^{२४} साउन महिनाको उक्त रातमा युमा साम्माड घुम्दै आँउदा कसैलाई यदि खाली पेट भेटाए श्राप दिन्छन् भन्ने लोकविश्वास रहेका कारण लिम्बू जातिहरू यस दिन आफ्नो बारीमा फलेका फल- फूल इत्यादि भरपेट खाएर सुत्ने गर्छन्। वास्तवमा नेपाली

^{२२}. लावती. पुर्ववत. पृ. ५२ ।

^{२३}. गणेश सुब्बा, उत्तर सिक्किम, नमोक निवासी ५० वर्षीयसँग अन्तरवार्ता गर्दा पाइएको जानकारी अनुसार।

^{२४}. उही. पृ. ६१ ।

मूलका अन्य जातिहरूले साउने संक्रान्ति भनेर मनाउने चाडलाई नै लिम्बू जातिले सिसेक्पा तङ्नाम भनेर मनाउछन्।

२.३.२.३. चासोक तङ्नाम

राई जातिले साकेन्वा चाड मनाए जस्तै लिम्बू जातिले मनाउने चाड हो चासोक तङ्नाम। चासोक तङ्नाम खेतबारीमा बाली पाकेपछि तागेरा निडवाफुमाडलाई धन्यवाद दिँदै आभार व्यक्त गर्दै पाकेको नयाँ अन्नबाली चढाउदै आफुले खाने अनुमती माग्ने पुजा हो। यो पूजा मडसिरे पुर्णीमामा गर्ने गरिन्छ। यस चाडमा लिम्बू जातिले पुजापाठ गर्नुका साथै एकार्कमा भेटघाट गरी शुभकामना आदान- प्रदान गर्ने, परम्परागत नाचगान गर्ने, मौलिक भेषभूषा लगाउने र आफन्तसँग सजातीय मीठा- मीठा खानपीनका परिकारहरू खाने गर्दछन्। लिम्बू जातिको चाड चासोक तङ्नामलाई नेपाल सरकारले वि. सं. २०६४ फागुन १८ गते दिन निर्णय गरेर राष्ट्रिय पर्वको मान्यता दिएको छ।^{२५} त्यसैले नेपालका लिम्बूहरूले यस चाड भव्य रूपमा मनाउने गर्दछन्। पहिला परिवारिक रूपमा मनाइने चासोक पूजा समुहमा एकै ठाउँमा भेला भएर मनाइन्छ। माडसाम्माड वा देवी देवता को पूजा गर्ने, खेलकुद गर्ने, मेला लगाउने जस्ता कार्यक्रमहरू पनि हुने गरेका पाइन्छ। परम्परागत रूपमा चासोकमा एकराते तडसिङ् राख्ने परम्परा पनि पालन हुँदै आएको छ।^{२६} यद्यपि सिक्किमका लिम्बू समुदायले भने यस चाडलाई परिवारिक रूपमा मात्र मनाउने गरेको कुरा थाह लागेको छ।

^{२५}. प्राज्ञ अमर तुम्याहाड, किरात चाड अर्थात् चासोक तङ्नाम, <http://amartumyahang.blogspot.in>, २४.०९.२०१५।

^{२६}. लावती. पूर्ववत. पृ. ६२।

२.३.२.४. बलिहाड तडना

बलिहाड तडनाम *थेसेक्को* अथवा कार्तिक महिनाको *लासिक* वा औंसीको समय पारेर मानिन्छ। यस तडनामको बारेमा लिम्बू समुदायमा यस्तो कथन पाइन्छ, एक समय किरात देशमा बलिहाड नाम गरेका अति नै प्रजाप्रेमि राजा थिए। उनले आफु मर्छु भन्ने थाह पाएपछि प्रजाहरुलाई खबर गरे। यस्तो कुरा सुन्दा प्रजाहरु दुःखित भए र विलाप गर्दै भन्न लागे “ महाराज! तपाईंको जीवन रक्षाको लागि हामी जे पनि गर्न तयार छौं, विधि जानकारी पाउँ”। यस्तो बित्ति सुने पछि राजाले भने, “यस बारे विधि म तिमीहरुलाई सुनाउँछु। थेसेक्को महिनाको औंसीको अध्यारो रात पारेर कालले मलाई लिन आउने लागेको छ। काल छेउमा आई पुग्नासाथ म बेहोस भई आफ्ना शयन कक्षमा लडिहाल्छु, त्यसभन्दा अगाडि नै तिमीहरुले प्रत्येक घरलाई लिपपोत सफा गरी घर घरमा बत्ती बाली खुबै उज्यालो बनाउनु र मेरो प्राण रक्षाको लागि तागेरा निडवाफुमाडको अटुट प्रार्थना गर्नु। यो खबर देश भर घर-घरमा गएर सुनाउनु। त्यस्तो सहयोग भयो भने मात्र कालको मुखबाट म फर्केर आउनेछु। राजाको यस्तो आदेशलाई सबै लिम्बूहरुले आपस्तमा हुल बाधेर गइ *फा?सिड्रुम्रो/फा?सिड्रुम्रो* अथवा यो आपादमा सहयोग गरागर गरौं है भन्दै घर-घरमा पुऱ्याए आफ्नो राजाको आदेशलाई सबै लिम्बूहरुले पालन गरे। फल स्वरूप औंसीको रातको भोलिपल्ट बिहान राजा होसमा आए र सबै प्रजा खुशी भए। यो खबर देशवासीमा पुऱ्याउनु भन्ने राजाको आदेश भए पछि सबै घर-घरमा त्येअडसीरो (राजा अवतार लिई आयौं है) भन्दै खुशीले नाचगान गर्दै घरघरमा खबर पुऱ्याउन गए।^{२७} यो पर्वको पहिलो दिनमा बलिराजाको सम्झना गर्ने गर्दछन् र दोस्रो दिन बत्ती बाली हर्षबढाई गर्ने र खुशीयाली मानी मिठा-मिठा

^{२७}. उही. पृ. ६०

खाना खाने साथै रमाईलो गर्ने गर्दछ। सामान्य रूपले तेस्रो दिन पनि हर्सोल्लाह गरिन्छ।^{२८} राजाले जीवनदान पाएको त्यस समयदेखि लिम्बू जातिले उक्त समयलाई एउटा पर्वको रूपमा मान्दै आए। कालान्तरमा सम्पूर्ण नेपाली समुदायले पनि बलिराजाको आत्माको सम्मान गर्दै आफ्नो चाड तिहारमा उनको नामको जय जयकार गर्न थाले।

२.३.२.५. त्येअङ्सी सिरिजङ्गा तडनाम

त्येअङ्सी सिरिजङ्गा लिम्बू समुदायका एक महान साहित्यकार हुन्। लिम्बू भाषाको विकास र लिपिको निर्माणका लागि उनले ठुलो योगदान दिएका थिए। उनको जन्म सन् १७०४ को दिसम्बर महिनामा भएको थियो। मङ्सिरे पुर्णिमामा उनको जन्म जयन्तीलाई बडो उत्साहसँग मनाउने गरिन्छ। नेपाल लगायत सिक्किममा उनको जन्मोत्सवलाई चाडका रूपमा मानिन्छ। सिक्किमको सम्पूर्ण लिम्बू समुदाय यस दिन पश्चिम सिक्किमको मारताममा भेला भइ यो पर्व मनाउँछन्। जातीय खान-पान भेषभूषा अनि पारम्परिक नाच-गान गर्दै यो पर्व मनाइन्छ।

२.३.३. लिम्बू जातिको खान- पान

लिम्बू जातिको आफ्नै जातीय खान- पान छन्। ती यस प्रकार छन् —

२.३.३.१. पापान्द : माडदक वा यो कोदोको पिठोलाई रोटी जस्तो बनाएर बेपारीको पातमा पोको पारेर पोलेको एक प्रकारको खाना हो।

^{२८}. जे. आर सुब्बा. सन् १९९१. *द लिम्बूस अफ दि इस्ट्रण हिमालयस*, गान्तोक: याक्थुड मुन्धुम सापलोपा, पृ.१९९।

- २.३.३.२. **लुङघाचक्** : यो हरियो *माख्खी* वा मकैलाई ढुङ्गामा पिसेर हरियो पातमा लपेटेर पानीमा पकाएको एक किसिमको खाना हो ।
- २.३.३.३. **सिगोल्या र पेनागोल्या** : गौं र कोदोको पिठोलाई सानो- सानो डल्लो बनाएर चामलसँग पकाएको खाद्यलाई सिगोल्या र पेनागोल्या भनिन्छ । यसलाई आलुम पनि भन्ने गर्दछन् ।
- २.३.३.४. **खरेन** : लिम्बू भाषामा रोटीलाई खरेन भनिन्छ । उनीहरू कोदोको रोटी (पेना खरेन), मकैको रोटी (माख्खी खरेन), कागूनीको रोटी (ख्याबो खरेन) गौंको रोटी (सी खरेन) आदि बनाउने गर्दछन् ।
- २.३.३.५. **पाबर** : चामलको पिठोको रोटीलाई घिउमा पकाएर बनाएको खाद्यलाई पाबर भनिन्छ । यो खाना विशेष गरी आफ्ना देव-देवताहरूलाई चढाउनका निम्ति बनाइन्छ ।
- २.३.३.६. **छेम्ब्रिगिक** : लिम्बू भाषामा किनामालाई छेम्ब्रिगिक भनिन्छ । यो भटमासलाई उसिनेर बनाइन्छ ।
- २.३.३.७. **याडब्रेन** : याडब्रेनलाई लिम्बू जातिको विशेष पकवान मानिन्छ । कटुसको रुखमा उम्रिएको झ्याउलाई पानीमा बफ्याएर सुङ्गुरको मासुसँग पकाएको एक किसिमको तरकारी याडब्रेन भनिन्छ । यो खाद्य विशेष चाड-पर्वमा खाने गरिन्छ ।
- २.३.३.८. **स्याडमा** : यसलाई करग्याड पनि भनिन्छ । सुङ्गुरको अन्द्रमा पिठो हालेर पानीमा पकाएको खाद्यलाई स्याडमा भनिन्छ ।

२.३.३.९. **वाम्युक** : यसलाई वछिपा पनि भनिन्छ। डराएको कुखुराको प्वाँखसँग पकाएको भातलाई वाम्युक भनिन्छ।

२.३.३.१०. **तःड्बा** : कोदोबाट बनाएको मदिरालाई थी वा जाँड भनिन्छ। यही जाँडलाई बाँसको ढुङ्ग्रोमा हालेर बासँकै पिपसिडद्वारा चुसेर खाने गरिन्छ। जसलाई तःड्बा भनिन्छ।

यी सबै किसिमका खानपानहरू उनीहरूले चाड-पर्व विवाह अनि शुभ कार्यमा खाने गर्दछन्।^{२९} जातीय खान-पानका दृष्टिमा पनि लिम्बू जाति समृद्ध रहेको पाइन्छ।

२.४. लिम्बू जातिले मान्ने धर्म

लिम्बू जातिले 'तागेरा निडवाफुमाड' लाई सर्वव्यापी, सर्वशक्तिमान ईश्वरको रूपमा पुज्दछन्। त्यसैगरी तागेर निडवाफुमाड कै शक्तिको रूपमा युमासमाड र थेबासम्माडलाई पनि श्रद्धा भक्तिका साथ पुज्दछन्। *साम्* को अर्थ 'आत्मा' र *माड* को अर्थ 'ईश्वर' हुन्छ। त्यसैले यी दुई तागेरा निडवाफुमाडका साक्षात् आत्मा/शक्ति हुन् भन्ने लिम्बू जातिमा अटल विश्वास रहेको छ।^{३०} त्यसैकारण यिनीहरू आफैलाई युमा धर्मवलम्बी पनि भन्ने गर्दछन्। किरात लिम्बू जातिको धर्मग्रन्थ मुन्धुम हो, जो श्रुतिपरम्परामा बाँचेको छ। यो कुनै एक व्यक्तिद्वारा घोषित धर्म नभएर पुर्खाहरूको हजारौं वर्षको भोगाइ अनि जीवन र जगतप्रतिको बुझाइको निचोडको सङ्ग्रह हो। पुर्खाबाट प्रप्त भएका आध्यात्मिक आदेश हुन् जो समाजमा पुस्तौँ- पुस्तादेखि फेदाडमा र येहाङ् प्रणालीद्वारा मौखिक रूपमा हस्तान्तरित गरिएका हुन्।^{३१}

^{२९}. जसराज सुब्बा. सन् १९९१. *द लिम्बूस् अफ दि इस्टर्न हिमलाय*, गान्तोक: सिक्किम याक्थुङमुन्धुम सापलोपा ।

^{३०}. लाओती, पूर्ववत् पृ. ४३ ।

^{३१}. जसराज सुब्बा. सन् २०११. *युमाधर्मको दार्शनिक विश्लेषण*, गान्तोक: याक्थुङ मुन्धुम सापलोपा. पृ. ५ ।

वस्तुगत अथवा प्रमाणिकरूपमा सत्य होस वा नहोस मुन्धुम लिम्बू जातिको महत्त्वपूर्ण आधार हो। लिम्बू जातिका प्रत्येक संस्कार, विधि- विधानहरू मुन्धुममा आधारित रहेको हुन्छ। लिम्बू जातिकामा संस्कारगत कर्मकाण्डको सम्पादन फेदाडमाले गर्नेगर्छन् जो मुन्धुमका ज्ञाता पनि हुन्छन्।

२.४.१. लिम्बू जातिका धार्मिक अनुष्ठानहरू

२.४.१.१. तडसिड

यो अनुष्ठान वंशभिन्नका सम्पूर्ण परिवार भेला भई प्रत्येक नववर्षाराम्भको माघ महिनामा वंशको घरमा पालैपलो गरी गरिने एउटा बृहत् अनुष्ठान हो। यस अनुष्ठानमा सबै आफन्त भेला भएर परिवार र विश्व कल्याणको लागि तागेरा निडवाफुमाड र विभिन्न देवदेवतासँग जीवन यापनको लागि बल माग्छ। यो अनुष्ठान साम्बाद्वारा सम्पादन गराइन्छ। उक्त अनुष्ठान *थिक्सेम्बा* (अल्पकालिक) र *सुम्सेम्बा* (पुर्णकालिक) गरी दुई किसिमले गरिन्छ। *थिक्सेम्ब* भन्नाले एक दिन एक रातमा सम्पन्न हुने भन्ने बुझिन्छ। यसमा अरू अनुष्ठान नगरी केवल *तडसिड तक्मा* अथवा सामान्य पूजा मात्र छोटकारीमा सम्पन्न गरिन्छ। *सुम्सेम्बा* भने तिनदिन तिनरातमा मात्र पुर्ण हुने अनुष्ठान हो। यस अनुष्ठानमा मुख्यरूपले सृष्टि हुनु अघि के थियो?, सृष्टि कसरी भयो?, र मानिस बढ्दै गएपछि आँखीडाइ, पाप सराप कसरी उत्पत्ति भई बढ्दै गयो?, अब यी सब कुराहरूलाई कसरी काबुमा ल्याउने? पाप सराप कसरी पखाल्ने भन्ने बारेमा मुन्धुमलाई मुख्य रूपमा साम्बाले तिन दिन तिन रात सम्म व्याख्या गर्नेगर्दछन् अनि अन्य सबै भेला भएकाहरूले तिनदिन तिनरात भरि नै सुत्ने गर्दछन्। यद्यपि वर्तमानमा विशेष गरेर सिक्किमका लिम्बूहरूले यस अनुष्ठानलाई एक रातमै

सम्पन्नगर्दछन्, जसलाई एक राते तडसिड भनिन्छ।^{३२} तीनरातसम्म तडसिड गर्न छोडी सकेकाले विस्तारमा मुन्धुम व्याख्या गर्ने साम्बाको कमी पनि हुँदैगएको पाइन्छ।

२.४.१.२. माडगेत्रा ?

यो अनुष्ठान परिवारमा मात्र गर्ने गरिन्छ। यस प्रकारको अनुष्ठान गर्दा घरमूलीको जन्ममिति पारेर गर्नु पर्ने हुन्छ। चेलीका निमित्त अनुष्ठान भए माइतीले दियो कलश फूल बोकी चेलीको वरिपरि तिन पल्ट घुमी सुस्वास्थ्य र दीर्घायुको कामना गर्नु पर्छ अनि माइतीको भए चेलीले पनि त्यसै गरि चार पल्ट घुमी सुस्वास्थ्य र दीर्घायुको कामना गर्नु पर्छ। उक्त अनुष्ठान अनि विधि-विधान फेदाडमाद्वारा सम्पन्न गरिन्छ। यस माडगेत्रामा प्रयोग गरिएको खाद्य पर्दाथहरू घर बाहिर निकालनु हुँदैन र घर परिवार बाहेक अन्य कसैलाई दिनु पनि हुँदैन भन्ने विश्वास रहेको छ।

२.४.१.३. हिम्साम्माड

लिम्बू भाषामा हिम भन्नाले घर अनि साम्माड भन्नाले देवता भन्ने बुझिन्छ। यसर्थ हिम्साम्माडको अर्थ घर देवता हुन्छ। हिम्साम्माडलाई लिम्बू जातिले घरको मूल रक्षकको रूपमा पुजा गर्ने गर्दछन्। यही हिम्साम्माडलाई काप्पोसाम्माड पनि भन्ने गर्दछन्। यो पुजा पनि फेदाडमाले नै गर्ने गर्दछन्।

^{३२}. बुद्धिमान लिम्बू, सोरेड, पश्चिम सिक्किम निवासी, ५५ वर्षीयद्वारा प्राप्त जानकारी भए अनुसार ।

२.४.१.४. अक्वानामा

अक्वानामा साम्माडलाई विशेष गरेर येवा, फेदाडमा, साम्बा अर्थात् वैदाडहरुलाई औषधी प्राप्त गर्ने ज्ञान दिनाको लागि आउने युमासाम्माडको दूतका रूपमा मात्रै गरिन्छ ।^{३३} अक्वानामा साम्माडको वासस्थान घरको मूल खम्बामा हुन्छ भन्ने विश्वास रहेको छ। त्यसैले नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा विधिसहित अक्वानामालाई पूजा गरेर मात्र घरमा प्रवेश गर्ने चलन लिम्बू जातिमा रहेको पाइन्छ। यही गृहप्रवेश गर्ने समयमा गरिने पूजा नै अक्वानामा हो। यो पूजामा दुध र दुबो चढाउने गरिन्छ।

^{३३}. लाओती, पूर्ववत, पृ. ४७ ।

तेस्रो अध्याय

३ लिम्बू लोककथाको परम्परा

३.१ लोकवार्ता लोकसाहित्य अनि लोककथा

३.१.१ लोकवार्ता

लोकवार्ता शब्द अङ्ग्रेजी भाषाको फोकलोर (folklore) शब्दको पर्यायका रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ भने अङ्ग्रेजीको फोक (folk) शब्दको सामानर्थी शब्दका रूपमा लोक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ। लोक' शब्दको प्रयोग स्थान विशेष र सामान्य जनताका रूपमा भएको पाइन्छ। मूलत लोकको सामान्य अर्थ ग्रामीण, असस्कृत र अशिक्षित जाति भनेर बुझिन्छ। लोर (lore)को सम्बन्ध पनि एङ्लो- सेक्सन लार (lar)सँग भएको कारण यसको अर्थ ज्ञान अथवा सिक्नु पर्ने कुरा हुन्छ। त्यसैले फोकलोरको अर्थ सामान्य वा असस्कृत जनसमुदायको ज्ञान भन्ने हुन्छ। फोकलोरलाई लोकवार्ता नभनेर लोकसंस्कृति भन्नुपर्छ भन्ने केही विद्वानहरूको आग्रह रहेको पाइन्छ। भारतीय विद्वान कृष्णदेव उपाध्यायले 'फोकलोर' का लागि 'लोकसंस्कृति' शब्दको प्रयोग गर्नुपर्छ भनी वकालत गरेका छन्। तर वासुदेवशरण अग्रवालले भने लोकवार्ता शब्दलाई नै उपयुक्त ठहर्याएका छन्।^{३४}

लोकवार्ताको खास तात्पर्य लोकसम्बन्धी सामग्री पनि हो र त्यसको अध्ययन पनि हो। युरोपमा यस्तो प्रयास सर्वप्रथम सन् १६८७ मा जोन आब्रेले आफ्नो पुस्तक 'रिमेन्स

^{३४}. चुडामणि बन्धु. वि सं २०६६. नेपाली लोकसाहित्य, काठमाडौं: एकता बुक्स, पृ. १४।

अफ् जेनेटिलिज्म एन्ड जुडिज्म' मा गरेका छन्। उनले जनसाधारणका रीतिथीति, आचारव्यवहार, रहनसहन, धर्म, अन्धविश्वास आदिको अध्ययन प्रस्तुत गरेका छन्। यसको धेरैपछि सन् १८७७ मा प्रकाशित पुस्तक 'अब्जर्भेसन अन एन्टिक्विटीक' (Observation on Antiquitic)मा जे ब्रेन्डले सामान्य जनजीवनको अनुशीलन गरेको पाइन्छ। यद्यपि फोकलोर शब्दको प्रयोग भने सर्वप्रथम विलियम जन टम्सनले सन् १८४६ मा गरेका छन्। यसपछि संसारभरि नै यो शब्द धेरै लोकप्रिय भई प्रचलनमा आएको हो।^{३५} लोकवार्ताको अध्ययन परम्परालाई ग्रिम दाज्युभाई ई. बी. टेलर तथा जर्ज जेम्स पारजरले अघि बढाए। यसै सन्दर्भमा ग्रिम दाज्युभाईको 'अ ग्रिमस् फेयरीटेल्स्' (१८१२- १८१४), टेलरको 'प्रिमिटिभ कल्चर' (१८७१) तथा प्राजरको 'द गोल्डन बाउ' जस्ता गहकिला रचनहरू हुन्। कालान्तरमा बेलायत तथा अमेरिकामा 'फोकलोर सोसाइटी' को स्थापनाले लोकवार्ता अध्ययन परम्परालाई अघि बढाउदै लगेको पाइन्छ।^{३६}

लोकवार्ता एउटा व्यापक विषय हो। यस भित्र लोकजीवनका समस्त कुराहरू पर्दछन्। पाश्यात्य विद्वान सि. एस.बर्नले समस्त लोकको मानसिक सम्पन्नता अन्तर्गत आउने जो भावन र पद्धति छन् तिनीहरू सबै वस्तुतः लोकवार्ताका विषय हुन सक्तछ भनि उल्लेख गरेकाछन्।^{३७}

^{३५} . मोहन राज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्. वि. सं. २०६३. लोकवार्ता विज्ञान र लोकसाहित्य, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, पृ. २ ।

^{३६} . उही. पृ. ३ ।

^{३७} . जनकविकेशरी धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी. वि सं २०४१. नेपाली लोकसाहित्यको विवेचन, ललितपुर: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र त्रिभुवान विश्वविद्यालय, पृ. ९ ।

फोकलोर अन्तर्गत लोकसाहित्य, लोकगीत, लोककथा, लोकनाटक, लोककाव्य, उखान- टुक्का, पहेली आदि मात्र पढेन तर लोकव्यवहार, लोकरीति, लोकधर्म, लोककला लोकविश्वास आदि विषय पनि समाहित हुन्छन्।^{३८} लोकवार्ताको क्षेत्र ज्यादै व्यापक भएको कारण जनकवि धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीले यसलाई लोक प्रचलित अन्धविश्वास, धार्मिक अनुष्ठान, लोक साहित्यिक अभिव्यक्ति, नृत्यप्रधान आङ्गिक अभिव्यक्ति गरी चार वर्गमा विभाजित गरेका छन्।

३.१.२ लोकसाहित्यको सामान्य परिचय

लोकवार्ताका विभिन्न शाखाहरू छन्, ती मध्ये लोकसाहित्य एउटा शाखा हो। लोक र साहित्यको योगबाट लोकसाहित्य शब्द बनेको हो। अङ्ग्रेजीमा यसलाई फोक लिटरेचर (folk literature) भनिन्छ। लोकसाहित्य भन्नाले सामान्य जन समुदायको सृजनात्मक अभिव्यक्ति भन्ने बुझिन्छ। लोकसाहित्यको सिर्जना शिष्ट समुदायद्वारा नभएर सामान्य जनसमुदाय वा लोकद्वारा गरिएको हुन्छ।^{३९} जनसाधारणका बीचमा लोकप्रिय भएर रहेको लोकसिर्जनाले सामान्य जनसमुदायको जीवनको प्रत्येक पाटालाई छोएको हुन्छ।^{४०} शिवकुमार राईअनुसार लोकसाहित्य कसले रचे थाहै नभई बाजेले बाबुलाई, बाबुले छोरालाई, छोराको नातिलाई भन्दै आएको हुन्छ र यो कानको सहायताले स्मृतिको जालोमा बुनिएर जीवित रहेर आएको हुन्छ।^{४१} लोकसाहित्यमा लोक जीवनको सरल, सहज अभिव्यक्ति हुन्छ। लोकसाहित्यलाई आधुनिक साहित्यको जड पनि मान्न सकिन्छ किनकी जब मानिस सभ्य भएको थिएन त्यतिबेला उसले आफ्ना मनका सुख: दुख, जीवन- मरणका कुराहरू

^{३८}. बन्धु. पूर्ववत्. पृ. १५ ।

^{३९}. मोहन राज शर्म र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् पूर्ववत्, पृ. १४ ।

^{४०}. उही. पृ. १२ ।

^{४१}. उही . पृ. ११ ।

अरुलाई सुनाए होला र त्यसै बेलादेखि नै लोकसाहित्यको जन्म भयो होला अनि सम्भवतः तिनै लोक सुसेली, भाका र कल्पना आदिको पृथ्वीभूमिबाट आधुनिक साहित्यको विकास भयो ।

आधुनिक साहित्य सरह लोकसाहित्यका पनि थुप्रै विधा-उपविधाहरू छन् । बन्धुअनुसार लोकसाहित्यको विधालाई लोककविता, लोककाव्य, लोकगाथा, लोककथा, लोकनाटक, उखान र टुक्काहरू एवम् पहेली गरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।^{४२} त्यसरी नै मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले लोकसाहित्यलाई पनि सामान्य साहित्य झैं श्रव्यकाव्य र दृष्याकाव्य गरी दुई भागमा विभाजन गरेर हेरेका छन् । उनीहरूले श्रव्यकाव्यअन्तर्गत लोकगीत, लोककविता, लोकगाथा, लोककथा, गाँउखाने कथा, उखान र टुक्कालाई राखेका छन् भने दृष्याकाव्य अन्तर्गत लोकनाटक, तथा अभिनयद्वारा भनिने लोकगाथालाई राखेका छन् ।^{४३}

३.१.३ लोककथाको परिचय

लोककथा अङ्ग्रेजीको फोकटेल्सको नेपाली रूपान्तर हो । लोकसाहित्यको विभिन्न विधाहरू मध्ये यो एउटा प्रमुख विधा हो । लोककथालाई सबै वर्गका व्याक्तिहरूले रुचाउने हुँदा यसलाई एउटा लोकप्रिय विधा मानिन्छ । लोककथाले लोक जीवनको सुख-दुखको अनुभूतिहरूलाई रोचक ढङ्गमा अभिव्यक्त गर्दछ र यो युगौयुग देखि मौखिक रूपमा हस्तान्तरित हुँदै आएको जीवित विधा हो । लोककथा लोकसाहित्यको अत्यन्त प्राचीन विधा हो । कथा भन्ने र सुन्ने प्रचलन आदिम मानिसको आदिम प्रवृत्तिसँग गाँसिएर संरक्षित र

^{४२} . बन्धु, पूर्ववत पृ. २७ ।

^{४३} . मोहन राज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले. पूर्ववत. पृ. ४८ ।

संवर्द्धित भई व्यापक हुँदै आएको हो।^{४४} लोककथाका माध्यम समाजको तल्लो स्तरको अशिक्षित सर्वसाधारणको सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक आदि जस्ता विषयवस्तुको विस्तृत रूपमा अध्ययन गरिने हुँदा लोककथालाई पुराना सभ्यता बोकेको वर्गको अध्ययन गर्ने एउटा सशक्त माध्यम पनि मान्ने गरिन्छ। यिनै लोककथाहरूको अध्ययनबाट कुनै पनि राष्ट्रको विगत इतिहास पुनः निर्माण हुनाका साथै जातिको निजत्व र मौलिकताको वर्तमान अवस्थासमेतको जानकारी पाइन्छ।^{४५} लोककथा भन्न र सुन्नलाई कुनै पनि औपचारिक अवसर चाहिन्दैन। लोककथा जुनै बेला भन्न र सुन्न सकिने भए तापनि धेरै जसो रातको समयमा भन्ने चलन रहेको पाइन्छ। ग्रामीण जीवन दिनभरि परिश्रममा व्यस्त रहन्छ र रातको समयमा थकान मेटाउनका लागि कथा सुनाउँछ अनि सुन्छ। मनोरञ्जन र ज्ञान उपदेश दिने हुँदा लोककथाले लोकजीवनमा महत्त्वपूर्ण स्थान पाएको हुन्छ। लोककथाहरू मौखिक रूपमा जीवित रहने हुँदा आफ्नो मूल स्वरूप र प्रवृत्ति परिवर्तन हुँदै जाने हुन्छ।

३.१.४ लोककथाको परिभाषा

लोकसाहित्यका अध्येताहरूले लोककथालाई विभिन्न किसिमले परिभाषित गरेका छन्। नेपाली बृहत् शब्दकोशमा लोककथालाई परम्परादेखि मौखिक रूपमा चलिआएको कथा।^{४६} भनेर परिभाषित गरेको छ।

^{४४}. उही. पृ. ३७१ ।

^{४५}. मुगामाया राई. लघुशोधप्रबन्ध: वि.सं. २०५५. सोलखुबु जिल्लाका राई जातिमा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन र अध्ययन, अप्रकाशित शोधप्रबन्ध, नेपाली विभाग, त्रिभुवान विश्वविद्यालय पृ. २८ ।

^{४६}. वासुदेव त्रिपाठी र अन्य (सम्पा). वि.सं. २०५५ (चौं. सं). नेपाली बृहत् शब्दकोश, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान, पृ.११२०।

मोहनराज शर्म र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेला अनुसार- मौखिक वा श्रुतिपरम्पराद्वारा सम्प्रेषित अज्ञात रचानकारको संक्षिप्त सारगर्भित एवम् सार्विक आख्यानत्मक गद्य संरचनालाई लोककथा भनिन्छ।^{४७}

खेमराज नेपालका अनुसार - विभिन्न स्थान र समयमा विभिन्न व्याक्तिबाट वर्णित मानव-देव-दानव, परी-अप्सरा, भूत-प्रेत, पशु-पक्षी, झार-पात, नदी-नाला, पर्वत-पहाड, जड-अचेतन, जादू-टुना, आदीको लिला-खेला सम्बन्धी एवम् युग-युग सम्म मौखिक परम्परामा आश्रित रोमञ्चक आख्यान- उपआख्यान आदिलाई नै छोटकारीमा लोक-कथा भनिन्छ।^{४८}

३.२ लोककथाको वर्गीकरण

लोककथाहरू धेरै प्रकारका भएको कारण अनि यसको विषयवस्तुको विविधता, उत्पत्तिको अनेकताले गर्दा लोककथाको वर्गीकरण गर्ने क्रममा विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नै किसिमका विचार राखेका छन्। पूर्वीय एवम् पाश्चात्य विद्वानहरूले संभवतः आ-आफ्नै परिवेशमा रचिएका लोककथाहरूको अध्ययनका आधारमा यसको वर्गीकरण गरेका छन्। पूर्वीय अचार्यहरूले प्राचीन लोककथाहरूलाई कथा, आख्यायिका, परिकथा, सकलकथा, खण्डकथा गरी विभाजन गरेका छन्। हरिभद्राचार्यले धर्मकथा, अर्थकथा, कामकथा, सङ्कीर्णकथा गरी चार प्रकारमा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ।^{४९} लोककथाको वर्गीकरण गर्ने क्रम शिल्पविधान, भाव र उद्देश्यको आधारमा गर्न सकिने भए तापनि यस किसिमको वर्गीकरण भएको कमै पाइन्छ। नेपाली लोकसाहित्यका अध्येता मोहनराज शर्म र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेला पनि विषयवस्तुलाई नै महत्त्वपूर्ण आधार मानेर पैराणिककथा,

^{४७}. मोहनराज शर्म र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेला. पूर्ववत्. पृ. ३७२ ।

^{४८}. खेमराज नेपाल. सन् २००३. नेपाली लोकसाहित्यको रूपरेखा, नयी दिल्ली : साहित्य अकादेमी, पृ. १२९ ।

^{४९}. मोहनराज शर्म र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेला. पूर्ववत्. पृ. ३८१ ।

सामाजिककथा, किंवदन्ती मूलककथा, अतिप्राकृतिककथा, पशुपक्षीकाकथा गरी पाँच वर्गमा विभाजित गरेका छन्। त्यसरी नै तुलसी दिवसले लोककथालाई १० प्रकारमा विभाजन गरेका छन्। ती हुन - संस्कृतिक- ऐतिहासिक लोककथाहरू, अर्ती- उपदेशका लोककथाहरू, पशुपक्षीका लोककथाहरू, मानवका विशेष स्वाभाव र प्रवृत्तिको लोककथाहरू, अतिमानवीय रूपका लोककथाहरू, देवी- देवताका लोककथाहरू, फलफूलका लोककथाहरू, धर्मीक लोककथाहरू, साहस तथा बहादुरीका लोककथाहरू तथा विविध लोककथाहरू।^{५०}

पूर्वमा जस्तै पश्चिमका विद्वानहरूले पनि आ- आफ्नै प्रकारले वर्गीकरण गरेका छन् । एन्टी आर्नेले लोककथालाई पशुपक्षीका कथा, लोककथा ठट्यौली र चुटकिला गरी तिन भागमा विभाजन गरेका छन्। त्यसरी नै विद्वान स्टिथ टम्सनले परम्परित कथा, परीकथा, पशुकथा, नीतिकथा, पौराणिक कथा र ठट्यौली कथा गरी छ वटा वर्गमा वर्गीकरण गरेका छन्।^{५१}

पाश्चात्य लोकसाहित्यविद् एन्टी आर्ने तथा स्टिथ टम्सनले लोककथाको वैज्ञानिक विधि खोजे विश्वका जुनसुकै भाषाका लोककथाहरूको वैज्ञानिक वर्गीकरण गर्न सकिने ठानेका छन्। बन्धुका मतानुसार नेपाली लोककथालाई पौराणिक लोककथा, पशुपक्षीका लोकथा, सामान्य लोककथा र यथार्थ लोककथा आदि चारप्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ।^{५२}

विभिन्न अध्येताहरूको वर्गीकरणका आधारलाई हेरेर के भन्न सकिन्छ भने उनीहरूले आ-आफ्नै ठाउँ, जाति, संस्कृति र परिवेशमा रचित लोककथाहरूको अध्ययनका आधारमा यसका प्रकार र वर्गलाई खुट्याउने प्रयास गरेका छन्।

^{५०}. उही. पृ. ३८२ ।

^{५१}. मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्. पूर्ववत्. पृ. ३८२ ।

^{५२}. बन्धु. पूर्ववत्. पृ. २९१ ।

३.३. लोककथाको विशेषता

लोककथा एउटा पूस्ताद्वारा पुस्तामा हस्तान्तरित हुने भएकोले यसको स्वरूपमा भिन्नता आउँछ। यही विशेषताका कारण यसले नवीनता पनि ग्रहण गर्दछ। लोकसाहित्यको अन्य विधा जस्तै यसका पनि रचनाकार अज्ञात रहन्छन्। यसातीरिक्त मौखिक परम्परा, मूलपाठको अभाव, स्थानीयताको प्रचुरता, सामाजिक सम्पत्ति, अवैयक्तिकता आदि लोककथाका साझा विशेषता हुन्।^{५३} यसका अन्य केही मूलभूत विशेषताहरूलाई तल चर्चा गरिन्छ।

३.३.१ मनोरञ्जन साथै उपदेशात्मक

लोककथाहरूको मुख्य उद्देश्य नै जनमानसलाई मनोरञ्जन शिक्षा र उपदेश दिनु हो। लोककथाहरूमा विविध पात्रहरूको सिर्जना श्रोतालाई मनोरञ्जन पुऱ्याउने हेतुले भएको हुन्छ। लोककथाका पात्र विविध प्रकारका हुन्छ। भूत-प्रेत, राक्षस, देवीदेवता वीरता आदिबारे रचेका रोचक कथाहरूबाट श्रोताहरूलाई मनोरञ्जन तथा उपदेश प्राप्त हुँदछ।

३.३.२ कल्पनाको प्राचुर्य

लोककथा कल्पनाको उपज हो। कतिपय लोककथाहरूमा यथार्थ भन्दा कल्पनाको बडी प्रचुरता हुन्छ। जस्तो अलौकिक, अदभूत प्रकारको कथाहरूमा भन्नेले सुन्नेलाई रहस्यमय र कौतुहलता उत्पन्न गराउनको लागि कल्पनाको फूलबुट्टा भर्ने गर्दछ। यथार्थ भन्दा कल्पनाको बढी प्रयोग हुनु पनि लोककथाको एउटा विशेषता नै हो।

^{५३}. मोहनराज शर्म र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्. पूर्ववत्. पृ. ३७७ ।

३.३.३ सरल भाषाको प्रयोग

लोकद्वारा निर्मित अनि लोकमा नै विकसित लोककथाको भाषा सरल हुँदछ। सरल जीवन यापन गर्ने आधुनिक सभ्यता देखि टाडा रहेका ग्रामीण जनसमुदायद्वारा रचित भएकाले पनि क्लिष्ट भाषाको प्रयोग यसमा हुँदैन। कथामा देखिने छिटपुट परिवर्तनको साथै भाषा पनि गतिशील हुने गरेको पाइन्छ। लोककथामा स्थानीय भाषिक रूपमा प्रयोग हुने भएकाले पनि ती लोकप्रिय तथा रोचक लाग्दछन्।

३.३.४. लोककथाको आदि र अन्त्य

लोककथाको सुरुवात एकादेशमा, परापूर्व कालमा, उहिले नै वा धेरै पहिले आदि शब्दावलीबाट गरिन्छ भने अन्त्यचाहिँ सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला भनेर गरिन्छ। यसप्रकारको आदि र अन्त्य हुने हुँदा यसको आफ्नै पहिचान रहेको हुन्छ।

३.४ लोककथाको तत्त्व

चूडामणि बन्धुअनुसार लोककथा र आधुनिककथाका तत्त्व एकै प्रकारको हुन्छन्। कथानक, पात्र वा चरित्रहरू, वातावरण, शैली र सन्देश गरी लोककथाको जम्मा पाँचवटा तत्त्वहरूको उल्लेख उनले गरेका छन्।^{५४}

३.४.१. कथानक

लोककथाको महत्त्वपूर्ण तत्त्वको रूपमा कथानक देखापर्छ। विषयवस्तुहरूको श्रृंखलाबद्ध प्रस्तुति नै कथानक हो। लोककथाहरू कुनै पनि विषयवस्तुलाई लिएर रचिएको

^{५४}. चूडामणि बन्धु, पूर्ववत. पृ. १८९ ।

हुन्छ। यसका विषयवस्तु धार्मिक सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, पौराणिक, यथार्थ, लौकिक-अलौकिक आदि हुनसक्छन्।

३.४.२. पात्र वा चरित्रहरु

कुनै पनि आख्यानमा पात्रको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। लोककथाहरुमा पात्र र तिनको चरित्र चित्रण बढो आकर्षक हुन्छ। लोककथामा विभिन्न प्रकारका पात्रहरु हुन्छन्। मानव र मानवेतर पात्रहरुको समावेश यस्ता कथाहरुमा भएको हुन्छ।

३.४.३. वातावरण

लोककथा उहिले नै एकादेशमा भनेर शुरू हुने गर्दछ। यस किसिमको भनाइबाट यो स्थानमा गुम्फित रहेको हुन्छ भन्ने बुझिन्छ। यद्यपि लोककथाहरुमा ऐतिहासिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र धार्मिक परिवेश पनि पाइन्छ।

३.४.४. भाषा शैली

कुनै पनि साहित्य भाषा कै माध्यमद्वारा सिर्जन हुन्छ चाहे लोकसाहित्य होस वा आधुनिक साहित्य। लोककथाको रचनाक्रममा पनि भाषा एवं शैलीलाई एउटा महत्त्वपूर्ण माध्यम मानिन्छ। लोककथालाई कलापूर्ण एवम् रोचक बनाउन भाषाशैलीको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ।

३.४.५. सन्देश

लोककथाको एउटा मुख्य उद्देश्य सन्देश हो। लोकमानसलाई मनोरञ्जन दिनुको साथै कुनै न कुनै नीति-शिक्षा दिने अभिप्राय लोककथाको हुन्छ। त्यसैले सन्देशलाई लोककथाको एउटा प्रमुख तत्त्व मान्न सकिन्छ।

३.५. लिम्बू लोककथाको परम्परा

लिम्बू लोककथाको परम्परा प्राचीन छ। यस जातिको सृष्टिको कथा जति पुरानो छ त्यति नै पुरानो लोककथाको परम्परा र इतिहास पनि छ। समस्त पृथ्वी र ब्रह्माण्ड, प्रकृति रूख-पात र चराचर जगत, मत्स्य जगत अनि मान्छेको सृष्टि कसरी भयो भन्ने कुरा आख्यानका रूपमा लिम्बू मुन्धुममा पाइन्छ। लिम्बूजातिको सृष्टि कथा, इतिहास र संस्कार विधिको ग्रन्थ पनि मुन्धुम हो। त्यसैले लिम्बूलोककथाको परम्पराको कुरा गर्दा मुन्धुमको कुरा शुरूमा नै गर्नुपर्ने हुन्छ। नेपालको लिम्बूवानको क्षेत्र लिम्बूजातिको आदिम भूमि हो। त्यसैले त्यस क्षेत्रमा स्थान खोला- नाला, इतिहास आदिबारे रहेका लोककथाहरू पनि प्राचीन रचनाहरू हुन्।

लिम्बूवानबाट लिम्बूहरू पुरानो सिक्किम प्रवेश वा वर्तमानको दार्जिलिङ र सिक्किम तर्फ फैलिए। त्यसैले सिक्किम दार्जिलिङ क्षेत्र सम्बन्धी भेटिएका लिम्बू लोककथाहरू भने अलिक पछिका हुन् भनेर मान्न सकिन्छ।

लिम्बू जातिको आफ्नै अक्षुण्ण भाषा तथा संस्कृति पाइन्छ। यो जातिमा लोकसाहित्यको समृद्ध परम्परा रहेको पाइन्छ भने लिम्बू जातिमा लोककथाको ठूलो भण्डार पाइन्छ। लिम्बू जातिमा सृष्टि देखि लिएर उनीहरूको आदिम स्थानहरूसँग सम्बन्धित पर्याप्त

कथाहरू छन्। लिम्बूहरूको आदिम स्थान लिम्बूवान भएकोले त्यहाँको डाँडा-काँडा, पाहाड-पर्वत, खोला-नाला, रुख-पात र आदिम बारे पार्यस्त कथाहरू पाइन्छ। सृष्टि प्रकृति र स्थान सम्बन्धी धेरै लोककथाहरू पाइएका छन्। आदिम मानवहरूले कसरी जीवन यापन गरे भन्ने विषय पनि लिम्बू लोककथाहरूमा प्रतिविम्बित भएको पाइन्छ। भनिन्छ कृषि तथा अन्य व्यवसाय अँगालन अघि लिम्बूहरू पनि घुमन्ते-फिरन्ते थिए। गिट्टा-भ्यागुर खाए अनि जनावर र चरा-चुरुङ्गीको शिकार गरेर खाने गर्दथे। सम्भवतः उनीहरूको आदिम जीवनका रमाहट तथा संघर्ष अनि कष्ट, रहस्य तथा आदभुतिकता कथाका माध्यम प्रकट भए। शिकारसित सम्बन्धित थुप्रै लोककथाहरू लिम्बू जातिमा पाइन्छ। मनोरञ्जन पनि लिम्बू लोककथाको एउटा प्रमुख उद्देश हो। बैरागी काँइला भन्छन् “मनोरञ्जन र सामजिक उपयोगिताका हिसाबले भन्दै-सुन्दै आएका मौखिक रूपमा जीवित रहेका यी कथाहरू नै मिथक एवं लोककथा हुन्”।^{५५}

लिम्बू लोककथाको परम्परालाई नियाल्दा आदिम समाजका मान्छेले देखेका र भोगेका प्राकृतिक घटना र आफ्ना अनुभवहरू मौखिक रूपमा सुन्न-सुनाउन थालेपछि लोककथाको जन्म भएको कुरा थाह लाग्छ। लिम्बू जातीय सभ्यताको प्राथमिक कालदेखि नै लोककथाको प्रारम्भ भई एकस्थानबाट अर्को स्थान हँदै श्रुतिपरम्परामा यो जीवित रहँदै आएका थाह लाग्छ। लिम्बू जातिमा प्रचलित रहेका लोककथाहरू उनीहरूको धर्म संस्कार संस्कृति र पौराणीक इतिहाससँग सम्बन्धित रहेको छ। उनीहरूको जीवनका विविध क्षेत्रलाई प्रतिविम्बित गर्ने भएकोले पनि लिम्बू समुदायमा लोककथाको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको छ,

^{५५}. धनहाड सुब्बा. सन् २००८. *लिम्बूवानका लोककथाहरू*, बैरागी काँइलाको (मन्तव्य) मुन्धुम पब्लिकेसन

साथै अनुष्ठानिक महत्त्व पनि रहेको छ। केही लिम्बू लोककथाहरू कल्पनिक पनि छन्। काँइलाअनुसर लिम्बू लोककथाहरूको जन्म 'रिस-ईबी, आँखी-डाही र छल-कपट, व्यभिचार तथा अधर्म र पाप, लडाई-झगडा, दया-माया, प्रेम-स्नेह, वीरता झै मानवस्वभावका तत्त्वहरूबाट नै भएको हो'।^{५६} लिम्बू जातिमा धेरै यस्ता रीस, झगडा, डाह-इबी आदि विषय रहेको लोककथा पाइन्छ। उदाहरण स्वरूप — केसामी र नामसामीको कथामा बाग दाजु र मान्छे भाइ बिचमा रिस-ईबी, लडाई र झगडा रहेको पाइन्छ, भने सुसाङ्गे लालाङ्गे र लाहादोडनको कथामा पाप अधर्म, चेली माइती बीच रहेको व्यभिचार जस्ता कुराहरू नै कथाको मुल विषयवस्तु रहेका छन्।

लिम्बू जातिको लोककथाको चर्चा गर्दा मुन्धुमको चर्चा गर्ने पर्ने हुन्छ। मुन्धुमी धर्म मात्रै जातिहरूमा लिम्बू जाति पनि एउटा हो। उनीहरूको जन्म देखि मृत्युसम्मको संस्कारकार्य मुन्धुमअनुसार गरिने हुँदा लिम्बू जातिमा मुन्धुमको उच्च स्थान रहेको छ। काँइल भन्छन् " लिम्बू जातिको निम्ति मुन्धुम भनेको जीवनको आधार नै हो। लिम्बू जातिको सामाजिक, सांस्कृतिक वा नैतिक र धार्मिक धारणा, आस्था र आचरणको चरम परिणति नै अनेक मिथक, गाथा र लोककथाहरूमा अभिव्यक्त भई श्रुतिपरम्पराको रूपमा युगौयुगदेखि जीवित छ र तिनैको समष्टिलाई मुन्धुम, भनिन्छ"।^{५७} मुन्धुम पुजाआजा सम्पन्न गर्ने विधि मात्र नभएर यसमा सृष्टिको कथा र इतिहासको गाथाहरू पनि संरक्षित छन्। यसलाई फेदाडमा, साम्भा, येवा र येमा आदिले प्रणालीद्वारा अझ पनि मौखिक रूपमा वाचन गर्दै आएको हुनाले लिम्बू जातिलाई श्रुतिपरम्परा र लोकसाहित्यको धनी जाति भन्न सकिन्छ।

^{५६} . उही, पृ. ६।

^{५७} . वैरागी काँइला. वि. सं. २०५२. मोचको कथा (ससिक याडदाड मुन्धुम), काठमाडौं: लिम्बूसाहित्य र

लिम्बू लोककथाबारे केही खोजी, अध्ययन, अनुसन्धान र सङ्कलन गर्ने कार्य पनि भएको छ।

लिम्बू जातिको मुन्धुमलाई सङ्कलन गरेर पुस्तकको रूपमा प्रकाशित गर्ने कार्य नेपालबाट सन् १९९०-को दशक देखि सुरु भएको थाह लाग्छ। बैरागी काँईलाद्वारा सङ्कलित पहिलो मुन्धुमको पुस्तक *सापोक चोमेन* सन् १९९१ मा प्रकाशित भएको पाइन्छ। त्यसै गरी काँईलाद्वारा नै *नाहेन मुन्धुम*, (सन् १९९४), *साम्सोघा मुन्धुम* (सन् १९९४), *तोडसिड तोक्मा मुन्धुम* (सन् १९९४), *सशिक मुन्धुम* (सन् १९९५), र *चर्डित मुन्धुम* (सन् २००३) आदि प्रकाशित पाइन्छ।

सिक्किमबाट पनि लिम्बू मुन्धुमहरूको सङ्कलन गर्ने कार्य नब्बेको दशक देखि नै भएको पाइन्छ। सिक्किममा पहिलो पल्ट लिम्बू मुन्धुमहरूको सङ्कलन गर्ने कार्य जे. आर सुब्बाद्वारा भएको पाइन्छ। उनको पहिलो मुन्धुमको पुस्तक *याक्थुडले तेन्धाम मेःखिम मुन्धुम* सन् १९९८- मा प्रकाशित पाइन्छ। सुब्बाद्वारा नै *याक्थुडले फूडसोःक तिम्मा मुन्धुम* (सन् १९९९), *सुमसेम्बा तोडसिड तोक्मा मुन्धुम* (सन् २००१), *सिमेरिड मुन्धुम* (सन् २००२) र *मुजोक्लुड खेजोक्लुड मुन्धुम* (सन् १९९८) आदि प्रकाशित पाइन्छ। सिक्किमका बुद्धि लेखाड खामदाकले पनि सन् २००९- मा *याक्थुड मुन्धुम अङ्क - १* प्रकाशित गरेको पाइन्छ।^{५८}

^{५८} . बी. एल खाम्धाग. लिम्बू फोक लिट्रेचर, http://buddhilkhamdhak.blogspot.in/p/blog-page_21.html,

लिम्बू लोककथाको अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने कार्य पनि धेरै अघिदेखि सुरु भएको थाह लाग्छ। नेपालबाट धेरैले लिम्बू लोककथाहरूको सङ्कलन गर्ने कार्य गरेका छन्। चन्द्रकुमार सेर्माले सन् २००७ मा लिम्बू लोककथाहरूको सङ्कलन गरी *किरातका गाथा, कथा र लोककथाहरू* नामक पुस्तकको प्रकाशन गरेको पाइन्छ। ईमानसिङ्ग चेमजोगले सङ्कलन गरेको *किराती दन्त्यकथा* सन् २०१०- मा प्रकाशित पाइन्छ। यसरी नै सन् २०१३ मा दुर्गाप्रसाद फोपाहाङ्गद्वारा *मुन्धुम र मिथकहरू* नामक पुस्तकको प्रकाशन भएको पाइन्छ।

सिक्किममा लिम्बू लोककथाहरूको प्रकाशन सन् १९७५ देखि शुरू भएको पाइन्छ। सिक्किम २२ औं राज्यका रूपमा भारतमा विलय भएकै वर्ष देखि सिरिजङ्गा लिपिमा पाठ्य पुस्तक प्रकाशन गर्न थालियो। स्कूलका पाठ्य पुस्तकमा धेरै जसो लोककथाहरू समावेश भएको पाइन्छ। उल्लेखनीय केही लोककथाहरू यस प्रकार रहेका छन्। बी. बी. मुरिडलाद्वारा सङ्कलित *फूड पित नु साम्वेत, के पोक्मा मुन्धुम, चिलेक चोकमा खेदा*, अनि *माइदक: के;* सरमान तामलिङको *ता:नछ्छओ:पा;* एम. बी. तामलिङको *या राक्मा मुन्धुम;* एम. बी. नेम्बाङको *पुतुके तोक:मा खेदा;* मोहन सुब्बाको *साकमा मुया साम्माङ मुन्धुम;* टी. एम. नेम्बाङको *सोसिङबा;* आर. बी. लेखाङ्ग खामदाकको *ने? नुसा? खेदा?* अनि *होरोबा खेदा;* पहलमान नेम्बाङको *फत्ती: मा फूडदवा;* माइता सिङ्ग सुब्बाको *खेसेवीरी;* एम. बी. मुरिडलाको *चेक्नवा* आदि। बुद्धि लेखाङ्ग खामदाकले लिम्बू लोककथाहरूको सङ्कलन गरेर सन् २००९-मा पुस्तकको रूपमा प्रकाशित गरेको थाह लाग्छ।

शोधकर्तालाई दार्जिलिङका धनहाङ्ग सुब्बाद्वारा सङ्कलित तथा सन् २००८ मा प्रकाशित *लिम्बूवानका लोककथाहरू* नामक पुस्तक पनि प्राप्त भएको छ। यद्यपि यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित कथाहरू भने लिम्बूवान क्षेत्रबाट नै प्राप्त गरिएका छन्।

३.६. लिम्बू लोककथाको भूगोल

प्राचीन समयमा दश लिम्बूहरू तिन पूरोहितहरूको साथ चीनको युआन प्रान्तको शिचुवान प्रदेश देखि थाइल्याण्ड, भियतनाम, म्यानमार हुँदै नेपालको पाहाडी इलाका पूर्वीय भूभाग त्यस समयको फेदाप अर्थात अहिलेको लिम्बूवानमा आएर बसोबासो गर्न थाले। किरात वंशका विभिन्न जातिहरूमध्ये लिम्बू जाति पनि एक जाति हो, जो नेपाल, सिक्किम अथवा पूर्वोत्तर भारतको कतिपय क्षेत्रमा बसोबासो गर्दछन्। लिम्बू अरुण नदी देखि पूर्व, मेची नदी देखि पश्चिमको भौगोलिक क्षेत्रमा आदिम काल देखि नै बसोबासो गर्दै आएको जाति हो। लिम्बूहरूले बसोबासो गरेको यस क्षेत्रलाई पल्लो किरात भनिन्छ। त्यसैले लिम्बू जातिको आदिम थलो लिम्बूवान वा पल्लो किरातलाई मानिन्छ। यस क्षेत्र उनीहरूको प्राचीन थलो रहेकाले लिम्बू लोककथाको भूमी पनि यसै क्षेत्रलाई मान्न पर्छ। सिक्किम तथा दार्जिलिङका केही ठाउँहरूलाई छोडेर कथाहरूमा वर्णित अन्य सबै भौगोलिक परिवेश लिम्बूवान क्षेत्रकै रहेको पाइन्छ। पुर्ख्यालीहरूले जीवनमा देखेका र भोगेका विभिन्न घटनाहरू यसै स्थानहरूमा घटेको हुनाले त्यहाँका स्थान नामहरूमा आधारित लोककथाहरू पनि प्रसस्तै पाइन्छ। लिम्बू जातिको सृष्टि कथा साथै मुन्धुममा पनि लिम्बूवान भित्र कै डाडाँ-काडाँ, खोला-नाला, रुख-पात आदिको उल्लेख पाइन्छ।

३.७. लिम्बू लोककथाको विषयवस्तुहरू

ग्रह-नक्षत्र, (वनस्पति-फूल, रुख पात), प्राणीजगत(जलचर-थलचर कीट-पतङ्ग तथा पशु-पंक्षी) अनि प्राकृतिक शक्तिहरू नै लिम्बू लोककथाका मुख्य विषयवस्तु हुन्।^{५९} त्यस्तै प्रकारले लिम्बू समाजमा तन्त्र-मन्त्रको शक्ति, लिम्बू जातीय पुजारीहरूमा फेदाडमा, साम्बा,

^{५९}. धनहाड सुब्बा. पूर्ववत्. पृ. ३ ।

येवा-येमाको उत्पत्ति र समाजमा तिनको उच्च स्थान आदि जस्ता विषय पनि लिम्बू लोककथामा पाइन्छ। लिम्बू जातिले आदिकालदेखि बसोबासो गरेका पल्लोकिरात वा लिम्बूवान भित्रका भौगलिक क्षेत्रभित्रका स्थलहरू त्यस क्षेत्र भित्रका खोला-नाला, पहाड-पर्वत अनि त्यहाँ उपलब्ध वनस्पति तथा रूख-पात आदि लिम्बू लोककथाका मुख्य विषय र विशेषता हुन्।

३.८. लिम्बू लोककथाहरूको वर्गीकरण

लिम्बू लोककथा विभिन्न विषयवस्तुमा आधारित रहेको हुनाले यसको वर्गीकरण पनि कठिन छ। यद्यपि धनहाड सुब्बाले आफ्नो किताब लिम्बूवानका लोककथाहरूमा यसलाई ढुङ्गा र ओढार, खोला, पोखरी र छहरा, पशु-पक्षी, मुन्धुमको कथा र अन्य कथाहरू गरी छ वटा खण्डमा विभाजन गरेको पाइन्छ।^{६०} लिम्बू लोककथाहरूलाई विषयवस्तुका आधारमा र अध्ययन सुविधाका निम्ति निम्नलिखित पाँच प्रकारमा विभाजित गर्न सकिन्छ।

१. सृष्टि तथा उत्पत्तिसँग सम्बन्धी कथाहरू
२. संस्कार-संस्कृतिक सम्बन्धी कथाहरू
३. भूत-प्रेत, बोक्सी-डायनी सम्बन्धी कथाहरू
४. प्रकृति, स्थान, खोला-नाला सम्बन्धी कथाहरू
५. साहसिकता एवम् ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित कथाहरू ।

यसै वर्गीकरणलाई मानक ठहर गर्दै चौथो अध्यायमा लिम्बूलोककथामा अध्ययन गरिने छ।

^{६०}. उही. पृ. ४ ।

चौथो अध्याय

४. विषयवस्तुको दृष्टिले लिम्बू लोककथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन

लिम्बू जातिमा लोकसाहित्यको समृद्ध परम्परा रहेको पाइन्छ। लोककथाको परम्परा पनि धेरै समृद्ध रहेको पाइन्छ। लिम्बू लोक स्मृतिमा रहेका अनि सङ्कलन गरी प्रकाशित लोककथाहरूलाई विषयवस्तुको आधारमा अध्ययन विश्लेषण गर्ने प्रयास यहाँ गरिन्छ। प्रकाशित तिनवटा लोककथाको सङ्ग्रह *किरातका गाथा - कथा र लोककथाहरू*, *मुन्धुम र मिथकहरू* र *लिम्बूवानका लोककथामा* सङ्ग्रहित कथाहरू अनि लोकस्मृतिमा रहेका अनि आज पनि भनिन्दै सुनिदै आएका सिक्किम तथा नेपालबाट सङ्ग्रहित जम्मा ११ वटा लोककथाहरूको विश्लेषण यहाँ प्रस्तुत छ। विभिन्न उपशीर्षकमा चर्चा विश्लेषण गरिएका मुयड सामाडको कथा, लिम्बु जातिको मृत्यु संस्कार बारे कथा, *सिक्चोबा* (कमिला)को कथा, यडयाड थरे लिम्बूको कथा, तावा थरे लिम्बूको कथा, महारानी युमासामको कथा, शुक्र ताराको कथा, आडभाङ्ग थरी लिम्बु र सुडगुरको प्रसङ्ग, च्यब्रुङ्गको कथा, *मागँले अबिरेवा तक* (कोदोको कथा), मान्छेको सृष्टि कथा आदि ११ वटा कथाहरू सिक्किम र लिम्बूवान क्षेत्रको अध्ययन भ्रमणमा सङ्ग्रह गरिएका छन् भने अन्य कथाहरू भने सङ्कलित र प्रकाशित रहेका छन्।

विषयवस्तुका आधारमा लिम्बू लोककथाहरूलाई निम्नलिखित पाँचवटा उप-शीर्षकमा विभाजन गरेर विश्लेषण गरिका छन्। ती हुन् —

१. सृष्टि तथा उत्पत्ति सम्बन्धी कथाहरू
२. संस्कार-संस्कृति सम्बन्धी कथाहरू

३. भूत-प्रेत, बोक्सी-डायनी सम्बन्धी कथाहरू
४. प्रकृति, स्थान, खोला-नाला सम्बन्धी कथाहरू
५. परम्परा, साहसिकता अनि एतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित कथाहरू ।

४.१. सृष्टि तथा उत्पत्तिसँग सम्बन्धी कथाहरू

सृष्टि तथा उत्पत्तिबारे थुप्रै कथाहरू पाइएका छन्। ती मध्ये एघार वटा कथाहरूको अध्ययन यहाँ प्रस्तुत छ।

४.१.१. मेन्छ्याम्गेन नाम्याप्मीसा पोडमा

चन्द्रकुमार सेर्माद्वारा सङ्कलित अनि वि.सं. २०६६ मा प्रकाशित *किरातका गाथा कथा र लोककथाहरू* नामक लोककथाको सङ्ग्रहमा समावेश प्रस्तुत कथा मुन्धुममा आधारित अनि सृष्टिसित सम्बन्धित एउटा पौराणिक कथा हो। यस कथालाई मुन्धुमको सङ्कलनकर्ता शेर्मले सङ्कलन गरेका छन्। यस कथाको अध्ययन विश्लेषणद्वारा के थाह लाग्छ भने मानिस जातिको सृष्टि सिरूको टुप्पामा जमेको पानीको थोपा र कुखुराको सुलीबाट भएको हो। लिम्बू समुदायमा मानिसको सृष्टि सम्बन्धी रहेको पौराणिक मुन्धुममा मानवजातिको सृष्टि *पङ्गेन वाहित* वा सिरूको टुप्पामा जमी बसेको शीतबाट भएको भन्ने कुरा यस कथाद्वारा थाह लाग्छ। वाहितलाई वाही मात्र भन्ने गरेकाले भूल र भ्रम पैदा भएको मानिन्छ। वास्तमा लिम्बू मुन्धुममा रहेको कथामा मानव जातिको सृष्टि 'वाहि' अथवा कुखुराको सुली वा खरानीबाट मात्र होइन तर 'पङ्गेन वाहित' अर्थात सिरूमा जमेको शीत र सुली वा खरानीद्वारा भएको भन्ने कुराको उल्लेख पाइन्छ। उक्त कथामा आदिम मानव वाजाइबाले

सोधुडलेम्मुहाडको उपदेश अनुसार यस पृथ्वीमा प्रथम घर बनाएको प्रसङ्ग रोचक पाइन्छ।^{६१} वजाइवाले बनाएको घरमा धमिरा लागेर ढलेको र दोस्रो पल्ट घर बनाउँदा फेदाडमाको सल्लाह अनुसार च्याब्रुङ्गेहरू बोलाएर च्याब्रुङ् बजाएर घरको सुध्याँई गरेको प्रसङ्ग यस कथामा रहेको हुनाले आदिकाल देखि नै लिम्बू जातिले घर बनाएपछि च्याब्रुङ् बजाएर सुद्धीकरण गर्ने परम्परा रही आएको कुरो थाह लाग्छ।

आख्यानान्तरमा यस मुन्धुममा वाजाइवाले आफ्नो पत्नीको कुरा सुनेर बहिनी इधुडलुडमालाई मारनको निमित्त फूलमा तन्त्र- मन्त्र गरेर फूलले हिकीए पछि बहिनीको मृत्यु भएको घटना रहेको हुनाले लिम्बू समुदायमा चेली- माइती फूलले हिकीएर कहिले नचल्नु भन्ने लोकविश्वास रहेको मात्र सकिन्छ। सोधुडलेप्मुहाड अर्थात् मानव सृष्टिकर्ताले वाजाइवा र उसकी स्वास्नी वदलहाडमाले गरेको षडयन्त्र देखेपछि तिनीहरूलाई मृत्यु ढण्ड दिएको र मृत्यु पश्यात तिनीहरूको आत्मा भौँतारी रहेको हुनाले सोधुडलेप्मुहाडले तिनीहरूको कोखको छोरालाई आमा र बाबुको नाममा चौतारा/फलैचा बनाएर सिरानमा बर र पिपल रोपी दिने आदेश दिएपछि उनीहरूका छोरा *लासिड नाम्सिडहाडले* त्यसै गरे भन्ने प्रसङ्ग पनि यस कथामा पाइन्छ। भनिन्छ, त्यसै समय देखि नै लिम्बू समुदायमा मर्नेको नाममा फलैचा बनाउनु पर्ने परम्परा बसेर आएको हो। यस कथा अनुसार चौतारा बनाउनुको उद्देश्य मर्ने व्यक्तिको आत्माको निमित्त बिसौनी तयार गरिदिनु हो।

^{६१} . चन्द्रकुमार सेर्मा. दोस्रो संस्करण, वि. सं.२०६४. *किरातका गाथा, कथा र लोककथाहरू*, ललितपुर:

साझा प्रकाशन पृ. १३-४० ।

नेपालको लिम्बूवानको भू-परिवेशमा उभिएको यस कथाको विषयवस्तु सृष्टि र परम्परागत लोक आचरण रहेको छ भने यसका पात्र-पात्रा दुवै लौकिक र अलौकिक रहेका छन्।

४.१.२. किरात सावायेतहाड मुन्धुम

प्रस्तुत मुन्धुम सेर्माले वि.सं. २०६४ मा प्रकाशित *किरातको गाथा, कथा र लोककथाहरू*मा नामक पुस्तकमा सङ्कलित गरेका हुन्।

यस मुन्धुम आख्यानमा *सोधुडलेप्मुहाड*की छोरी मुजिडना खेयडना वायुदेवद्वारा गर्भधारण भई देवपुत्रको जन्म भएको पौराणिक कथा पाइन्छ। कथाअनुसार वायुदेवको पुत्र सुशुलालाहाड बढदै जाँदा शिकार खेलन बडी रूचाउने हुन्छ। एकदिन शिकार खेलदै गर्दा भाले र पोथी जुरेली बसिरहेको बेला उसले भालेलाई मारी दिन्छ। भाले मरेपछि त्यसो हुँदा पोथी जुरेलीले रुँदै 'मलाई विधुवा बनाउनु भयो त्यसैले तपाईंको शाखा सन्तान म जस्तै विधुवा हुनुपरोस' भनी श्राप दिन्छे।^{६२} यही श्रापका कारण लिम्बू जातिमा यस प्रकारको दुखद घटना भए चराको श्राप लागेको हो भन्ने लोकविश्वास पाइन्छ। सुशुलालाहाडले कुकुर साथमा लिएर शिकार खेलेको हुनाले लिम्बूवानको तेहथुम जिल्ला अन्तर्गत वसन्तपुरमा पाइने कुकुर र मान्छेको पाइलाको छापलाई उक्त कथामा आधारित लोकइतिहासलाई पनि मान्ने गरेको पाइन्छ। यसै मुन्धुममा *साम्योक लिड्योकमाड बमसम्बमले* तपस्या गरेको प्रसङ्ग पनि पाइन्छ। बमसम्बमको तपस्या देखेर *तागेर निवाफुडमा* खुशी भई तपस्वीको मांग अनुसार भविष्यसम्म रही रहने लिपि अक्षर दिए, तीन महिनासम्म उनलाई लिपि सिकाए।^{६३} यस लोककथालाई आधार गरेर धेरैले लिम्बू लिपिको अविष्कारकर्ता बमसम्बमलाई मान्ने गरेको

^{६२}. चन्द्रकुमार सेर्म .उही. पृ. ४२ ।

^{६३}. उही. पृ. ४५ ।

पाइन्छ। धेरैले लिम्बू लिपिको अविष्कारकर्ता *सिरिजङ्गा* प्रथमलाई मान्दछन् भने कतिले *त्येओंसी सिरिजङ्गालाई* मात्रै गर्दछन्। यद्यपि यस प्राचिन कथाले लिम्बू लिपिको तेस्रो अविष्कारकर्तालाई चिनाइदिएको छ। यसैले लिम्बू लिपिको आविष्कार पनि एउटा चर्चाको विषय देखिन्छ।

कथामा आमा *मुजिना खेयडना* र छोरा *सुसुलालाहाड* शनिबारको दिन छुटेर कहिले पनि नभेटेको प्रसङ्ग पाइन्छ।^{६४} सम्भवतः यही घटनालाई आधार गरेर लिम्बू जातिमा आमा र छोरा-छोरी शनिबारको दिन कहिले पनि नछुटिनु छुटेमा कहिले पनि भेट हुँदैन भन्ने लोकविश्वास रहेको छ। थुप्रै कथानक जोडिएको यस मुन्धुममा लाहादोडनलको कथा पनि पाइन्छ। लाहादोडनले आफ्नो पतीसँग कहिले नभेटने वाचा गरिन् तर पछिबाट आफ्नो वाचा तोडेर भेट गरिन्। भेट पछि दुवैको संसर्गबाट जन्मेको सन्तान सबै मानव नभएर किरा फटेङ्गा भए। उक्त कथाले सत्यवाचा अर्थात् कसम कहिले नतोडनु तोडेमा आफ्ना शाखासन्तान साँपे जन्मन्छन् भन्ने लोकविश्वासलाई प्रस्तुत गर्दछ।

प्रस्तुत मुन्धुम पौराणिक विषयवस्तुमा आधारित लिम्बू जातिको रीति- रीति, आस्था, विश्वाससँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ। यस आख्यानमा लिम्बूवान कै भौगोलिक परिवेशमा घटेका घटनाहरू छन्। लौकिक-अलौकिक दुवै प्रकारका पात्रहरूको प्रयोगद्वारा विकसित कथामा एकपछि अर्को गरी नयाँ-नयाँ प्रवृत्तिका घटनाहरू श्रृङ्खलाबद्ध रूपमा उभिएका छन्। मूल कथासँग अन्य उपकथा जोडिएर अघि बढ्ने लोककथाको परम्परालाई यस लोककथाले पनि वहन गरेको पाइन्छ।

^{६४}. उही. पृ. ४६ ।

४.१.३. नावा चइत् मुन्धुम (सृष्टिको आख्यान)

दुर्गप्रसाद फोपाहाडद्वारा वि.सं. २०७० मा प्रकाशित *मुन्धुम र मिथक* नामक पुस्तक भित्र सङ्कलित रहेको कथा हो।

नावा चइत् मुन्धुम पनि सृष्टि कथा नै हो। प्रस्तुत मुन्धुममा आदिमा आकाश र पृथ्वी शुन्य थियो र शुन्यबाट अमरदेव उत्पन्न भई आकाश पृथ्वीका आवश्यक थोकहरूको सृष्टि गरे तथापि मनुस्य बिना उक्त सृष्टि सुहाउँदिलो भएन भनी देवले मानिसको सृष्टि गरेको घटनालाई अति रोचक र सरल प्रकारले प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ। मुन्धुममा फूल, रूख-पात, चरा- चुरूङ्गी, खोला- नाला, लहरा- लुहरी, माछा आदिको सृष्टि कसरी भयो भन्ने प्रसङ्ग सहित तिनका प्रत्येक प्रजातिका नामको उल्लेख पाइन्छ।^{६५} पौराणिक विषयवस्तुमा आधारित प्रस्तुत मुन्धुम लिम्बू जातिको उत्पत्ति कथासित पनि सम्बन्धित छ।

४.१.४. माङ्गु साम्माड पोकमा मुन्धुम (ईश्वर र देवहरूको उत्पत्ति आख्यान)

प्रस्तुत मुन्धुम पनि फोपाहाड कै वि.सं. २०७० मा प्रकाशित *मुन्धुम र मिथक* नामक पुस्तक समावेश गरिएको छ।

यस मुन्धुममा *तागेरा निडवाफूमाड* (सर्वशक्तिमान ईश्वर)ले आठजना देवहरूको सृष्टि गरेर ती देवहरूको शक्तिद्वारा भिन्न-भिन्न थोकको सृष्टि गरेको कथा पाइन्छ।^{६६} यस कथाका सबै पात्रहरू अलौकिक छन्। यस मुन्धुम अनुसार सोधुङगेन लेप्मुहाडमाडको शक्तिद्वारा उनले दुई जना पुरुष र तीन वटी स्त्रीको सृष्टि गरे र तिनै आदि मानवबाट पृथ्वीमा मानव

^{६५}. दुर्गप्रसाद फोपाहाड. वि. सं. २०७० *मुन्धुम र मिथकहरू*, बानेश्वर विजुली बजार: प्रकाशक मञ्जुल फोम्बोक याक्थुम्बा. पृ. ३५-४३ ।

^{६६}. उही. पृ. ४४-४७ ।

सभ्यताको विस्तार भयो। यसै कथालाई आधार गरेर लिम्बू जातिले सोधुङगेन लेप्मुहाङतेम्बेलाई आफ्नो जातिको सृष्टिकर्ताको रूपमा पुज्ने गर्छन्।

४.१.५. मी ताप्मानाबा मुन्धुम (आगो ल्याएको आख्यान)

प्रस्तुत कथा पनि *मुन्धुम* र *मिथक* नामक पुस्तक भित्र कै सङ्कलित कथा हुन्। आदिम समयमा पृथ्वीमा आगो नहुँदा लिम्बू पुखौँउली पिता *सोधुङगेन लेप्मुहाङतेम्बे* गएर देवलोकबाट आगो ल्याएको कथा मुन्धुममा पाइन्छ। यस कथालाई ग्रीसेली प्रोमिथस्को मीथसित दाँजेर हेर्न सकिन्छ। मानवेतर पात्रको प्रयोगद्वारा कथाको घटनालाई प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ। मुन्धुमअनुसार देवलोकमा *मुन्धाङ्दाङ्सेरीमी* (भष्म गर्ने आगो), *मियाकुनाम्मी* (ताप्ने आगो), र *मेन्छाम्याप्मीमी* (पोली-पकाई खाने आगो) यी तीन प्रकारको आगो हुन्छन्। लिम्बू जातिको यस लोककथा अनुसार पृथ्वीमा ल्याएको आगो चाँहि *मेन्छाम्याप्मीमी* (पोलिपकाई खाने आगो) हो।^{६७} आगो मात्र होइन यसलाई काठका दुईवटा टुक्रा घोटेर बाल्ने र निभाउने मन्त्र समेत सिकेर *सोधुङगेन लेप्मुहाङतेम्बे* पृथ्वीमा आएको कथालाई रोचकताका साथ यस मुन्धुममा प्रस्तुत गरिएको छ।

४.१.६. मेन्छाम्गोन्नाम्याप्मी नु साम्माङ सेम्मा मुन्धुम (मानव जाति र देवता छुट्टिएको आख्यान)

प्रस्तुत मुन्धुम फोपाहाङ कै वि.सं. २०७० मा प्रकाशित *मुन्धुम* र *मिथक* नामक पुस्तकमा सङ्कलित रहेको छ।

^{६७}.उही. पृ. ६९-७४ ।

लिम्बू जातिको मुन्धुममा आधारित कथा अनुसार सृष्टिमा साम्माड (देवता) र मानव बीच देखादेख अनि बिहाबारी पनि हुने गर्दथ्यो।^{६८} धेरै नजीकको सम्बन्ध रहेको भए तापनि साम्माड र मानव बीच दृष्टि, मन, विचार आदि केही पनि नमिल्ने हुँदा कालान्तरमा दुई बीच दुरी सृष्टि भएकाले फेरी कहिले नभेटने साक्षात्कार नहुने परिणामलाई बोकेको यस कथामा काल्पनिक र अतिकाल्पनिक पात्रहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ। प्रस्तुत कथालाई पौराणिक विषयवस्तुमा आधारित कथा मान्न सकिन्छ।

४.१.७. दुङ्दुङ्गे साम्माडको कथा

प्रस्तुत मुन्धुम फोपाहाड कै वि.सं. २०७० मा प्रकाशित *मुन्धुम र मिथक* नामक पुस्तकमा समावेश गरेका छन्।

यस कथा साम्बा थर भएका लिम्बू जातिले किन बोकाको बलि दिएर दुङ्दुङ्गे साम्माडको रूपलाई मान्दै आएका हुन भन्ने कुराको उल्ले पाइन्छ।^{६९} कथाले दुङ्दुङ्गे देवको पूजा गर्नाले ज्ञान-बुद्धि, धन सम्पति पाइन्छ भन्ने लोकविश्वास र परम्परालाई व्यक्त गर्दछ। प्राचीन कालमा दुङ्दुङ्गे देवले लिम्बूवान क्षेत्रका विभिन्न ठाउँमा बसेका पुख्र्यौली लिम्बूहरूलाई डाक्दै हिडे। तर विभिन्न थरका लिम्बूहरू मध्ये साम्बा थरका लिम्बूहरूले मात्र उनको बोलावटलाई चिने र प्रतिउत्तर दिएको हुनाले उक्त थर भएका लिम्बूहरूलाई दुङ्दुङ्गले आशीर्वाद दिएको कथा यसमा प्रस्तुत छ। यस कथा लिम्बू जातिको सांस्कृतिक परम्परासित सम्बन्धित छ।

^{६८}. उही. पृ. ११७- ११९ ।

^{६९}. उही. पृ. १४६- १४९ ।

४.१.८. पानीको उत्पत्तिको कथा

प्रस्तुत मुन्धुम फोपाहाडद्वारा वि.सं. २०७० मा प्रकाशित *मुन्धुम र मिथक* नामक पुस्तकमा सङ्कलित।

यस कथामा तागेरानिडवाफूमाडको आदेशअनुसार पानीको सृष्टि गरेको वर्णन पाइन्छ। कथामा पृथ्वीको माथि र मुनि गरेर जम्मा सातवाट लोक रहेको वर्णन पाइन्छ। पोरोक्मी यम्भामीले तागेरा निडवाफूमाडको आदेश अनुसार यी सात लोकमध्ये पृथ्वीको ठीक मुनिको लोकमा छेलो हान्दा पृथ्वीमा पानी पलायो, वृष्टि भयो भन्ने कथा यसमा प्रस्तुत छ।^{७०} उक्त कथा सृष्टिसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ।

४.१.९. शुक्र ताराको कथा

सिक्किमको लिम्बू समाजमा प्रचलित यस लोककथा पौराणिक विषयवस्तुमा आधारित किवदन्तीमूलक कथा हो। आकाशमा शुक्र ताराको उत्पत्ति सम्बन्धी यस कथाका कथावाचक दक्षिण सिक्किमको नामथाड निवासी ७६ वर्षीय हस्ताबहादुर सेतिलिङ रहेकाछन्।

कथाअनुसार कुनै समय मान्छे र कुखुराको भाले एकार्काको सहारा भएर बसेका थिए। तर जब मान्छेको विवाह गर्ने उमेर भयो तब भालेले आफूले दाज्यु मानेको त्यस मान्छेलाई राम्रो स्त्री विवाह गरिदिएर आफ्नो दाज्यु-भाउजुलाई छोडेर यधैको निम्ति उडेर आकासमा गई बस्ने निधो गर्‍यो। त्यस भाले उडेर आकासमा गएपछि शुक्र तारा बनेर वस्यो।^{७१} मान्छे र भालेको यसकथा अथवा शुक्रतारा सृष्टि कसरी भयो भन्ने यस कथाकै

^{७०}. उही. पृ.११०- ११४।

^{७१}. हस्ताबहादुर सेतिलिङ, दक्षिण सिक्किम, नामथाड करेक निवासी, ७० वर्षीय, कथावाचकसँगको भेट दिनाङ्क १५.०४.२०१५।

आधारमा लिम्बू जातिमा भाले उडेर गएपछि शुक्र तारा बनेकै कारण बिहान शुक्र तारा उदाएपछि भाले बास्ने गरेको हो भन्ने लोकविश्वास रही आएको छ। शुक्र ताराको सृष्टि आख्यान भएकाले यस कथालाई सृष्टिसँग सम्बन्धित कथा मान्नु पर्दछ।

४.१.१०. मान्छेको सृष्टिको कथा

प्रस्तुत कथा सिक्किमको लिम्बू समाजमा रहेको प्रचलित लोककथा हो। यो पौराणिक विषयवस्तुमा आधारित रहेको छ। यसकथा उत्तर सिक्किमको माडसिला निवासी ७० वर्षीय हर्कबहादुर बहादुर सुब्बा रहेका छन्।

प्रस्तुत कथामा माथि चर्चा गरिएको नावा चर्डत् मुन्धुम वा सृष्टिको आख्यान र मेन्छाम्गेन नाम्याप्मीसा पोडमा कै अर्को रूप झै लाग्छ। यद्यपि यस कथामा मान्छेको वर्णनमा धेरै प्राथमिकता दिइएको छ। कथाअनुसार तागेर निडवाफूमाडले सबै थोक सृष्टि गरिसकेपछि मान्छेको सृष्टि गरे। उनले डाफे र मुनालको सुली र मानेको पातको पानी मुछेर मानवको मुर्ति बनाएर जीवनको स्वाँस फुके पछि मात्र सृष्टि पुर्ण भयो। सृष्टिमा मानव बोल्न नसक्ने हुँदा माछाको जिब्रो निकालेर मानवलाई लगाइदिएको हुनाले माछाको जिब्रो नभएको हो भन्ने मिथक रहेको कुरा पनि यस कथामा पाइन्छ।^{७२} मानवेत्तर पात्र जस्तै माछा अनि अलौकिक देव पात्रको प्रयोग भएको पाइन्छ।

^{७२}. हर्कबाहदुर सुब्बा, उत्तर सिक्किम, माडसिला निवासी, ७० वर्षीय. कथावचकसँगको भेट, दिनाङ्क १.०४.२०१५।

४.१.११. साम्बा, येबा/येमा नु फेदाडमा पोक्मा (साम्बा, येबा/येमा तथा फेदाडमाको उत्पत्ति कथा)

प्रस्तुत कथा वि.सं. २०७० मा प्रकाशित *मुन्धुम* र *मिथक* नामक पुस्तकमा फोपाहाडद्वारा सङ्कलित।

प्रस्तुत मुन्धुममा फेदाडमा, साम्बा, येबा/येमाको उत्पत्ति किन र कसरी भयो भन्ने कथा पाइन्छ। कथा अनुसार आदि सृष्टिमा मानिसले बोलेको देवताले नबुझदा र चढाएको थोकहरू देवतासमक्ष नपुग्दा सम्पूर्ण मानिसहरूले भेला भई तागेरा निडवाफूमाडसँग कुनै उपायको निम्ति विन्ती गरे। मानिसहरूको प्रार्थना सुनेपछि मानिस र देवता बीच सम्बन्ध स्थापना गराउने शक्ति दिएर तागेर निडवाफूमाडले फेदाडमा, साम्बा, येबा/येमाको सृष्टि गरे।^{७३} फेदाडमा, साम्बा, येबा/येमा आदिलाई लिम्बूहरू मानिस र ईश्वर माझ सम्बन्ध स्थापित गराउन सक्ने सामर्थ्य बोकेका धार्मिक पुरोहितको रूपमा मान्ने गर्छन्। पहाडी भेकका अन्य सबै जनजातिहरूमा पनि धामी-झाक्री आदिबारे यस्तै किसिमका लोकआख्यान पाइन्छ।

४.२. संस्कार-संस्कृति सम्बन्धी कथाहरू

लिम्बू जातिमा धेरै संस्कारगत मान्यताहरू पाइन्छन्। यो जाति सांस्कृतिक रूपले पनि समृद्ध जाति भएकाले संस्कार-संस्कृति सम्बन्धी पनि धेरै लोककथाहरू प्राप्त भएका छन्। केही कथाहरूको चर्चा तल प्रस्तुत छ।

^{७३}. दुर्गप्रसाद फोपाहाड. पुर्ववत. पृ. ७५-७७

४.२.१. पृथ्वीमा पहिलो अन्न

प्रस्तुत कथा चन्द्रकुमार सेर्माद्वारा वि.सं. २०६४ मा प्रकाशित *किरातको गाथा कथा र लोककथाहरू* नामक पुस्तकमा समावेश गरिएको छ।

पृथ्वीमा पहिलो अन्न नामक लिम्बू लोककथा अनुसार मानव सृष्टि भइसकेर पनि अन्नको सृष्टि भएको थिएन। यस स्थितिमा मानिसहरू तरूल- भ्यागुर तथा कन्दमुलहरू मात्र खाएर बाच्ने गर्दथे। यस्तो परिस्थितिका कारण त्यसस्थितिमा मानिसहरूमा धेरै कष्ट भएको देखेर तागेर निडवाफूमाडले देवहरूलाई पृथ्वीमा पठाएर देव शक्तिद्वारा अन्न झार्न लगाए र सबैलाई बाँडी-चुँडी खान र बिउ-बिजन राख्न सिकाएको घटनालाई यस कथाले बोकेको छ।^{७४} तागेरा निडवाफूमाडको दयाको कारण अन्न पाएको हो भन्ने लोकविश्वास अझ पनि छँदैछ। आज पनि लिम्बू जातिले अन्न पाकेपछि तागेरा निडवाफूमाडलाई चढाएर मात्र खाने गर्दछन्। यस नुवागीको संस्कारलाई *चासोक ताडनाम* भनिन्छ, र यो मङ्सिरे पूर्णिमाका दिन चाडका रूपमा मनाउने लोकपरम्परा रहेको छ।

प्रस्तुत कथाले लिम्बू जातिको सांस्कृतिक पक्षलाई दर्शाएको छ। कथामा लौकिक-अलौकिक दुवै प्रकारका पात्र पाइन्छ।

४.२.२. केसामी र नाम्सामी मुन्धुम

यस मन्धुम चन्द्रकुमार सेर्माद्वारा वि.सं. २०६४ मा प्रकाशित *किरातको गाथा कथा र लोककथाहरू* नामक पुस्तकमा सङ्कलित।

^{७४}. चन्द्रकुमार सेर्मा. पुर्वत. पृ. ८५- ८७ ।

प्रस्तुत कथाले लिम्बू जातिमा जुठो बार्ने वा आफन्तमा मरौं पर्दा अलिनो खाने संस्कारगत परम्पराबारे प्रकाश पारेको पाइन्छ। यस आख्यानात्मक मुन्धुममा सराडहाडमा नाम भएकी एउटी स्त्री बाग र मानिसको पिसाबबाट गर्भवती भएको प्रसङ्ग पाइन्छ। गर्भवती भएपछि सराडहाडमाको कोखबाट बाग र एक जाना मानव पुत्रको जन्म हुन्छ। बाग चाँहि दाज्यु र मान्छे चाँहि भाई थिए तर आपस्तमा सधैं झगडा भइरहन्थ्यो। एकदिन झगडा कै कारण भाईले आफ्नो दाजु बागलाई मारेर उसको छाला काड्छ र भोटमा गएर नुन साटी ल्याउँछ।^{७५} नुन लिएर घरमा आएपछि आमा सराडहाडमाले घटन चाल पाउँछिन्। आफ्नो छोराको छाला साटेर ल्याएको नुन उनले खाइन् त्यसै समय देखि लिम्बू समुदायमा आमा-छोरा वा आफ्नो वंश भित्रको कोही व्यक्ति मर्दा नुन बार्ने चलन रहेको हो भन्ने लोकविश्वासलाई यस कथाले सङ्केत गरेको छ। यस कथाको अर्को उपकथाले भने केसामी वा आफ्नो दाज्यु बाघको छाला काडेर च्याब्रुड बनाएको र त्यसैले च्याब्रुडलाई (के) भन्ने गरेको हो भन्ने किंवदन्तीलाई प्रस्तुत गर्दछ।

प्रस्तुत कथा लिम्बू जातिको संस्कारगत चलनसित सम्बन्धित रहेको छ। यस कथामा मानव-मानवेतर पात्रहरू प्रयोग गरिएको छ। नेपालको पान्थर जिल्ला अन्तर्गत पर्ने सेहोनाम्लाड अर्थात् छाला सुकुवा डाँडालाई आज पनि केसामीको छाला सुकाएको डाँडा भनेर चिनिन्छ। यसबाट प्रस्तुत लोककथाको परिवेश लिम्बूवान नै हो भन्ने बुझिन्छ।

४.२.३. कापोबा साम्माडको आख्यान

प्रस्तुत कथा वि.सं. २०६४ मा चन्द्रकुमार सेर्मको *किरातको गाथा कथा र लोककथाहरू* नामक पुस्तकमा शङ्कलित।

^{७५}. उही. पृ. ६९- ८४

यस मुन्धुमी आख्यानमा कापोबा साम्माडको उत्पत्ति कसरी भयो अनि लिम्बू समुदायले किन साम्माडली देव रूपमा मान्नु पर्ने भयो भन्ने घटनालाई रोचक ढङ्गमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ। यस आख्यान अनुसार पूर्व दिशाबाट अचानक एउटा बुडो व्यक्ति उत्पन्न भए र यता उति घुम्न थाले। घुम्दै हिडदा नेपालको नेवारी राजामाथि उनको छाया पन्यो र राजा बिमार भए। राजाको उपकारको निम्ति देवरीको सल्लाह अनुसार तीन वर्षको बोकको बलि दिएपछि राजा निको भए।^{७६} एउटा रोचक कुरा के रहेको छ भने नेवारी समुदायमा त्यस बुडो देवलाई भीमसेन देवको रूपमा त्यसदिन देखि मान्न थालेको कथा पाइन्छ। नेवारीहरूले मान्ने गरेको तिनै भीमसेन देवको छाया लिम्बू समुदायमा पनि पर्न गयो र तिनीहरू बिमार भए। देवरीको सल्लाह अनुसार कापोबा साम्माडको रूपमा मानेर सुङ्गुरको बलि दिए पछि मात्र तिनीहरू निको भए। त्यसै दिनदेखि लिम्बू समुदायले कापोबा साम्माडको पुजा गर्न थालेको परम्परागत लोकसंस्कृतिक विश्वासलाई यस कथाले देखाउँदछ। कथामा कापोबा साम्माड घुम्दै जाँदा सकेरेड र केकेर नाम भएका व्यक्तिहरूका चेलीसँग विवाह गरेको र उनीहरूबाट धेरै नानीहरूको जन्म भएको प्रसङ्ग पनि पाइन्छ। अनगन्ती नानीहरू जन्मिएका भए तापनि अन्तमा ती सबै मरे। ती मरेका नानीहरूलाई पनि कापोबा साम्माडको सन्तानका रूपमा पुज्नु पर्ने लोकविश्वासलाई पनि यस कथाले प्रस्तुत गरेको छ। कापोबो साम्माडले आफु जस्तै बुडो मान्छेसँग मित लगाएको र पछि मितले कापोबालाई नचिन्द श्राप दिएको तर त्यो श्राप उल्टै आफुले आफुलाई नै पारेको प्रसङ्ग पाइन्छ। सम्भवतः कथामा वर्णित यही घटनाको आधारमा लिम्बू जातिमा पनि मित लगाउने परम्परा रहेको अनि मितलाई कहिले असत चिताउनु हुँदैन भन्ने लोकविश्वास रहेको मान्न सकिन्छ।

^{७६}. चन्द्र सेर्म. उही. पृ. ८८- ९१ ।

यस कथामा पनि लौकिक-अलौकिक पात्रहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ। यस आख्यानमा नेपालको फालेलुङ डाँडा, काबेलि, तम्बर, अरूण, बरूण, दुधकोशी, ताम्बाकोशी, भोटेकोशी, सुनकोशी आदि स्थानहरूको उल्लेख भएको पाइन्छ।

४.२.४. थेबा साम्माड

प्रस्तुत कथा चन्द्रकुमार सेर्मको *किरातको गाथा कथा र लोककथा* वि.सं. २०६४ प्रकाशित पुस्तकमा शङ्कलित ।

यस मुन्धुमी आख्यानमा *थेबा साम्माड* वा बाजे देवको कथा पाइन्छ। थेबा साम्माडलाई लिम्बूहरू पितृ देवका रूपमा मान्ने गर्छन्। जब विश्वासअनुसार थेबा साम्माडलाई प्रथम पल्ट लिम्बूवानको नेम्बाड तुरामा नेम्बाड थर भएका लिम्बू जातिले देखेका थिए। नेम्बाडहरूले थेबा साम्माडलाई नचिनेर कुट-पिट गरे। यसो भएपछि नेम्बाडहरू बहुला/पागल भए।^{७७} अन्ततः फेदाङमाको सल्लाह अनुसार सुङगुरको बलि दिएर साम्माडलाई रिझाए पछि उनीहरू निको भए भन्ने किंवदन्तीलाई यस कथाले प्रस्तुत गर्दछ। भनिन्छ, त्यसै समय देखि नेम्बाड थर भएका लिम्बूहरूले साम्माडलाई आफ्नो देवका रूपमा पूजा गर्न थाले। यही परम्परालाई पछिबाट सबै लिम्बू जातिले अँगाले।

उक्त मुन्धुममा सुखीमको तेरेङ हेप्मदेन वा वर्तमान सिक्किमको दरमदेन अनि नेपालको मेवाखोला, नेम्बाड तुरा, होवाखोला, फेम्मेवाखोला आदि ठाउँहरूमा थेबा साम्माड घुम्दै हिडेको वर्णन पाइएकाले लोकऐतिहासिक सन्दर्भ अनुसार सिक्किम क्षेत्रमा पनि लिम्बूहरूको बसोबासो प्राचीन रहेको मान्न सकिन्छ।

^{७७}. चन्द्रकुमार सेर्मा. उही. पृ. ९२- ९४ ।

४.२.५. सबासाम्माड देवा उत्पत्तिको कथा

यस कथा चन्द्रकुमार सेर्मको वि.सं. २०६४ किरातको गाथा कथा र लोककथा नामक पुस्तकमा प्रकाशित ।

प्रस्तुत कथामा देवाको उत्पत्ति कसरी भयो र लिम्बू जातिले बाँदरलाई किन साम्माडको रूपमा पूजा गर्नु पर्‍यो भन्ने विषय उद्घाटित भएको पाइन्छ। कथाअनुसार मानव सृष्टि हुँदा सात भाइमा कान्छो छोरो बाँदर हुन्छ। त्यस बाँदरले मान्छेसँग मित बोलेको हुन्छ। कालान्तरमा मितको घर समझेर जाँदा मान्छेले आफ्नो मित बाँदरलाई कुटेर मारी खोलामा फ्याँकिदिन्छन्। बाराहा खोलाको देवले आफ्नो देवशक्तिद्वारा त्यस बाँदरलाई पुर्णजीवन दिन्छन्। शोधखोज गरेपछि खोलाको देवले साँचो कुरा चाल पाउँछन्। आफ्नो मितलाई कहिल्यै पनि कुट-पीट गर्नुहुने चलन रहँदा-रहँदै पनि मान्छेले त्यस किसिमको कुकृत्य गरेको देखेर बाँदरलाई आफूले पनि उनीहरूलाई त्यसरी नै सताउनु र त्यसो गरे तिम्रो लागि पनि एउटा खाने बाटो हुन्छ भन्ने सल्लाह दिन्छन्। वस्तुतः बाँदर रूपी देवले मानिसहरूलाई सताउन थालेपछि लिम्बूहरूले त्यस बाँदरलाई सबासाम्माड वा देवाको देवताका रूपमा पुजन र मान्न थाले भन्ने पौराणिक विश्वासलाई यस कथाले उजागर गर्दछ।^{७८} लिम्बू लोकविश्वास अनुसार बाँदर देवा लागे पछि उनीहरूमा हात-खुट्टा दुख्ने, जिउ दुख्ने आदि जस्ता कष्टहरू आइलाग्यो उपचारका निम्ति फेदाडमालाई जोखाना हेराँउदा मित लागेको भन्ने थाह पाएपछि उपकारको निम्ति सुङगुर चडाएर पुजा गरे पछि बिमारी निको भयो। प्रस्तुत कथामा देवा लाग्दा हात-खुट्टा दुख्ने, जिउ दुख्ने आदि जस्ता बिमारले सताँउछ भन्ने प्रसङ्ग पाइन्छ। प्रस्तुत कथाले लिम्बू जातिको लोक संस्कृतिक विश्वासलाई चिनाएको छ।

^{७८}. शेर्मा, उही. पृ. ९५-९८ ।

४.२.६. मुयासाम्माड वा चिलदेवको कथा

यस कथा दुर्गप्रसाद फोपाहाडको वि.सं. २०७० *मुन्धुम* र *मिथक* नामक पुस्तकमा सङ्कलित।

प्रस्तुत कथामा *मुयासाम्माड* वा चिलदेवको उत्पत्ति कसरी भयो र लिम्बू समुदायले किन चिलदेवको रूपमा मान्नु पर्ने भयो भन्ने अति रोचक आख्यान पाइन्छ। कथा नौ वर्षसम्म पनि जीउमा प्वाँख नपलाएको चिल मुयाराजाले शिकारीलाई खान्छ। फलस्वरूप गाँउका मानिसहरूले त्यसलाई भालाले घोचेर मार्छन र तम्बर नदीमा बगाई दिन्छ। केही समयपछि एकजाना जालहारीले मुयाराजाको नली खुट्टा र पखेटाको हाड भेटछ। चाँदी जस्तो टल्कने हुँदा त्यसलाई उसले घरमा ल्याएर राख्छ। केही दिनपछि त्यस खुट्टाको हाडबाट *मेयंगसाम्माड* र पखेटाको हाडबाट *मुयासाम्माड*को उत्पत्ति हुन्छन्। यता गाउँका मानिसहरूलाई भने भालाले घोचे झैँ मुटु दुख्ने, जिउ दुख्ने आदि बिमारले सताउन थाल्यो। अन्तमा उपकारको निम्ति फेदाडमाको सल्लाहअनुसार त्यस चिललाई देवको रूप मानेर सुडगुरको पाठोको भोग दिएर पुजा गरे पछि मात्र विमार निको भयो।^{७९} लिम्बू जातिले आज पनि साम्माडको रूपमा चिलको पूजा गर्ने गर्दछन्। यस कथाले पनि अन्य धेरै कथा जस्तै प्रकृति र प्राणी जगतको रक्षा र सम्मान गर्नुपर्ने उपदेश दिएको छ। चराचर र प्राणी जगतको सुरक्षा नभए मानवको सुरक्षा पनि छैन भन्ने चेतना यस कथाले व्यक्त गरेको पाइन्छ।

^{७९}. फोपाहाड. पुर्ववत. पृ. १३३- १३७ ।

४.२.७. मेफ्रामा साम्माडको कथा

यस कथा दुर्गप्रसाद फोपाहाडद्वारा सङ्कलित वि.सं. २०७० मा प्रकाशित *मुन्धुम र मिथक* नामक पुस्तकमा समावेश।

प्रस्तुत कथामा सावायेत्हाडकी चेलीलाई माग्न कुटुम्ब आँउदा माईतीले चेलीको रीत धेरै माँगदा विवाह हुन नसकेकाले बदला भाव लिएर चेलीले सेसन्तर दमुराजा वा यमराज सित विवाह गरी सेसन्तर रानी बनेर सावायेत्हाड वंशीहरूको मृत्यु गराएको प्रसङ्ग पाइन्छ।^{५०} यस कथाले छोरी- चेली कुटुम्बासँग जान राजि छ भने रीतको अडको थापेर नराख्नु यदि यस्तो गरेमा अकालै मरेर प्रेत बनेका ती सन्तानले सताउँछन् भन्ने लोकविश्वासलाई देखाएको छ। वर्तमान समयमा पनि यस कथा धेरै सान्दर्भिक देखिन्छ कारण अचेल रीत बोल्ने चलन विस्तारै हराउँदै गइरहेछ।

४.२.८. तुडदुडगेसाम्माड वा शुक्र ग्रह उत्पत्ति कथा

प्रस्तुत कथा चन्द्रकुमार सेर्मको वि.सं. २०६४ मा प्रकाशित *किरातको गाथा कथा* र *लोककथाहरू* नामक पुस्तकमा प्रकाशित।

तुडदुडगेसाम्माड साम्माड अथवा शुक्र ग्रहको उत्पत्ति बारे लोककथा पनि लिम्बू समाजमा पाइन्छ। यो कथा विशेष गरेर साम्बा अनुसार समस्त पृथ्वी भइसकेको धेरै पछि तुडदुडगे साम्माड भोग माग्दै देखा परेको हो। आफूले भोग दिए अन्न धनको आशीर्वाद दिने लालच देखाउँदै घुमिहिडने यस साम्माडलाई प्रथम पल्ट साम्बा थरी लिम्बूहरूले भेटे अनि

^{५०}. फोपाहाड. उही. पृ. १३८- १४० ।

भोग दिएर देवरूपमा पूजन थाले।^{५१} फलस्वरूप उनीहरूलाई धेरै अन्नलाभ पनि भयो। यस कथाबाट लिम्बू जातिमा पनि ग्रह नक्षत्र आदिको पूजा-अर्चना गर्ने पुरानो चलन रहेको भन्ने थाह लाग्छ।

४.२.९. सौता छोरामाथि आमाको आँखी डाहीको कथा

प्रस्तुत कथा चन्द्रकुमार सेर्मको वि.सं. २०६४ मा प्रकाशित *किरातको गाथा कथा* र *लोककथाहरू* नामक पुस्तकमा सङ्कलित।

प्रस्तुत लोककथाले वदनहाडमा जस्ती क्रुर हृदय भएकी सौतेनी आमाले आफ्ना सौतेनी छोरारुलाई अनेक किसिमका मानसिक र शारीरिक पीडा प्रताडना दिने गरेको प्रसङ्गद्वारा मानिसको दुष्ट प्रवृत्तिलाई चिनाउने प्रयास गरेको छ। कथाका मानव पात्रहरू लाकेरेक र नामकेरेकले सौतेनी आमाको अत्यचारका कारण आत्माहत्या गर्न लाग्दा अचानक हुरी बतास आएर दुवै देव लोकमा पुगेको घटना कथामा पाइन्छ।^{५२} दुवै भाइहरू जिउँदै देवलोक पुग्दा भूत हुन्छन् र देवलोकमा सताउन थाल्छन्। अन्ततः तान्त्रिक शक्तिद्वारा दुवै भाइहरूलाई फकाइफुल्याइ घोडा माथि चढाएर घोप्टो पारेर देवलोकबाट पृथ्वी लोकमा फ्याकिदिएपछि देवलोकमा शान्ति छाँउदछ। प्रस्तुत काल्पनिक कथाले एकतिर मान्छेको स्वभावलाई देवहरूको तुलनामा राक्षसी नै हुन्छ भन्ने कुराको आशय दिएको छ भने अर्का तिर मानिसहरूलाई प्रताडना दिएर उनिहरूको स्वभावमा असुर स्वभावको विकास हुँदछ भन्ने सन्देश दिएको छ। यसरी नै कथाले भूतप्रेत तथा दशा ग्रह फ्याँक्ता घोप्टो पार्नुपर्छ र त्यसो गरेर त्यो पातालमा झर्छ भन्ने लोकविश्वासलाई देखाउन सफल भएको छ।

^{५१}. चन्द्रकुमार सेर्मा. पुर्ववत. पृ. ११२- ११५ ।

^{५२}. उही. पृ. ११६- १४० ।

४.२.१०. लिम्बू जातिको मृत्यु संस्कार बारे कथा

लिम्बू जातिमा मृत्यु संस्कारको परम्परालाई प्रकाश पार्ने यस कथाको वाचक नेपालको पान्थर जिल्ला याडनाम निवासी ७० वर्षीय फूलमाया लाओती हुन्।

यस कथाले लिम्बू जातिमा कुनै व्यक्ति मरे पछि मृतकको नाममा अनिवार्य रूपमा भोज दिनु पर्ने परम्परालाई उद्घाटित गरेको छ। यसरी नै मृत्यु भएपछि गर्नुपर्ने काज- क्रिया कसरी र कहिले शुरू भयो भन्ने कुरालाई पनि प्रस्तुत कथाले दर्शाएको छ। कथामा अलौकिक, मानव र पशु-किट-पतङ्ग आदि पात्रहरू पाइन्छ। मानवीय पात्रका रूपमा दुईजना दाजु- भाइ रहेका छन् भने अलौकिक पात्रको रूपमा मरेको आमाको आत्मा र पशु पात्रको रूपमा छेपारोका माध्यम घटनालाई प्रस्तुत गरिएको छ। यस कथामा दुई दाजु भाइले आफ्नी आमा मरेपछि जङ्गल पुन्याए तापनि मरेकी आमाले घरमा आएर खाना पकाएको खबर छेपारोबाट थाह पाँउछन्। एक दिन मौका पारेर छोराहरूले यस्तो घटनाबारे आमालाई भेटेर शोधेपछि आमाले मर्नेको नाममा जमीन किन्नु, स्त्री भए तीन दिन अनि पुरुष भए चार दिनसम्म नुन तेल बार्नु अनि मर्नेको नाममा घर छिमेक सबैलाई बोलाएर भोज खुवाउनु, त्यसो गर्नाले मर्ने व्यक्ति र जिउँदो मानिस छुटिन्छ र मृतकले पनि बस्ने ठाउँ पाउँछ भनेपछि ती दुई दाज्यु भाईले मरेकी आमाले भनेअनुसार काज-कृत्या गरी भोज दिएपछि आमाले बाटो पाएको हो भन्ने घटनाको विवरण कथामा पाइन्छ।^{५३} यस कथाले लिम्बू जातिमा पनि स्वर्ग-नर्क शरीर आत्माको अवधारणा रहेको तथ्यलाई उद्घाटित गर्दछ।

^{५३}. फूलमाया लवाती, पान्थर याडनाम, नेपाल निवासी, ७० वर्षीयकथावाचकले दिनाङ्क २३.०१.२०१५ मा प्रकाश पारेका हुन्।

४.२.११. तेन्धाम् मेक्खम् चोक्मा मुन्धुम (विवाहको आख्यान)

यस मुन्धुम मुन्धुम र मिथक वि.सं. २०७० मा दुर्गप्रसाद फोपाहाडद्वारा प्रकाशित पुस्तकमा सङ्कलित।

प्रस्तुत आख्यानले लिम्बू जातिमा विवाहको परम्परा सृष्टिको सुरुवातबाट नै रहेको पुष्टि गर्दछ। आदिमा बाजाइबा र लुप्लीवदनहाडका बीच वैवाहिक सम्बन्ध स्थापना भएदेखि यो परम्परा चलिआएको प्रसङ्ग कथामा पाइन्छ। आख्यानमा वर्णन भए अनुसार विवाहका निमित्त केटी खोज्दै जाँदा लुप्लीवदनहाडलाई भेटेछ अनि विवाहको प्रस्ताव सम्पन्न हुँदछ। कथामा वर्णित यस प्रसङ्गले लिम्बू जातिमा मूलतः विवाहको परम्परा रहेको थाह लाग्छ। विवाह गरेर दुलहीलाई घर लिएर आँउदा दुलहीकी बहिनी नेत्तिफूडदिन्नामालाई पनि साथै लिएर आएको कुरा यस कथामा पाइन्छ।^{८४} यसले बेहुलीको बहिनी वा सङ्गिनीहरू पुन्याउन आउने लोकन्ती प्रथालाई चिनाउँदछ। आफ्नी बहिनी दुल्हा घरमा प्रथम पल्ट जाँदा विरानो नहोस भन्ने आशयले नै यस किसिमको प्रथा शुरू भएको मान्न सकिन्छ। यी दुवै पात्रहरूको विवाहबारे रहेको यस आख्यानले विवाहको सांस्कृतिक चलनलाई स्थापित गरेको पाइन्छ।

४.२.१२. महारानी युमासामको कथा

पारम्परिक संस्कृतिक विषयवस्तुमा आधारित प्रस्तुत कथा लिम्बूवान क्षेत्रको लिम्बू समाजमा प्रचलित रहेको किवदन्तीमूलक कथा हो। यस कथाको कथावाचक नेपालको फिदिम निवासी ५५ वर्षीय मानबीर पापो हुन्।

^{८४}. दुर्गप्रसाद फोपाहाड. पुर्ववत. पृ. ९८- १०० ।

प्रस्तुत कथा लिम्बू जातिले महारानी युमासामलाई किन सुङ्गुरको बलि दिएर पूजा गर्न थाले भन्ने घटनामा आधारित रहेको छ। यस कथामा मानव र मानवेतर पात्रको प्रयोग भएको पाइन्छ। मानव पात्रका रूपमा खलबले र दलजिते नाम गरेका व्यक्तिहरू रहेका छन्। भने मानवेतर स्त्री पात्रको रूपमा युमासाम रहेकी छन्। कथाअनुसार चेम्जोड थरी खलबले र दलजिते शिकारी थिए र एकदिन उनीहरूले अरुण नदीको छेउमा तान बुन्दै गरेकी सुन्दर स्त्री युमासामलाई घरमा लिएर आए। त्यस स्त्रीलाई घरमा लिएर आएको दिनदेखि छ्यात-छ्याती जोखाना देखे भए। तर एकदिन त्यस घरमा लोग्ने स्वास्नीको झगडा भएपछि युमासाम त्यस घर छोडेर गइन्। तिनी भाग्दै गइन् अनि ती दुई शिकारीहरू पनि तिनको पछि-पछि लागे अन्तमा बाह्र क्षेत्र सप्तकोशीमा पुगेर ती स्त्रीले सुङ्गुरको रूपको शिला भइन्। त्यो देखेर तिनीहरूले ती स्त्री मानव नभएर देवता भएको थाह पाए।^{५५} त्यही समयदेखि चेम्जोड थरी लिम्बूहरूले सुङ्गुरको बलि चढाएर युमासामको पूजा-अर्चना गर्न थाले। धेरै पछि अन्य थरी लिम्बूहरूले पनि युमासामलाई देवरूपमा पूजन थाले। युमासाम प्रति लिम्बूहरूको आस्था- परम्परालाई दर्शाउने यस कथाले लिम्बू समाजमा देव मात्र नभएर देवीको उपासना गर्ने परम्परा पनि रहेको पुष्टि गर्दछ।

४.२.१३. आडभाङ्ग थरी लिम्बू र सुङ्गुरको प्रसङ्ग

प्रस्तुत कथा सिक्किमको लिम्बू समाजमा पाइएको पराम्परिक विषयवस्तुमा आधारित एउटा प्रचलित लोककथा हो। यस कथाको कथावाचक दक्षिण सिक्किमको काब्रे निवासी ६८ वर्षीय बीरे आडभाङ्ग रहेका छन्।

^{५५}. मानबीर पापो, पान्थर फिदिम, नेपाल निवासी, ५५ वर्षीय कथावाचकले दिनाङ्क २१.०१.२०१५ मा वाचन गरेका हुन्।

प्रस्तुत कथामा आड्भाङ्ग थर भएको लिम्बू जातिले सुङ्गुरको मासु खानु नहुने प्रसङ्ग पाइन्छ। प्राचीनकालमा विस लगाएर ल्याएको कोशेली स्वरूप रीत खाए पछि मर्ने अवस्थामा 'अब उसो आड्भाङ्ग थर भएको लिम्बूहरूले सुङ्गुरको मासु खाने छैन, यदि कसैले खायो भने सुन्निएर घाउ भएर मर्नु परोस' भनेको हुनाले उनीहरूले सुङ्गुरको मासु नखाएको भन्ने किंवदन्तीलाई यस कथाले प्रस्तुत गरेको छ।^{६६} यस कथाले लिम्बू जातिको लोकविश्वासलाई प्रस्तुत गर्दछ। कथाले एकतिर राजनैतिक कुटनीति र छल-दुस्टयाईलाई व्यक्त गरेको छ भने अर्कातिर आफ्नै मान्छेलाई पनि सबै समयमा विश्वास गर्न हुन्न भन्ने आशय प्रकट गरेको छ।

४.२.१४. च्याब्रुडको कथा

संस्कृतिक विषयवस्तुमा आधारित यस लोककथाको सङ्कलन शोधकार्यको निम्ति गरिएको क्षेत्र सर्वेक्षणको यमय गरिएको हो। यसकथाका कथावाचक दक्षिण सिक्किमको काब्रे निवासी ७० बीर्खबहादुर थोलोड रहेका छन्।

प्रस्तुत कथामा च्याब्रुडको उत्पत्ति कसरी भयो र यो लिम्बू जातिको मौलिक बाजा कसरी बन्यो भन्ने घटनाको वर्णन रहेको छ। यसमा केसामी र नामसामी दाजु-भाइको कथा पाइन्छ। दाजु केसामी जनावर र भाइ नामसामी चाँहि मानिस थिए। यी दुवै बीचमा झगडा चलि बस्थ्यो। यसरी नै एकदिन झगडा चलेको बेला नामसामीले केसामीलाई मारेर उसको छाला काडेरे च्याब्रुड बनाइ बजाउन थाल्यो।^{६७} भनिन्छ त्यसैदिन देखि लिम्बूहरूले कुनै

^{६६}. बीरे आड्भाङ्ग, काब्रे, दक्षिण सिक्किम निवासी, ६८ वर्षीयले दिनाङ्क १५.०७.२०१५ मा वाचन गरेका हुन्।

^{६७}. भक्तबाहदुर थोलोड, काब्रे, दक्षिण सिक्किम निवासी, ७० वर्षीयले दिनाङ्क १३.०६.२०१५ मा प्रकाश पारेका हुन्।

विजय प्राप्त गर्दा, शुभ कार्य गर्दा च्याब्रुड बजाउन शुरू गरे। लिम्बू समाजमा प्रचलित 'धेर रीस नउठा छाला काढेर च्याब्रुड बजाउँछु' भन्ने भनाईले यस कथाको सम्झना गराउँछ।

४.२.१५. माँगले अबिरेबा तक (कोदोको कथा)

प्रस्तुत लोककथा पनि सिक्किमबाट सङ्कलन गरिएको हो। दक्षिण सिक्किम करेक निवासी ७२ आइताराज सवादेनबाट प्रस्तुत कथा सङ्कलन गरिएको हो।

प्रस्तुत लोककथामा भगवानले दिएको अन्नको रूपमा वर्णन गरिएको छ। यस कथामा मानव र मानवेत्तर पात्रको प्रयोग गरी घटनालाई रोचक ढङ्गमा प्रस्तुत गरिएको छ। कथामा उहिले नै एउटा गाँऊमा कलचुरी चरीले *केमभूस,केमभूसे* अर्थात 'तेरो दाजु मर्यो' भनेर कराउँदा त्यसले अशुभ खबर ल्यायो भनेर भाइले त्यस चरीलाई मारेर आन्द्रा केलाउँदा आन्द्रामा कालो दाना भेटेको र त्यस दानालाई रोपेपछि झुप्पा- झुप्पा अन्न फलेको कुरा वर्णित छ।^{५५} त्यस चरीका माध्यम उक्त अन्न प्राप्त भएकाले त्यस अन्न भगवानले दिएको (माँगले अबिरेबा तक) हो भन्ने लोकविश्वास रहेकाले लिम्बूहरूले कोदोलाई *माङ्गदक* भनेर पूजा गरी खाने गर्छन्। लिम्बू जातिले प्रत्येक वर्ष अन्नको पूजा गर्ने गर्छन् जसलाई *चासोक तङनाम* भनिन्छ।

४.२.१६. पापो र इडनाम युमाको कथा

प्रस्तुत कथा धनहाड सुब्बाको *लिम्बूवानका लोककथा* सन् २००८ मा प्रकाशित पुस्तकमा सङ्कलित।

^{५५}. आइताराज सवादेन. करेक, दक्षिण सिक्किम निवासी, ७५ वर्षीयले दिनाङ्क ०३.०४.२०१५ मा वचान गरेका हुन्।

यस कथामा पापोहाड र इडनाम चाडवाहाड नाम गरेका व्यक्तिहरू बीच रहेको षडयन्त्रको प्रसङ्ग पाइन्छ। कथाअनुसार चाडवाहाडले गरेको षडयन्त्रको कारण पापोहाडले आफ्नो बज्यूलाई खोलामा बगाउँछ। खोलामा फ्याकेपछि ती बज्यूले पापोडा अर्थात् लिम्बूनी माछाको रूपधारण गर्छन्। त्यो कुरा थाह पाएपछि पापो थर भएका पापोहाडका सन्तानहरू पछुतो गर्दै विलाप गर्छन्।^{५९} आफ्ना पूर्वजले गरेको पापलाई धुनका निम्ति पापोडा वा त्यस माछाको पूजा गर्छन्।

प्रस्तुत लोककथालाई लिम्बूहरू वास्तविक रूपमा घटेको घटना मान्दछन् र आज पनि पापो थरी लिम्बूहरू पापोडा माछा खाँदैनन्। त्यस माछा खाए आफ्नै बज्युको मासु खाइन्छ र त्यसो भए निसन्तान अनि अपाङ्ग भइन्छ या त शरीरमा घाउ खटिरा उब्जन्छ भन्ने लोकविश्वास उनीहरूमा बाँचेको छ। यसबाट के थाह पाइन्छ भने लिम्बू समाजमा र जीवनशैलीमा यस्ता लोककथाहरूले धेरै प्रभाव पारेको छ।

४.३. भूत-प्रेत, बोक्सी-डायनी सम्बन्धी कथाहरू

लिम्बू जातिमा एकातिर याबा-फेदाडबमाको परम्परा पाइन्छ भने अर्कातिर भूत-प्रेत बोक्सी- डायनीबारे लोकविश्वास पनि उति कै दहो पाइन्छ। वास्तवमा यी दुवै किसिमका विश्वास नै एकार्काको अस्तित्वलाई लोक आस्ताका माध्यम बचाइराखेका छन्। भूत-प्रेत, बोक्सी-डायनी प्रतिको विश्वास नरहे याबा फेदाडबाको महत्त्व शून्य हुँदछ र उनीहरूको कार्यक्षेत्र केही संस्कारगत कार्य सम्पादनसम्म मात्र सीमित रहन्छ। यसरी नै फेदाडबा-याबा आदि जस्ता संस्थानको अस्तित्व लोप भएमा भूत-प्रेत आदिको विश्वास पनि लोप हुने

^{५९} . धनहाड सुब्बा. पूर्ववत. पृ. ८५- ८७ ।

निश्चित देखिन्छ। लिम्बू समाजमा भएका यिनै कतिपय विश्वासका कारण प्राचीन काल देखि नै भूत-प्रेत, बोक्सी-डायनीबारे प्रसस्तै लोककथाहरू भनिन्दै आएका छन्। यस्ता केही कथाहरूका चर्चा तल प्रस्तुत छ।

४.३.१. सावा येत्नाम्बा मुन्धुम (सात घाम भूत भएको कथा)

प्रस्तुत मुन्धुम दुर्गप्रसाद फोपाहाडको *मुन्धुम र मिथक* वि. सं. २०६४ मा प्रकाशित पुस्तकमा सङ्कलित।

प्रस्तुत मुन्धुममा घामलाई मारेपछि सोघा वा भूत भएको घटना प्रस्तुत छ। कथामा मानवेत्तर पात्रहरू जस्तै पशु-पंक्षी, रूख-पात आदिको समावेश गरेर घटनालाई अघि बढाइएको पाइन्छ। यस मुन्धुम अनुसार मानवको सृष्टि हुन भन्दा अघि पृथ्वीमा आठवटा घाम लाग्ने गर्थे र पृथ्वीमा पशु-प्राणी, रूख- पात आदि घामको ताप असहनीय भएको कारण घामलाई मार्ने निधो भयो। निधो भए अनुसार मूसाको सहयोग लिएर दुम्सीले घामलाई मर्दछ। दुम्सीको काँढाले लागेपछि त्यो रगतपच्छे भइ मर्दछ र भूत बन्दछ। त्यसपछि सोघा साम्माड भएर त्यसले सबैलाई सताउन थाल्दछ। जम्मा सात वटा घाम मारिएपछि बाँचेको एउटा घाम पनि भयभित भएर आकाशमा निस्कन्दैन। त्यसो हुँदा पृथ्वीका सबै प्राणी- रूख- पात कक्रिन थाले। उनीहरूले घामलाई झुल्कने आग्रह गर्दा पनि त्यो नझुल्किँदा अन्तमा रानी खेल, चिलाउने, खिलो, सखुवा र सल्ला आदिले रूखहरूले पालैसँग बोलाए पछि मात्र घाम झुल्किएको प्रसङ्ग यस कथामा पाइन्छ।^{९०} यसै दिनदेखि यी पाँच वटा रूखहरू जहाँ पनि सँग- सँगै उम्रिएका हुन्छन् भन्ने विश्वास लिम्बू लोकमा पाइन्छ। पौराणिक विषयवस्तुमा आधारित यस लोककथाले आफूले खनेको खाडलमा आफैँ परिन्छ

^{९०}. दुर्गप्रसाद फोपाहाड. पूर्ववत्. पृ. ७८- ८३ ।

भन्ने शिक्षा दिएको छ। प्रस्तुत कथाका माध्यम ग्रह-नक्षत्र आदिबारे लिम्बू लोकमानसमा रहेको दृष्टि उद्घाटित भएको पाउन सकिन्छ।

४.३.२. साम्सोघा मुन्धुम (प्रेतात्माको कथा)

प्रस्तुत मुन्धुम दुर्गाप्रसाद फोपाहाडको *मुन्धुम र मिथक* वि. सं. २०६४ मा प्रकाशित पुस्तकमा समावेश।

प्रस्तुत लोककथामा लिम्बू आदि मानव बाजाइबाले घर बनाउँदा मूल खाबोले थिचिएर आफ्नी दिदी सापरीहाडमाको अकालमा मृत्यु भइ प्रेतात्मा भएको घटना पाइन्छ।^{९१} दिदी मरेपछि प्रेतात्मा भएर सताउन थाली। धेरै सताएपछि येबाले मुन्धुमी शक्तिद्वारा त्यसलाई बाटो लगाइ दिन्छन् र चारै तिर शान्ति छाँउछ। यस कथाले कुनै व्यक्तिको अकालमा मृत्यु भए प्रेतात्मा हुने र त्यस्ता आत्मालाई येबाको सहयोगद्वारा छेकथुन गर्नु वा बाटो लगाउनुपर्छ भन्ने लोकआस्थालाई प्रस्तुत गरेको छ।

४.३.३. शशिक् यड्दड् मुन्धुम (मोचको कथा)

यस कथा दुर्गाप्रसाद फोपोहाडद्वारा सङ्कलित अनि वि.सं. २०७० मा प्रकाशित मुन्धुम र मिथकहरू नामक लोककथाको सङ्ग्रहमा समावेश।

प्रस्तुत कथा मोचको उत्पत्ति कसरी भयो र लिम्बूहरूले गाली श्राप आदि किन बगाउने गर्छन् भन्ने विषयमा आधारित रहेको पाइन्छ।^{९२} सरडहाडमा यस कथाको मुख्य पात्र हो। प्रस्तुत कथा अनुसार सरडहाडमा आफ्नो छोरो मरेको बियोगमा रूँदै हिडछ। हिडदै जाँदा

^{९१}. उही. पृ. १०४- १०७ ।

^{९२}. उही. पृ. १०८- १०९ ।

बालक जस्तै रूदै गरेको एउटा किरालाई देखेपछि त्यसलाई आफ्नो छोराको सम्झनास्वरूप घरमा लिएर आउँछ। तर त्यस किरालाई ल्याएका दिनदेखि ऊ चाँहि दुब्लाउन थाल्छ। वास्तवमा त्यस किरा नै मोच थियो भन्ने कुरा त्यसलाई थाह हुँदैन। सराडहाडमाको भाइले साच्चो कुरा थाह पाएपछि त्यस किरालाई मारिदिन्छ। यसो हुँदा आफ्नै नानी मारेको ठानी सराडहाडमाले भाइलाई मानिसले बगाएको गाली श्रापहरू मुल्लुखेल्लुड वा कालो आगो भएर खानुपरोस भनी सराप्दछ। यही घटनको सम्झना गरी लिम्बूहरूले दुःख कार्यको समापन गर्दा गाली- श्राप आदि बगाउने गर्छन्। यो परम्परा आज पनि बाँचेकै छ। यसरी नै नानीहरू धेरै रुने गरे मोच लागेको मात्रै परम्परा पनि छुट्टैछ। यस कथाले मानिस बाँचुञ्जेल आफ्नो हुन्छ। मृतात्मालाई माया गरिबसे आफुलाई नै पिर्छ भन्ने कथ्य प्रस्तुत गरेको छ।

४.३.४. सोघा साम्माडको कथा

प्रस्तुत कथा दुर्गाप्रसाद फोपोहाडद्वारा सङ्कलित अनि वि.सं. २०७० मा प्रकाशित मुन्धुम र मिथकहरू लोककथाको सङ्ग्रहमा समावेश।

मुन्धुममा आधारित सोघा साम्माडको कथाले कसरी लिम्बू समाजमा भूत वा सोघालाई पनि देव वा साम्माडका रूपमा पूजा गर्नुपर्ने परम्पराको विकास भयो भन्ने विषयलाई उद्घाटित गरेको छ।^{९३} कथामा चखोवा साम्माड तथा ओक्मा वा कान्छी विजुवानीको प्रसङ्ग पाइन्छ। वास्तवमा प्राचीन किराती परम्परा वा पशु धर्मावलम्बी आस्था अनुसार देवता भलो हुन्छन् र तिनीहरूले मानिसको कुभलो गर्दैनन् तर भूत-प्रेत आदि जस्ता दुष्ट आत्माहरूले भने मानिसहरूको कुभलो गर्छन्। त्यसैले यस्ता प्रेत आदिलाई पनि देवरूपमा पूजा गरी, भाकल गरी, मन्साउनु वा रिझाउनु पर्छ भन्ने आस्थाका कारण प्रेतात्मा, मोच, बोक्सी-डायनीको

^{९३}. उही. पृ. १०४- १०७ ।

अर्चना गर्ने परम्परा रह्यो र त्यही परम्पराले यस्ता विषयवस्तु भएका लोककथाहरूलाई जन्म दिएको मान्न सकिन्छ। एउटा रोचक प्रसङ्ग के रहेको छ भने सोघा साम्माडको यस मुन्धुममा नेपाल, भोट, र भारतका विभिन्न स्थानहरूको नाम पाइन्छ। भोट, नेपालको धनकुटा, फेदाप, फालेलुङ सिक्किमको टिस्टा नदी तथा वर्तमान बङ्गालको सिलगडी आदि जस्ता ठाँऊहरूमा कथा घटित पाइन्छ।

४.३.५. कान्वायड राक्षसको कथा

प्रस्तुत कथा धनहाड सुब्बाद्वारा सङ्कलित अनि सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथाको सङ्ग्रहमा सङ्कलित।

यस लोककथामा नेपाल लिम्बूवानको मेवा खोला थुमको ओडारमा बस्ने राक्षसले गरेको अत्यचारको वर्णन छ।^{९४} त्यस राक्षसले मानिसहरूलाई मारेर खाने गरेकाले त्यस ठाउँका मानिसहरू सबै आतङ्कित थिए। दिनदिनै मानिसहरूले गाउँ छोड्न थाले। यसो हुँदा त्यहाँका एकजना शिकारीले तन्त्र शिक्षा आर्जन गरी तान्त्रिक शक्तिद्वारा त्यस राक्षसको वध गरे। प्रस्तुत कथामा तन्त्र विद्याको प्रसङ्ग पाइएकाले प्राचीन लिम्बू समाजमा पनि तान्त्रिक विधिको परम्पार रहेको अनुमान लगाउन सकिन्छ। यद्यपि लिम्बू येबा, फेदाडबाहरूमा भने तान्त्रिक शक्ति वा विद्य पाइन्न। सम्भवतः मध्यभारतसितको प्राचीन सम्बन्धका कारण लिम्बू समाजमा पनि तान्त्रिक प्रभाव पर्न गयो। आज पनि नेपालको त्यस गाँउलाई कान्वायड अनि नजीकैको सानो खोलालाई कान्वा भनेर चिनिने गरेको तथ्य क्षेत्रीय अध्ययनका समय यस शोधकर्तालाई प्राप्त भयो। प्रस्तुत कथा गाँउका बृद्धदेखि लिएर साना नानीहरू समेतलाई

^{९४}. धनहाड सुब्बा. पूर्ववत. पृ. १३४- १३६ ।

मुखस्त रहेको कुराले अधिको यस घटना र कथामा उनीहरूको दहो आस्था रहेको थाह लाग्छ।

४.३.६. पाँचपोखरीको कथा

यस कथा धनहाड सुब्बाद्वारा सङ्कलित अनि सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथाको सङ्ग्रहमा प्रकाशित।

प्रस्तुत कथाले ठुला- ठुला जङ्गल र गुफामा मात्र नभएर खोला र पोखरी आदि ठाउँहरूमा पनि भूत-प्रेत बस्ने गर्छन् भन्ने लोकविश्वासलाई व्यक्त गर्दछ। कथाअनुसार लिम्बूवानको तेहथुम तिनजुरेमा उहिले नै पाँचवटा पोखरी थियो। ती पोखरीको वरीपरि घुम्दा राक्षसले सर्पको रूप लिएर मानिसहरूलाई निल्ने गरेकाले त्यस पोखरीलाई राक्षस पोखरी पनि भनिन्थ्यो। धेरै वर्षसम्म पोखरीको त्यस राक्षसले मानिसहरूलाई सताएपछि एक दिन त्यसलाई मार्न भनी फेदाडमा पोखरीमा पस्छन्। दुवै बीच धेरै युद्ध चलेपछि अन्तमा दुवैजना मर्छन्। यी दुवैजना मरेपछि त्यस पोखरी पनि सुकेर जान्छ।^{९५} राक्षस होस् वा नहोस् अनि राक्षस र फेदाडमा बीच युद्ध चलेको होस्-नहोस् तर त्यो पोखरी भने वास्तव मै थियो कारण आज पनि तेहथुममा पाँचपोखरीका निशानीका रूपमा पाँचवटा खाल्डा छँदैछन्। प्रस्तुत कथाले नदी-नाला- पोखरी तलावहरूको पूजा वा संरक्षण हुनुपर्छ कारण यी प्राणी जगतको अस्तित्वका निम्ति अनिवार्य छन् भन्ने आशय व्यक्त गरेको छ।

^{९५}. उही. पृ ७०- ७१ ।

४.४. प्रकृति, स्थान, खोला - नाला सम्बन्धी कथाहरू

विषयवस्तुगत दृष्टिकोणमा लोककथाहरूलाई विभिन्न प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ। यसमध्ये प्राकृतिक विषयवस्तु भएका लोककथाहरू एक हुन्। कुनै ठाउँ, खोला-नाला, पहाड-कछार- मैदान आदिबारे प्रसस्तै लोककथाहरू पाइएका छन्। यस्ता लोककथाहरूमा प्रकृतिका विभिन्न छटा आकाश-पृथ्वी, बादल-झरी, चरा-चर, एवम् प्राणी जगत, वन-जङ्गल तथा खोला-नालाको रोचक सौन्दर्यपरक, भयावह र कहिलेकाँहि अलौकिक रूपको वर्णन पाइन्छ। धेरै यस्ता लोककथाहरू स्थान, खोला-नाला, पहाड-पर्वत आदिको नामकरणसित पनि जोडिएका हुन्छन्। लिम्बू लोककथाहरूमा पनि यस्ता धेरै विषयवस्तु पाइन्छ। प्रकृति खोला-नाला, स्थान आदिबारे थुप्रै लोककथाहरू पाइन्छन्। त्यसमा पनि विशेष गरेर लिम्बूहरूको मूल भूमि भनी मानिएको लिम्बूवान क्षेत्रका धेरै यस्ता ठाउँ तथा प्राकृतिक सम्पदाको वर्णन लोककथाहरूमा भएको पाइन्छ। जसमध्ये एकाध कथाहरूको चर्चा तल गरिन्छ।

४.४.१. अक्मालुङको कथा

प्रस्तुत कथा धनहाड सुब्बाद्वारा सङ्कलित अनि सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथाको सङ्ग्रहमा समावेश।

यस कथामा लिम्बूवानको धनकुट्टा क्षेत्रमा रहेको अक्मालुङ भन्ने गाउँको नामाकरण कसरी भयो भन्ने विषय रहेको छ।^{९६} लिम्बू भाषामा *अक्म* भन्नाले चिच्याउनु र *लुङ* भन्नाले ढुङ्गा भन्ने बुझिन्छ। समग्रमा *अक्मालुङ* भन्नाले चिच्याउने ढुङ्गा भन्ने अर्थ लाग्दछ। यस गाउँको कथाअनुसार प्राचीन समयमा मानिसहरूको निमित्त सुचना तथा निमन्त्रणाको कुनै पनि

^{९६}. उही. पृ. ३-७ ।

उपयुक्त साधन थिएन। यसो हुँदा गाउँका सबै मानिसहरू त्यस गाउँमा अवस्थित एउटा ठुलो अग्लो ढुङ्गामा आएर जोडले कराउँदै गाउँले छिमेकीलाई सुचना दिने गर्दथे। यो परम्परा त्यस गाउँमा धेरै लामो समयसम्म रहेकाले कालान्तर गाउँको नाम नै *अक्मालुड* हुन गयो भन्ने दन्तेकथा आज पनि त्यस गाँउमा रहेको छ।

४.४.२. मियडलुडको कथा

प्रस्तुत कथा धनहाड सुब्बाद्वारा सङ्कलित अनि सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा सङ्कलित।

लिम्बूवानको तेहाथुमकै अर्को ठाउँ मियडलुड नामाकरणबारे पनि अक्मालुड जस्तै कथा पाइन्छ। लोककथा अनुसार धेरै वर्ष अघि भगीमान नाम गरेका एक जाना व्यक्तिले एउटा अचम्मको बिरालो देखि समात्र खोज्दा त्यस बिरालो शीलामा परिणत भयो। त्यो खबर सबै गाँऊ- घरमा फैलिन पुग्यो र मानिसहरूले त्यस शीलालाई मियड देव भनेर पूजा गर्न थाले।^{९७} लिम्बू भाषामा मियड भन्नाले बिरालो र लुड भन्नाले ढुङ्गा वा शीला भन्ने बुझिन्छ। त्यसरी त्यस शीलाको पूजा गर्ने परम्पराबाट नै त्यस ठाउँको नाम पनि मियडलुड हुन पुगेको कथा पाइन्छ।

४.४.३. येमाचेप्मा लुड (येमाले काटेको ढुङ्गाको कथा)

प्रस्तुत कथा धनहाड सुब्बाद्वारा सङ्कलित अनि सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा प्रकाशित।

^{९७}. उही. पृ. ११- १३ ।

प्रस्तुत कथामा लिम्बू देवता येमा र नागदेवता बीच भएको युद्धमा आधारित छ। पोखरीमा भएका येमानीका बच्चाहरूलाई नागले खाइदिए पछि येमा र नागबीचमा युद्ध चल्यो र अन्तमा नागदेवतालाई वारुड पोखरीको छेउमा येमाले आफ्नो तान्त्रिक शक्तिद्वारा दुई टुक्रा पारिदिन्छ। टुक्रा भएको नाग तत्काल शीलामा परिणत हुन्छ।^{९८} यही प्राचीन आधार गरी लिम्बूवानको वारुड क्षेत्रको नाम पनि येमाचेप्मा लुङ भएको हो भन्ने जन विश्वास र लोक इतिहास रहेको छ। येमाचेप्मा लुङ भन्नाले येमाले काटेको टुङ्गा भन्ने बुझिन्छ।

४.४.४. साम्लो लुङ ठाउँको कथा

प्रस्तुत कथा पनि धनहाड सुब्बाद्वारा सङ्कलित अनि सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा समावेश।

लिम्बू भाषामा साम्लो लुङधुङ भन्नाले गीत गाउने टुङ्गा भन्ने हुन्छ। साम्लो लुङधुङ भन्ने ठाउँ धनकुटाको चौबीसेअन्तर्गत पर्दछ। यस ठाउँको नामाकारणबाट पनि एउटा लोककथा पाइन्छ। उहिले नै त्यस ठाउँको टुङ्गामा बसेर चेली-माइतीले तीनदिन-तीनरातसम्म पालाम गाउँदा दुवै बीच माध्य प्रेम बसी अवैद्य सम्बन्ध रहेको कथाबाट त्यस ठाउँको नाम पनि साम्लो लुङ भएको भन्ने मानिन्छ।^{९९}

४.४.५. थाक्केलुङको कथा

प्रस्तुत कथा पनि धनहाड सुब्बाको सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा सङ्कलित।

^{९८}. उही. पृ. ४५-४७ ।

^{९९}. उही. पृ. ३४- ३६ ।

लिम्बू भाषामा थाक्केलुङ भन्नाले तान बुन्ने दुङ्ग भन्ने हुन्छ। यस लोककथा मुन्धुममा आधारित रहेको छ। तागेरा निडवाफूमाडले नारी रूपी युमाको रूप धारण गरेर किरात लिम्बू स्त्रीहरूलाई तान बुन्न सिकाएको दुङ्गा नै थाक्केलुङ हो र आज पनि तमर नदीको बाधे गाविसमा यो अवस्थित रहेको छ भन्ने लोक इतिहास पाइन्छ।^{१००} यसरी लिम्बू लोकस्मृतिमा उनीहरू बसोबासो गर्ने ठाउँहरूका प्रत्येक कुराहरूबारे लोककथा बाँचेको पाइन्छ।

४.४.६. मिक्वा वहडको कथा

प्रस्तुत कथा पनि धनहाड सुब्बाको सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा प्रकाशित।

लिम्बू भाषा *मिक्वा वहड* भन्नाले आँसुको खोला भन्ने बुझिन्छ। यस खोलाको नामाकरण बारे पनि एउटा रोचक लोककथा रहेको छ। कथाअनुसार लिम्बूवानको ताप्लेजुङअन्तर्गत तोक्पेगोलामा अवस्थित एउटा भूत पोखरीले सबैलाई साह्रै सताउने हुँदा त्यहाँका सबै लिम्बूहरू भागेर ताडखु भन्ने ठाउँमा बसाई सरे। तर दुई जाना बुडा- बुडी भने हिडन नसक्ने भएकाले तिनीहरू त्यही ठाउँमा नै बसे। ती बुडा-बुडी बसे कै गाउँ हुँदै बग्ने खोला तिनीहरूको आँसुको साक्षी भएकै कारण त्यस खोलाको नाम पनि मिक्वा वहड भएको हो।^{१०१} यही मिक्वा नाम नै कालान्तरमा अपभ्रंश भई मेवा भएको र मिक्वा वहडको नाम मेवा खोला भएको मानिन्छ।

^{१००}. धनहाड सुब्बा. उही. पृ. ३१-३३ ।

^{१०१}. उही. पृ. ५५-५७ ।

४.४.७. मावरक पावरकको कथा

प्रस्तुत कथा पनि दुर्गप्रसाद फोपाहाडद्वारा वि. सं. २०७० मा प्रकाशित मुन्धुम र मिथक नामक लोककथाको सङ्ग्रहमा सङ्कलित।

मावरक भन्नाले आमा पोखरी र पावरक भन्नाले बाबु पोखरी भन्ने बुझिन्छ। नेपालको तेहथुममा अवस्थित यस पोखरी र नामाकरण बारे पनि लोककथा पाइन्छ। पोखरीको छेवैमा बस्ने मुखिया एकदिन शिकार खेलन गएको र केही दिनसम्म घरमा फर्केर नआएको हुँदा मुखियानी धेरै चिन्तित् रहिन्। त्यही समय घर नै अघि एउटा काग आइ कराउन थाल्यो। त्यो देखि आफ्नो लोग्ने मरेको सम्झी स्वस्नीले पोखरीमा डुबेर आत्महत्या गरिन। यता लोग्ने केही दिन पछि घर आउँदा स्वास्नीलाई डुबेर मरेको पाएपछि उनी पनि छेवैको अर्को पोखरीमा डुबी प्राण त्याग गरे।^{१०२} भनिन्छ, त्यसैबेला देखि यी पोखरीहरू मावरक-पावरक भनेर चिनिए।

४.४.८. चेतथामा वहड

प्रस्तुत कथा पनि धनहाड सुब्बाको सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा सङ्कलित।

ताप्लेजुङ् छेत्रमा रहेको यस वहड वा खोलाको नामाकरणले भने त्यहाँको लिम्बू जातिका पुर्खाहरूको जीवनशैलीलाई बुझाउँछ। उहिले नै धातुद्वारा निर्मित औजारहरूको आविस्कार नभएको समयमा त्यहाँका लिम्बू पुर्खाहरू बनमा पाइने गिट्टा-भ्यागुर र खोलाको माछाहरू अनि पशु-पक्षी खाएर पेट धान्ने गर्दथे। उनीहरूको निम्ति खाद्यको केन्द्र नै यस

^{१०२}. दुर्गप्रसाद फोपाहाड. पूर्ववत्. पृ. १५०-१५१।

खोला थियो। त्यहाँ भएका माछा र पानी खान आउने पशु-पक्षीहरूलाई उनीहरू पासो थापेर मार्ने अनि खाने गर्दथे। उनीहरू यो नियमित जीवन चर्चाका कारण खोलाको नाम पनि चेनथामा वहड वा पासो थाप्ने खोला भयो।^{१०३} यस कथाबाट के स्पस्ट हुँदछ भने खोला-नाला तथा स्थान नामहरूसित त्यस ठाउँको आदि सभ्यताको कैरन गर्न सकिन्छ।

४.४.९. अम्लारी फुडको कथा

प्रस्तुत कथा पनि धनहाड सुब्बाको सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा प्रकाशित।

लिम्बू भाषामा *अम्लारी* भन्नाले सुनखरी अनि *फुड* भन्नाले फुल बुझिन्छ। लिम्बू जातिले सुनखरी फुललाई प्रेमको प्रतिक मान्दछन्। यस कथाअनुसार सृष्टिमा बजाईबाले आफ्नो प्रेमिका लुप्ली वदानहाडमालाई अम्लारी फुड दिएर प्रेमको प्रस्ताव राखेका घटना थिए।^{१०४} लिम्बू लोकविश्वास अनुसार अम्लारी फुड साटेर शुरू भएको प्रेम अमर रहन्छ। प्रस्तुत लोककथाले लिम्बू जातिको लोकविश्वासलाई झल्काउँदछ।

४.४.१०. लुडतुमा र तेःडगोसिडको कथा

प्रस्तुत कथा पनि धनहाड सुब्बाको सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा समावेश गरिएको छ।

लिम्बू भाषामा लुडतुमा भन्नाले काम्ले र तेःडगोसिड भन्नाले सिमलको रूख भन्ने हुन्छ। नेपाली लोककथामा रहेको गुराँस र उत्तीसको कथा जस्तै लिम्बू भाषामा काम्ले र

^{१०३}. धनहाड सुब्बा. पूर्ववत्. पृ. ५९ ।

^{१०४}. उही. पृ. ९१-९२ ।

सिमलको रोचक कथा पाइन्छ। यस लोककथा अनुसार काम्ले अटेरी स्वभावको हुन्छ र आफ्ना आमा- बाबुले दिएको उपदेशहरू मान्दैन। मनमौजी किसिमको स्वभाव भएको काम्ले यता-उति घुमि हिडने स्वभावको हुन्छ। तर सिमल भने बुढा-पाकाले दिएको उपदेश मान्ने सोझो बाटो हिडने स्वभावको हुन्छ। यिनै स्वभावका कारण काम्लेले सधैंको निम्ति भीर पाखामा बस्नु पर्‍यो अनि सिमलले चाँहि राम्रो मैदानमा बास पायो।^{१०५} नीति शिक्षामा आधारित यस कथाले आफ्ना अग्रज अनि बाबु- आमाले दिएको अर्थी उपदेशको पालन गरे राम्रो हुन्छ, उल्लङ्घन गरे सधैं दुख पाइन्छ भन्ने सन्देश दिएको पाइन्छ।

४.४.११. फाडबुक्मा पु वा गोलसिमलको कथा

प्रस्तुत कथा पनि धनहाड सुब्बाको सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा प्रकाशित।

गोलसिमल चरालाई लिम्बू भाषामा *फाडबुक्मा पु* भनिन्छ। प्रस्तुत लोककथा गोलसिमलको नेपाली लोककथासित मिल्दो जुल्दो छ। गोलसिमल चरालाई लिम्बूहरू लक्षण चरा मान्ने गर्छन्। यस कथाले लिम्बू जातिमा पनि सौता राख्ने परम्परा रहेको र लिम्बू सौतेनी आमाहरू पनि दुष्ट हुने गरेको बुझाउँछ। कथाले यस्तो स्वभाव सार्वभौम हुन्छ भन्ने सङ्केत पनि दिएको छ।

^{१०५}. उही. पृ. ९४- ९९ ।

४.४.१२. (कमिला)को कथा

प्रस्तुत कथा लिम्बूवान क्षेत्रको लिम्बू समाजमा प्रचलित एउटा किवादन्तीमूलक कथा हो। यस कथाको कथावाचक नेपालको पान्थर याडनाम निवासी ८० वर्षीय बीरजाड नेम्बाड हुन्।

अन्य समुदायमा झैं लिम्बू लोकमा पनि थुप्रै कथाहरू प्रकृति, पशु-पक्षी, किट- पतङ्ग रहेका छन्। प्रस्तुत कथा पनि यस्तै किसिमको कथा हो। कथा अनुसार प्राचीनकालमा कमिलाको स्वरूप भिन्न थियो। विशेष गरेर त्यसको कम्मर काटिएको थिएन। तर कमिलाले धेरैलाई उपद्रो गरे पछि ईश्वरले त्यसको कम्मर काटिदिएको हुन् भन्ने विषय यस कथामा पाइन्छ।^{१०६} यस कथाले कमिला जस्तो उपद्रवी र छुच्चो नहुनु, जतासुकै नविराउनु त्यसो गरे सजाय पाइन्छ भन्ने सन्देश दिएको छ। यस कथालाई मनोरञ्जनात्मक अनि शिक्षाप्रदान कथा मान्न सकिन्छ

४.४.१३. मेन्छ्यायेम थेगु वा तरूणी उभिएको डाँडाको कथा सिक्चोब

प्रस्तुत कथा पनि धनहाड सुब्बाको सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा सङ्कलित।

लिम्बू भाषामा मेन्छ्यायेम थेगु भन्नाले तरूणी उभिएको डाँडा भन्ने बुझिन्छ। यस लोककथा अनुसार धेरै अघि ताप्लेजुड र सडखुवासभा जिल्लाको सिमानामा अवस्थित डाँडामा लिम्बू धार्मिक पुरोहितले बिहान घाम झुल्केको समयमा बाह्र जना सुन्दारीहरूलाई लिम्बू जातिको मौलिक भेषभुषामा धान नाचन भनी लहरै उभिरहेको देखे। ती तरूणीहरू एकै रूप र

^{१०६}. बीरजाड नेम्बाड, नेपाल, पान्थर याडनाम निवासी, ८० वर्षीय कथावाचकले दिनाङ्क २६.०१.२०१५ मा प्रकाश पारेका हुन्।

डालका थिए। पुरोहित उनीहरूसँग बोल्न भनी जसै अघि बडे ती तरुणीहरू एकै साथ अल्पिए। त्यो देखि ती पुरोहित छक्क परे अनि गाउँमा गई सबैलाई उक्त घटना सुनाए। त्यो सुनी सबै गाउँलेहरू त्यस डाँडामा आए। उनीहरू सबैले त्यस डाँडाको फेदमा शीलाहरूको लहर देखे। कथा अनुसार त्यसै दिनदेखि सबैले त्यस डाँडाको नाम नेन्छयायेम थेगु भयो।^{१०७} लिम्बूहरूको लोकविश्वास अनुसार ती ढुङ्गा पोरोक्मी याम्फामीले अरूण नदीबाट ल्याएर त्यहाँ राखेका हुन्। आज पनि फेदाडमाहरूले मुन्धुम वाचन गर्दा त्यस डाँडाको नाम लिने गर्छन्। प्रस्तुत लोककथाले लिम्बूजातिमा पनि सातकन्याको अवधारणा रहेको हुनसक्ने सङ्केत दिएको छ। यी कथाहरू बाहेक प्रकृति, स्थान खोला-नाला सम्बन्धी अरू पनि धेरै लोककथाहरू पाइन्छ। यस्ता कथाहरूमा *अजोक्युमा* वा *छुचुन्द्रो* र *मा:चेप्पा* थेगु वा *मासु* भाग लगाउने डाँडा पनि नेपालको तेहथुम जिल्लामा धेरै प्रचलित पाइन्छ। लिम्बूहरू प्रकृतिको समीपमा रहने जाति भएकै कारण यस जातिमा प्रकृतिका अनेक रूप लगायत स्थान खोला-नाला, वन्य जीव-जन्तुबारे प्रसस्तै लोककथाहरू समृद्ध सम्पदा बाँचेको पाइन्छ।

४.५. साहसिकता एवम् परम्परा ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित कथाहरू

लिम्बू लोकजगतमा साहसिकता एवम् ऐतिहासिक विषयवस्तुमा भएका कथाहरू पनि प्रशस्तै पाइन्छ। लिम्बू जातिलाई साहसी एवम् पराक्रमी जाति भनेर चिनिन्छ। लिम्बू जातिको इतिहासमा यस्ता धेरै साहसिकता दर्शाउने गाथा पाइन्छ। एक पल्टा निश्चय गरिसकेपछि कुनै पनि कार्य गरिछाडने स्वभाव लिम्बूहरूमा पाइन्छ। 'चितायो कि बितायो' भन्ने नेपाली उक्तिले वस्तवमा लिम्बूहरूको स्वभावलाई इङ्कित गर्छ भन्ने मन्तव्यहरू पनि पाइन्छ। यिनै जातीय स्वभाव र चिनारीलाई व्यक्त गर्ने किसिमका धेरै ऐतिहासिक एवम्

^{१०७}. उही. पृ. १०५-१०८ ।

साहसिकतापूर्ण लोककथा र गाथाहरूले लिम्बू लोकसाहित्यलाई धनी तुल्याएको छ। बीर योद्धा व्यक्ति पराक्रमी राजाहरूबारे पाइएका धेरै कथाहरू प्रकाशित पनि पाइन्छ। यस्ता केही कथाहरूको चर्चा यहाँ प्रस्तुत गरिन्छ।

४.५.१. हाम्बेहाडको कथा

प्रस्तुत कथा पनि धनहाड सुब्बाको सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा प्रकाशित।

यस कथामा हाम्बेहाड राजाको बीरताको कथा पाइन्छ। यो कथा पृथ्वीनारायण शाहले राज्य आरोहन गरेको धेरै अघि लिम्बूवानलाई दश भागमा विभाजन गरेको समय भन्दा पनि अघिको इतिहासमा रहेका छन्। कथा अनुसार अपुङ्गी राजाहरूको समयमा *थकसुवा* थर भएका सिरिमाने नाम गरेको राजा एकदमै साहसी, पराक्रमी र रणकौशल थिए। यिनले धेरै युद्धहरू जितेका थिए। कथामा वर्णन सिरिमाने राजाको खाद्यपदार्थ *हाम्बेक* वा अदुवा थियो र त्यही अदुवाको शक्तिले उनी पराक्रमी बनेका थिए। अदुवाबाट शक्ति पाए कै कारण सिरिमाने राजाको नाम नै हाम्बेकहाड हुन गएको हो। लिम्बू मुन्धुममा पनि सिरिमाने राजालाई हाम्बेकला नामले पुकारने गरिन्छ। त्यसै समय देखि लिम्बू जातिको चासोक तडनाम वा अन्न पुजामा अदुवा वा *हाम्बेक* चडाउँने पर्ने नियम रहेको जनश्रुतिलाई प्रस्तुत कथाले पुष्टि गरेको पाइन्छ।^{१०८} अदुवालाई एउटा मुख्य तत्त्वका रूपमा आज पनि लिम्बू फेदाडबा र राई विजुवाहरूले प्रयोग गर्छन्।

^{१०८}. धनहाड सुब्बा. पूर्ववत. पृ. १२७-१२९ ।

४.५.२. गोर्खे खेवाको कथा

प्रस्तुत कथा पनि धनहाड सुब्बाको सन् २००८ मा प्रकाशित लिम्बूवानका लोककथाहरू नामक लोककथा सङ्ग्रहमा समावेश गरिएको छ।

यस कथामा गोर्खे नाम र खेवा थर भएको लिम्बू व्यक्तिको वीरताको कथा रहेको पाइन्छ। गोर्खे नाम भएको कारण यो कथालाई गोर्खा अभियानको समयका कथा मान्न सकिने सम्भावना देखिन्छ। कथाअनुसार गोर्खे एकदमै बलवान व्यक्ति थियो। उसको पराक्रम देखेर उसको शत्रुहरू जल्दथे। ती शत्रुहरूको षडयन्त्रका कारण एकदिन गोर्खे खेवाले सरकारबाट सजाय पायो। सजायस्वरूप उसले मूलघाटको बाह्र हात लामो ढुङ्गालाई बोकेर केही टाडा घुमाउने चौतारीमा गाड्नुपर्ने भयो। उक्त सजाय भएपछि उसका शत्रुहरू खुशी भइ गोर्खेको दुरदशा हेर्न खडा भए। तर गोर्खेले सहजै त्यो ढुङ्गा ल्याएर चौतारीमा गाडयो। त्यो देखि सबै तीनछक्क परे। राजाले उसको वीरता र शक्ति देखेर त्यस चौतारोको नाम गोर्खे खेवा भनेर राखिदिए।^{१०९} लोकश्रुतिमा बाँचेको यस ऐतिहासिक प्रसङ्गलाई आज पनि धनकुटामा अवस्थित गोर्खे खेवा नाम भएको चौतारो पुष्टि गर्दछ।

४.५.३. मुयड सामाडको कथा

ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित लिम्बूवान क्षेत्रको लिम्बू समाजमा प्रचलित रहेको प्रस्तुत कथा पनि ऐतिहासिक एवम् संस्कृतिक विषयवस्तु पाइन्छ। यस कथाको कथावाचक फिदिम निवासी ५९ वर्षीय वीरमान थाम्सुहाड हुन्।

^{१०९}. उही. पृ. १३०-१३३ ।

यस कथामा मुयड, पोक्लाहाड र चेतनहाड राजाहरू बीच भएको ईष्या, षडयन्त्र र युद्धको सन्दर्भ पाइन्छ।^{११०} मुयाड सामाड राजाको नली खुट्टामा शक्ति रूपी अमृतरहेको थाह पाएपछि उनको मृत्युपछि त्यस अमृत पाउनका निम्ति पोक्लाहाड र चेतनहाह राजा बीज युद्ध भएको र आपसी कलहका कारण मुयाड राजा देवरूपमा व्यक्त भएको यस कथा पौराणिक किवदन्ती जस्तो लाग्ने भए तापनि वहिजो तथा फाक्चोवा जस्ता स्थान नामहरूसित यी घटन जोडिएका अनि प्राचीन लिम्बूवानमा हाड राजाहरूको राजत्वको ऐतिहासिक पुष्टि भेटिएकाले यस कथालाई ऐतिहासिकतासित पनि जोडेर हेर्न सकिन्छ।

४.५.४. यडयाड थरे लिम्बूको कथा

प्रस्तुत कथाले लिम्बू जातिमा यडयाड थरको उदाय कसरी भयो भन्ने कुरा प्रस्तुत गरेको भए तापनि यस लोककथालाई लिम्बू जातिको आप्रवासनसित जोडेर हेर्नु धेरै युक्तिसङ्गत देखिन्छ। यस कथालाई यसैकारण ऐतिहासिकतामा आधारित लोककथा मान्न सकिन्छ। यस कथाको कथावाचक यडनाम निवासी ८५ वर्षीय उत्तमदास च्जबेगु हुन्।

प्रस्तुत कथाअनुसार मुयेनहाड भन्ने व्यक्ति शिकार खेल्दै जाँदा याडवरक भन्ने ठाँउमा पुग्छन्। त्यहाँ उनी एउटी सुन्दरी विवाह गरेर बस्न थाल्छन्। भाइ एक वर्षसम्म नफर्किँदा जङ्गलमै मर्यो होला सम्झेर घरमा दाजुले उनको काजकर्म गरिदिन्छ। तर केही पछि भाइ घरमा फर्केर आँउछ। यद्यपि नियम अनुसार आफ्नो अन्तिम काजकर्म भइसकेकाले उसले आफ्नो शाखा- सनतानलाई भेट्न पाउँदैन। यसो हुँदा मुहेनहाड याडवरक तिरै फर्केर जान्छ

^{११०}. बीरमान थाम्सुहाड, पान्थर फिदिम, नेपाल निवासी, ५९ वर्षीय कथावाचकले २२.०१.२०१५ मा वाचन गरेका हुन्।

र उसलका सन्तानले यडयड थर लिन्छन्।^{१११} यस लोककथाले प्राचीनकालमा लिम्बू पूर्खाहरूको स्थानान्तरणक कारणले लिम्बू जातिमा विभिन्न थरहरूको उदय भएको ऐतिहासिकतालाई बोकेको मान्न सकिन्छ।

४.५.५. तावा थरे लिम्बूहरूको कथा

तावा थरी लिम्बू शीर्षक रहेको प्रस्तुत कथा नेपालको फिदिमबाट सङ्कलन गरिएको हो। यस कथाका कथावाचक फिदिम निवासी ४० वर्षीय भवनी तावा हुन्।

यस कथाअनुसार अपुङगी राजाहरूको समयमा लिम्बूवानको खेवाटारमा तावाहाड राजाले राज गरेका थिए भने बराह क्षेत्रमा मराहाड राजाले राज गरि बसेका थिए। खेवाटारमा पाइने अमृत वृक्षको फल तावाहाड राजाका पुर्खाहरूले खाँदै आएका हुनाले तावाहाड राजा प्रतिभाशाली थिए। तावाहाड राजाका दुश्मनहरूलाई यो कुरा सह्य भएन। तिनीहरूले त्यस वृक्ष माथि आँखा गाडे र त्यस ठाउँको जनगण माथि धावा बोले। त्यस बेला त्यहाँका तीनजना मानिसहरू भाग्न सफल भए र उनीहरू याडनाम भन्ने ठाँउमा आएर बसे। तावाहाड राजाको प्रजा भएका कारण उनीहरूलाई त्यस नयाँ ठाँउमा तावा थरे लिम्बू भनेर चिन्न थालिएको जनश्रुति पाइन्छ।^{११२} यसरी यस लोककथाले पनि लिम्बू जातिहरूको आप्रवासनको इतिहासलाई देखाएको पाइन्छ।

^{१११}. उत्तमदास च्ज्वेगु, पान्थर याडनाम, नेपाल निवासी, ८५ वर्षीय कथावाचकले, २४.०१.२०१५. मा प्रकाश पारेका हुन्।

^{११२}. भवनी तावा, पान्थर फिदिम, नेपाल निवासी, ४० वर्षीय कथावाचकले २९. ०१. २०१५ मा वाचन गरेका हुन्।

४.५.६. त्येअडसी सिरिजङ्गाको कथा

नेपाल तथा सिक्किमको लिम्बू समाजमा ऐतिहासिक तथ्यमा आधारित त्येअडसी सिरिजङ्गाको कथा धेरै प्रचलित पाइन्छ। लिम्बू भाषा साहित्य तथा संस्कृतिका ज्ञाता एवम् सन्त त्येअडसी सिरिजङ्गाले सिरिजङ्गा लिपिको विकास र विस्तारमा ठुलो योगदान दिएका थिए। लिम्बू समाजमा प्रचलित लोककथाअनुसार लिम्बू भाषा- साहित्य र संस्कृतिको उत्थान गर्न नेपालको लिम्बूवान क्षेत्रमा धेरै कार्य गरेपछि त्येअडसी सिरिजङ्गा सन् १७४१ सालमा पश्चिम सिक्किम आइपुगे। पश्चिम सिक्किममा लिम्बूहरूको बहुल जनसङ्ख्या रहेकाले त्येअडसी सिरिजङ्गाले त्यहाँका लिम्बूहरूमा उनीहरूको भाषा साहित्य र संस्कृति बारे प्रचार प्रसार गरे। लिम्बू समाजमा जातीय तथा सांस्कृतिक जागरण एवम् चेतना ल्याउने उद्देश्य राखेर निस्वार्थ समाजिक कार्य गरिरहेका लिम्बू सन्त त्येअडसी सिरिजङ्गालाई भोटे राजाको शासनको विरोध गर्ने षडयन्त्र गरेको आरोप लगाई १७४४ सालमा पश्चिम सिक्किमको हि-बर्मेक क्षेत्रमा भोटे लामाहरूले हत्या गरिदिए। उनको हत्या भएपछि त्यहाँका लिम्बूहरू त्रसित बने र आफ्नो पुख्र्यैली रीति-रिवाजलाई लुकाएर सामान्य किसिमले मात्र थाले। यता राजशासनले भने उनको हत्या भएको इतिहासलाई दबाएर राखिदियो। दरबार र प्रशासनिक निकायहरूले दवाउन खोजे पनि त्येअडसी सिरिजङ्गाको हत्याको कथा लिम्बू लोक स्मृतिबाट मेटिएन र त्यो पुस्ताद्वर पुस्ता भनिँदै आयो र आज पनि भन्ने परम्परा रहेको छ। वास्तवमा भोटे राजाको प्रशासनले लिम्बूहरूलाई आफ्नो परम्परागत धर्म त्यागेर तिब्बती बौद्ध लामावाद अङ्गीकार गर्ने दबाउ दिएका कारण त्येअडसी सिरिजङ्गा लिम्बूहरूलाई आफ्नो भाषा साहित्य तथा संस्कृतिप्रति सचेत गराउन आएका थिए। आफ्नो ज्यानलाई खतरा भएको थाह पाउँदा पाउँदै पनि जाति, भाषा, अनि संस्कृति प्रति समर्पित रहने त्येअडसी सिरिजङ्गालाई आज पनि लिम्बूहरू साहसी नायक मान्ने गर्छन्। त्येअडसी सिरिजङ्गाको यो कथा साहसिकता अनि

ऐतिहासिकतासित जोडिएको छ। वर्तमानमा पश्चिम सिक्किमको हि-बर्मेकमा त्येअड्सी सिरिजङ्गाको एउटा विशाल सालिग निर्माण भएको छ। यहाँ सिक्किम, दार्जिलिङ तथा नेपालका लिम्बूहरू वर्षमा एकचोटी भेला हुने तथा उनलाई श्रद्धाञ्जलि दिने गर्दछन्। प्रस्तुत कथाले छोगेलशासित सिक्किममा लिम्बू जाति र संस्कृतिले भोग्न परेको दशालाई पनि व्यक्त गरेको छ।

लिम्बू लोक स्मृतिमा बाँचेका धेरै कथाहरूको सङ्कलन गर्ने कार्य भएको छ। यद्यपि यस्ता हजारौं कथाहरूको सङ्कलन र प्रकाशन हुन बाँकी नै रहेको छ। विषयवस्तुको दृष्टिमा लिम्बू समाजमा संस्कृतिक, पौराणिक, ऐतिहासिक, साहसिकता सम्बन्धी तथा स्थान नाम सम्बन्धी लोककथाहरू पाइएका छन्। यसरी देवी देवता, भूत-प्रेत बोक्सी-डायनी, जीव-जन्तु आदि पनि लिम्बू लोककथाका विषयवस्तु हुन्। यस कार्यका लागि लिम्बूवानबाट सङ्कलन गरिएका धेरै जसो लोककथाहरूमा लिम्बूवान भित्र कै स्थान नामहरूको उल्लेख पाइएको छ भने सिक्किमबाट सङ्कलन गरिएको लोककथाहरूमा स्थानीय भौगोलिक परिवेशको चर्चा पाइएको छ। यसबाट लिम्बू लोककथाहरूमा भौगोलिक विस्तार र विविधता रहेको थाह लाग्छ। यी कथाहरूले लिम्बू जातिको धार्मिक आस्था, विश्वास र भाषालाई बचाइ राख्न पनि सहयोग गरेको छ। लिम्बू समाजमा लोककथाको समुन्नत परम्परा रहेको भए तापनि समृद्ध धरोहर विलुप्तिको कगारतर्फ उन्मुख पाइन्छ।

पाचौँ अध्याय

निष्कर्ष

विषयवस्तुको दृष्टिले लिम्बू लोककथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन विषयबारे गरिएको प्रस्तुत अध्ययने लिम्बू लोककथाको परम्परा, विषयवस्तु, तथा वर्तमान स्थितिबारे नयाँ तथ्यहरू फेला पारेको मानिन्छ।

लिम्बूवान, सिक्किम तथा दार्जिलिङ आदि क्षेत्रका प्राचीन किराती जातिको एउटा हाँगोका रूपमा चिनिएका लिम्बूहरूको आफ्नै अक्षुण्ण भाषा, इतिहास, संस्कार- संस्कृति आदि रहेको हुँदा लोकसाहित्यको समृद्ध परम्पार पनि बाँचेको पाइन्छ। लिम्बू लोकसाहित्यमा एकातिर उनीहरूका संस्कार- संस्कृति एवम् प्राचीन जीवनशैलीको प्रस्तुति भएको पाइन्छ भने अर्कातिर उनीहरूको प्राचीन थलो तथा त्यहाँका प्राकृतिक सम्पदा आदिको उल्लेख पाइन्छ। प्राचीनकालमा उत्तर तथा उत्तर-पूर्वी भारतका धेरै ठाँउहरूमा आप्रवासन गर्ने जातिको रूपमा चिनिएको लिम्बूजातिको लोकसाहित्यमा आप्रवासको प्रसङ्ग भने थोरै पाइएको छ। ऐतिहासिक तथ्यलाई हेर्ने हो भने किराती मूलका मानिसहरूको प्रसङ्ग भारतीय पौराणिक ग्रन्थहरूमा समेत पाइन्छ। यति मात्र नभई प्राचीन संस्कृत काव्य तथा नाटकहरूमा पनि प्राथमिककालीन भारतीय इतिहासमा पनि किराती मूलका मानिसहरूको चर्चा, आर्यहरूसित उनीहरूको सम्बन्ध आदिबारे चर्चा भएको पाइन्छ। यस ऐतिहासिक प्रसङ्गलाई हेर्ने हो भने किराती मूलका लिम्बूजाति अखण्ड भारतको एउटा प्राचीन जाति हो। त्यसैले उनीहरूको लोकसाहित्यलाई प्राचीन भारतको साहित्य कै अङ्ग अनि चित्र मान्न सकिन्छ। प्राचीन कालमा उत्तरी भारतमा आप्रवासन गर्ने तथा आफूलाई चीन तथा बर्मा आदि प्रान्तबाट आइ लिम्बूवानमा बसेको जाति भन्ने लिम्बूहरू सम्भवतः लिम्बूवान कै मूल बासिन्दा हुन् भनिन्छ। आफ्नो इतिहासलाई

किरात इतिहाससित जोडेर आफ्नो पहिचान स्थापित गर्ने लिम्बूहरू प्राचीनकालमा घुमन्ते-फिरन्ते प्रवृत्तिका थिए। तीनै घुमन्ते फिरन्तेहरूको कुनै हुद्दा चीन- बर्मा आदि ठाउँहरूतिर घुमिहिडेको हुनसक्ने सम्भावनालाई यहाँ प्रस्तुत गरिन्छ। किराती मूलका भनी चिनिएकाले ती प्रान्तहरू वर्तमान नेपाल तथा उत्तरी भारतमा आप्रवासन गर्ने जाति लिम्बूहरू नै नभएर किरात मूलका अरू जाति पनि हुनसक्छन्। एक दुईवटा ऐतिहासिक प्रसङ्गहरूले लिम्बूहरू चीन बर्म हुँदै वर्तमानको लिम्बूवानमा आएका हुन् भन्ने कुरा व्यक्त गरेको भए तापनि उनीहरूको लोककथामा, लोकसाहित्यका अन्य विधामा ती क्षेत्रहरूको कुनै उल्लेख नपाइएकाले ती ऐतिहासिक प्रसङ्गहरूलाई लोक ऐतिहासिक सन्दर्भद्वारा पुष्टि गर्न नमिल्ने देखिएको छ। लिम्बूहरूमा मुन्धुमको प्राचीन परम्परा पाइन्छ। सृष्टिकथा देखि लिएर अन्य विभिन्न विषयबारे रहेका यस्ता मुन्धुमहरूमा पनि ती भौगोलिक परिवेश तथा आप्रवासनको पुष्टि पाइन्छ।

प्रस्तुत शोध अन्तर्गत लोकस्मृतिमा बाँचेका सङ्कलित, अङ्कलित प्रकाशित- अप्रकाशित लोककथाहरूलाई खोज्ने तथा अध्ययन गर्ने कार्य भएको छ। लिम्बू लोककथाको परम्परालाई हेर्दा के थाह लाग्छ भने लिम्बू जातिमा पनि प्राचीन समयदेखि नै लोककथा भन्ने-सुन्ने परम्परा रहि आएको छ। लिम्बूजातिमा उत्पत्ति, संस्कार-संस्कृति, पौराणिक, भूत-प्रेत, बोक्सी-डायनी, प्रकृति, स्थान, खोला-नाला, साहसिकता एवम् परम्परा ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित लोककथाहरू रहेको छन्। लिम्बू जातिको उपस्थिति नेपालको लिम्बूवान अनि भारतको सिक्किम र दार्जिलिङमा रहेको भए तापनि लिम्बू लोककथाको मूल भूमी भने लिम्बूवान नै हो भन्न सकिन्छ।

सिक्किम तथा दार्जिलिङ क्षेत्रमा पनि लिम्बू लोककथाहरू पाइन्छ। यद्यपि त्यस्ता धेरै लोककथाहरूका विषयवस्तु लिम्बूवानसित नै जोडिएका छन्। यसातिरिक्त सिक्किम तथा

दार्जिलिङमा पाइएका लोककथाहरू कि त अधुरा छन् कि त नेपालमा भनिने गरेको कथा कै अर्को रूप झै लाग्ने किसिमका छन्। लिम्बू लोकस्मृतिमा बाँचेका आदि सङ्कलन भएका धेरै कथाहरू लिम्बूवान सित नै जोडिएको पाइएको छ।

लिम्बू जाति मुन्धुमी धर्म मान्ने जाति हुन्। मुन्धुम लिम्बू जातिको इतिहास, संस्कार-संस्कृति तथा अस्तित्वसँग जोडिएको छ। त्यसैले लिम्बू जातिको जन्म देखि मृत्युसम्म गर्ने सम्पूर्ण संस्कारगत कार्य मुन्धुम अनुसार नै गर्ने गरिन्छ। मुन्धुममा लोककथा अनि किवदन्तीहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ अनि यस्ता मुन्धुमहरू माथि लिम्बू जातिको ठुलो आस्था र विश्वास पनि रहेको छ। मुन्धुमका रूपमा बाँचेका आख्यानहरूलाई लोकइतिहासको एउटा समृद्ध भण्डार मान्नु पर्छ। यसै पनि मुन्धुम लिम्बू लोककथाहरूको सबै भन्दा समृद्ध स्रोत हो। वास्तवमा भन्नुपर्दा मुन्धुम भनेको नै कथा हो। जो प्राचीनता अनि पौराणिकतामा आधारित छ। यसैले लिम्बू लोककथाको सबै भन्दा ठुलो स्रोत मुन्धुम नै हो। प्रस्तुत अध्ययनमा पनि धेरै जसो कथा मुन्धुमबाट नै लिइएको छन्। लिम्बू जातिमा दर्जनौं मुन्धुमहरू पाइन्छन् अनि ती मुन्धुमहरूलाई विशेषतः उत्पत्ति तथा सृष्टि अनि संस्कार-संस्कृतिको कथा भनेका छन्।

मुन्धुम बाहेक स्थान नामसित जोडिएका धेरै लोककथाहरू पनि फेला परेका छन्। त्यस्ता कथाहरू विषेश गरेर नेपालको लिम्बूवान क्षेत्रको स्थान तथा खोला- नाला आदिको नामाकरणसित सम्बन्धित छ। त्यसरी नै प्राचीन लिम्बू राजा तथा अन्य साहसी पुरूषहरूको कथा पनि प्रशस्तै पाइन्छ। यस्ता कथाहरूले लिम्बू जातिको बीरता र शौर्यलाई दर्शाएको छ। गोर्खा अभियानको इतिहाससित जोडिएका साहसिक घटनाहरू पनि लिम्बू लोककथाहरूको विषय रहेको पाइएको छ।

लिम्बूजाति मूलरूपमा पशु धर्मावलम्बी भएका कारण भूत- प्रेत, बोक्सी- डायनी, सम्बन्धी पनि प्रशस्तै लोककथाहरू पाइएका छन्। त्यस्ता लोककथाहरूको सम्बन्ध फेदाडमा तथा याबाको संस्कारगत परम्परासित पनि जोडिएको पाइएको छ। विशेष गरेर त्यस्ता कथाहरू भौगोलिक विकटता तथा प्रेतात्मा प्रतिको आस्थाले जन्माएको मनोवैज्ञानिक वृत्तिका कारण स्थापित भएका लोकविश्वासमा आधारित रहेका छन्।

समग्रमा भन्नु पर्दा लिम्बू समाज लोककथाका दृष्टिमा धेरै समृद्ध समाज हो। तथापि विश्वका अन्य भाषा र समुदाय जस्तै लिम्बू लोककथाहरूको चलन पनि घट्टै गइरहेछ। आज भोलि लिम्बू समाजमा पनि लोककथा भन्ने र सुन्ने परम्परा हराई सकेको देखिन्छ। आधुनिक सञ्चार माध्यमको हैकमका कारण अनि व्यवसायिक जीवन शैलीमा आएको नयाँपनका कारणले पनि कथा भन्ने र सुन्ने परम्परा लोप हुँदै गइरहेको छ। नेपालको फिदिम तथा याडनाममा गरिएको सर्वेक्षणद्वारा थाह लागेअनुसार लोककथा भन्ने परम्परा थोरै मात्रामा गाउँका बूढा-पाका र फेदाडहरूमा मात्र सिमित रहेको छ। भारतमा पनि लिम्बू लोककथाको वर्तमान स्थिति उति उत्साहवर्धक पाइन्न। यद्यपि एउटा कुरा भने रोचक देखिएको छ, त्यो के भने एकातिर आधुनिकता तथा सञ्चार क्रान्तिले लोककथाहरू विलुप्तिको कगारतिर धकेलिन्दै छ भने, अर्कातिर वैश्वीकरणपछि देखिएको जातीय तथा संस्कृतिक जागरणका कारण लोकपरम्परा र संस्कृतिको जगेडा तर्फ नव चेतना पनि जागृत हुँदै गरेको पाइएको छ।

लिम्बू लोककथाहरू लिम्बू जातिको चिनारी, धर्म, संस्कार संस्कृतिसँग सम्बन्धित रहेको हुनाले ती यस जातिका अमूल्य निधि हुन्। जीवन जगतलाई हेर्ने एउटा दृष्टिकोणका रूपमा बाँचेका यी लोककथाहरू विलुप्त हुनु भनेको सम्पूर्ण मानव जगतकै निम्ति एउटा ठुलो क्षति हो। यसैले यसको संरक्षण र सम्बर्द्धन आजका आवश्यकता हुन् भन्न सकिन्छ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

(क) नेपाली पुस्तकहरूको सूची

१. काईला. वैरागी. वि. सं. २०५२. *मोचको कथा (ससिक याडदाड मुन्धुम)*, काठमाडौं: लिम्बूसाहित्य र संस्कृति प्रकाशन ।
२. काईला. वैरागी. वि. सं. २०६०. *सृष्टिको वर्णन*, काठमाडौं: लिम्बूसाहित्य र संस्कृति प्रकाशन ।
३. चेमजोंग. ईमान सिंह. सन् १९६१. *किरातको वेद*, बिहार: योगी प्रेस ।
५. चेमजोंग. ईमान सिंह. सन् १९४८. *किरातको इतिहास*, ललितपुर: किरात याक्थुङ चुम्लुङ ।
६. थापा. धर्मराज र सुवेदी हसपुरे. वि. सं. २०४१. *नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना*, ललितपुर: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र त्रिभुवान विश्वविद्यालय ।
७. थाम्सुहाड. पुष्प. वि. सं. २०६१. *साहित्यिक स्रष्टा र दृष्टिकोण* फिदिम पाँचथर: प्रकाशक कर्णबहादुर लिम्बुद्वारा प्रकाशित ।
८. नेपाल. खेमराज. सन् २००३. *नेपाली लोकसाहित्यको रूपरेखा*, नयी दिल्ली: साहित्य अकादेमी ।
९. पराजुली. मोतीलाल र जीवेन्द्र देवगीरि. वि. सि. २०६८, *नेपाली लोकसाहित्यको रूपरेखा*, ललितपुर: साझा प्रकाशन ।

१०. बन्धु. चुडामणि. वि. सं. २०६६. *नेपाली लोकसाहित्य*, काठमाडौं: एकता बुक्स।
११. मेन्याडबो. ध्रुवकुमार र माबुहाड अर्जुनबाबु. वि. सं. २०६६. *सिभाक यामि मुन्धुम*, भीमसेन लिडदोम: प्रकाशक माधुरी सुब्बाद्वारा प्रकाशित।
१२. लाओती. येहाड. वि. सं. २०६२. *आदिवासी लिम्बू जातिको सङ्क्षिप्त परिचय*, काठमाडौं: प्रकाशक दिलबहादुर लाओतीद्वारा प्रकाशित।
१३. शर्म. मोहनराज र लुइटेल खगेन्द्रप्रसाद. वि. सं. २०६३. *लोकवाताविज्ञान र लोकसाहित्य*, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।
१४. शर्म. तुलसी कश्याप. सन् १९९६. *सिक्किम हिजोदेखि आजसम्म*, गान्तोक: आँकुरा प्रकाशन।
१५. शर्म. जनकलाल. वि. सं. २०५८ (तेस्रो संस्करण). *हाम्रो समाज एक अध्ययन*, ललितपूर: साझा प्रकाशन।
१६. सुब्बा. जसरा. सन् २०११. *युमाधर्मको दार्शनिक विश्लेषण*, गान्तोक: याक्थुङ मुन्धुम सापलोपा।
१७. सेर्मा. लछामी पापो. वि. सं. २०६४. *लिम्बुवान किन?*, दमक झापा: प्रकाशक सिता लावतीद्वारा प्रकाशित।
१८. त्रिपाठी. वासुदेव र अन्य (सम्पा). वि.सं. २०५५ (चौं. सं). *नेपाली बृहत शब्दकोश*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान।

(ख) लिम्बू लोककथाहरूको सूची

१. चेमजोंग. ईमान सिंह. वि. सं. २०६७. *किराती दन्त्यकथा*, ललितपुर: साझा प्रकाशन ।
२. फोपाहाड. दुर्गप्रसाद. वि. सं. २०७० *मुन्धुम र मिथाकहरू*, बानेश्वर विजुली बजार: प्रकाशक मञ्जुल फोम्बोक याक्थुम्बा ।
३. सेर्मा. चन्द्रकुमार. वि. सं. २०६४ (दोस्रो संस्करण). *किरातका गाथा, कथा र लोककथाहरू*, ललितपुर: साझा प्रकाशन ।
४. सुब्बा. धनहाड. सन् २००८. *लिम्बूवानको लोककथाहरू*, मुन्धुम पब्लिकेसन प्रा. लि. कञ्चन प्रिन्टिड प्रेस: प्रकाशक हाङ्गा लाबुड (साँवा) ।

(ग) अङ्ग्रेजी पुस्तकहरू

१. सुब्बा. जसराज. सन् १९९१. *द लिम्बूस् अफ दि इस्टर्न हिमलाय*, गान्तोक: सिक्किम याक्थुडमुन्धुम सापलोपा ।
२. सुब्बा. जसराज. सन् २००९. *मिथोलोजी अफ दि पिपोल अफ सिक्किम*, दिल्ली : ज्ञान पबलिसिड हवुस ।

(घ) हिन्दी पुस्तकहरू

१. दुबे. श्यामसुन्दर लोक परम्परा पहचान एवं प्रवाह. सन् २०११(दो. सं). दिल्ली: राधाकृष्ण प्रकाशन।
२. डा. सत्येन्द्र. लोक साहित्य विज्ञान. दो. सं. सन् २००६. जोधपूर: राजस्थान ग्रन्थागार।

(ङ) विद्युतीय सन्दर्भ

१. प्राज्ञ अमर तुम्याहाङ, किरात चाड अर्थात् चासोक तडनाम, <http://amartumyahang.blogspot.in>, २४.०९.२०१५।
२. बी. एल खाम्धाग, लिम्बू फोक लिट्रेचर, http://buddhilkhamdhak.blogspot.in/p/blog-page_21.html, ०८.१०.२०१५।
३. मानचित्र स्रोत http://www.namastevoyages.com/darjeeling_sikkim_foothills.php, २४.०९.२०१६।

(च) शोध पत्र सूची

नेपाली स्नातकोत्तर तहका शोधपत्रहरू

१. राई. मुगामाया. वि. सं. २०५५. सोलखुम्बु जिल्लाका राई जातिमा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन र अध्ययन, नेपाली विभाग, त्रिभुवान विश्वविद्यालय।
२. पोखरेल. मनमाया. वि. सं. २०५४. इलाम जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन, नेपाली विभाग, त्रिभुवान विश्वविद्यालय।

(छ) अन्तर्वाता

१. गणेश सुब्बा, ५५ वर्षीय, उत्तर सिक्किम नामोक निवासी, दिनाङ्क ०३.०८.२०१५ ।
२. चन्द्र कुमार योड्या, ४८ वर्षीय, नेपाल फिदिम निवासी, दिनाङ्क २९.०१.२०१५ ।
३. डम्बर सुब्बा, ३६ वर्षीय, काब्रे नामथाड निवासी, दिनाङ्क १७.०९.२०१५ ।
४. पुष्पा थाम्सुहाड, ६५ वर्षीय, नेपाल पान्थर याडनाम निवासी, दिनाङ्क २३.०१.२०१५ ।
५. पुष्पा लोवा, ४० वर्षीय, नेपाल पान्थर याडनाम निवासी, दिनाङ्क २८.०१.२०१५ ।
६. बर्णबास सुब्बा, ६७ वर्षीय, नामथाड निवासी, दिनाङ्क १३.०२.२०१५ ।

परिशिष्ट

परिशिष्ट (क)

शोध कार्यको निम्ति गरिएको छेत्र सर्वेक्षणका निम्ति तयार पारिएको प्रश्नवालीको नमुना

लिम्बुवान क्षेत्रमा गरिएको सर्वेक्षणमा सोधिएका प्रश्नहरू

१. लिम्बूवान नाम कसरी भयो ? यसबारे केही अर्थ खोलीदिनु हुन्छ की ?
२. लिम्बूवान सम्बन्धित केही लोककथाहरू छ की ? भए बताइदिनु हुन्छ की ?
३. लिम्बु सम्प्रदायमा कुन कुन पर्व मनाइन्छ ?
४. यहाँले थाह पाए अनुसार लिम्बु सम्प्रदायका कतिवटा उपथरहरू रहेको पाइन्छ ?
५. लिम्बु जातिको उत्पत्तिसँग सम्बन्धित केही लोककथाहरू पाइन्छ ? पाइन्छ भने भनिदिनु हुन्छ की ?
६. लिम्बु जातिमा प्रकृति सम्बन्धी कथाहरू पाइन्छ ? कुन कुन ?
७. यस ठाउँका सबै लिम्बुहरूले आफ्नो मातृ भाषा बोल्ने गरेका छन् ? यदि छैनन् भने उनीहरूमा लिम्बू लोककथाको ज्ञान छ की छैन ?
८. मुन्धुम भनेको के हो यो कति किसिमको हुन्छ ? यसमा कस्ता- के बारे कथा पाइन्छ ?
९. नेपालका लिम्बु समाज र भारतको लिम्बू समाजमा के कस्तो भिन्नता पाउनु हुन्छ ?
१०. लिम्बूवान क्षेत्रमा कथा भन्ने परम्परा अझै पाइन्छ ?

११. कस्ता-कस्ता, केका बारेमा कथा भन्ने अनि सुन्ने गरिन्छ ?

१२. प्रचलित पाँचवटा कथाहरू कुन -कुन हुन्?

१३. कुनै दुईवटा कथा भनिदिनु हुन्छ कि ?

परिशिष्ट (ख)

छेत्र सर्वेक्षण, लिम्बू लोककथाको सङ्कलन तथा अन्तर्वाताका लिइएका चित्रहरू

नेपालको पान्थर फिदिम निवासी कथावाचक ५९ वर्षीय बीरमान थाम्सुहाङ र शोधकर्ता ।

नेपालको पान्थर याङनाम निवासी ८५ वर्षीय कथावाचक बीरजाङ नेम्बाङ र शोधकर्ता ।

नेपालको पान्थर याङनाम निवासी ५५ वर्षीय मानबीर पापो र शोधकर्ता ।

नेपालको पान्थर फिदिम निवासी ४५ वर्षीय भवानी तावासँग अन्तर्वार्ता

दक्षिण सिक्किम नामथाङ निवासी ७० वर्षीय कथावाचक बिर्खबहादुर थोलोङ र शोधकर्ता ।

काब्रे दक्षिण सिक्किम निवासी ७० वर्षीय बीर बहादुर आङभाङ साथमा कथावाचकको छोरा नातीहरू र शोधकर्ता